

СЛОВО ДО НЕБАЙДУЖОГО ЧИТАЧА

Ярослав Яцків. Фото Сніжани Мазуренко
під час офіційних урочистостей з нагоди
100-річчя Національної академії наук України. Київ, 7 грудня 2018 р.

Канув у Лету 2018 рік. І все таки цей рік незабутній, бо увійде в історію України і як ювілейний з нагоди 100-річчя з часу проголошення Гетьманської держави та створення Української академії наук, і як унікальний на духовній ниві в зв'язку з проведенням Об'єднавчого собору православних церков України та обранням Митрополита Київського та всієї України *Епіфанія*.

За традицією в кінці кожного року я завершую рукопис своєї щорічної «Хроніки», переглядаю та упорядковую архів минулих років та року, що минає.

І щоразу мене не покидає думка: «Чому нас нічого не вчить історія, чому ми завжди запізнюємося з реалізацією наших задумів, чому в нас не вистачає сил та розуму діяти тільки в інтересах нашого народу?»

І таких «чому» можна назвати дуже й дуже багато.

Для прикладу наведу декілька таких «чому», які стосуються науково-технічної сфери України. Переглядаючи архів, я натрапив на цікаві

матеріали, датовані трьома різними періодами мого життя в науці, а саме 1996, 2006 та 2016 роками. Це лист Прем'єр-міністру України *Є.К. Марчуку* щодо створення системи супутникового зв'язку з використанням українського геостационарного космічного апарата «Либідь», план-проспект Стратегії розвитку науки в Україні та відгук на статтю академіка-секретаря Відділення фізики і астрономії НАН України *В.М. Локтєва* про стан наукової сфери України.

І знову ще раз переконуюся, що за ці роки з різних причин не відбулося позитивних змін у нашому науковому житті. Дозволю собі навести тут короткі виписки з цих матеріалів та закликати небайдужого читача – «*Час рішучих дій давно настає!*».

1996 рік. Із листа до Прем'єр-міністра України *Є.К. Марчука*

«У 1996–1997 роках Програмою космічних досліджень України передбачається введення в експлуатацію космічного апарата «Либідь». Ці космічні апарати дозволять забезпечити Україну всіма необхідними високоякісними послугами зв'язку. Прохання підтримати цю важливу ініціативу...».

Статус-кво. Україна і сьогодні не має власної системи супутникового зв'язку, а наш український «Либідь» зберігається в ангарах далекого Красноярського краю. А це вже реальна загроза національній безпеці та великі економічні втрати нашої держави. *Давайте діяти разом!*

2006 р. Окремі пропозиції до план-проспекту Стратегії розвитку науки в Україні

1. Загальні:

а) зазначити, що «могутність держави зумовлюється не тільки могутністю її економіки та збройних сил», а духом, патріотизмом, освіченістю нації;

б) дати означення, що «наука» у широкому розумінні цього слова – це знання про природу та суспільство, а «технології» – це засіб використання цих знань для добробуту людства;

в) звернути увагу, що «в колишньому СРСР економіка розвивалася як ізольована самодостатня система, і розвиток та управління наукою та технологією базувалися на цьому принципі». В Україні в умовах переходу до ринкової економіки необхідно органічне поєднання державного та ринкового механізмів управління науково-технічною галуззю;

г) використовувати загальноживані терміни: базові науки; технічні науки; соціо-гуманітарні науки.

2. Звернути увагу на те, що не тільки в Україні, а в усьому світі йде реформування науково-технічної галузі. При цьому спостерігаються такі негативні тенденції:

— відсутність доброї волі витратити гроші на базові науки;

— прагнення швидко отримати прибуток;

— наявність тиску з боку широких мас населення на уряд з метою збільшення витрат на соціальні програми.

Що робити у такому випадку?

Єдиною є дорога до ефективності та якості:

— якщо немає можливості широкомасштабної підтримки науки, треба створити оптимальну систему її організації; причому оптимізованими мусять бути всі рівні – від невеликих колективів до найвищого органу управління;

— якщо кошти на створення наукової інфраструктури обмежені, треба вибирати ті об'єкти, які можуть забезпечити успіх;

— якщо кількість вакансій обмежена, треба намагатися, щоб їх зайняли найперспективніші молоді науковці;

— якщо ті чи інші установи (особливо фундаментальної науки) вже не можуть працювати на передньому фронті науки – їх краще закрити.

3. Звернути увагу на необхідність демократизації та розширення прав громадських організацій науки на етапі конкурсів, експертизи тощо:

— «Коли грошей мало – єдиною запорукою їх раціонального використання є гласність»;

— «Єднання науки і вищої школи – в цьому майбутнє».

Статус-кво. І досі потути «всіх і вся» щодо формування стратегії розвитку науки в Україні виявилися недейовими. *Долучаймося!*

2016 рік. Відгук на статтю академіка НАН України В.М. Локтева

Шановні колеги!

Перш за все вітаю Вас із Різдвяними святами та Новим роком! Я не помилився... Саме у такій послідовності, бо вже давно настав час запровадити у житті православної церкви датування цих подій за григоріанським календарем.

2016 рік був надзвичайно складним для академічної науки. Наші проблеми неодноразово обговорювалися на різних рівнях академічної спільноти, в ЗМІ і навіть на рівні експертів Європейської комісії. На жаль, зрушень дуже мало.

Я погоджуюсь з академіком НАН України В.М. Локтевим, що «Час академічної коректності минув». Водночас, на мою думку, минув час і нашої байдужості щодо оптимізації системи академічної науки. Ми не маємо права чекати, коли нас «оптимізують» зверху (як це вже робиться зараз шляхом скорочення фінансування НАН України).

Я насмілюся започаткувати дискусію на тему «Реальна оптимізація структури НАН України». Чому? Можливо тому, що я небайдужий, а скоріш за все, тому, що маю певний досвід управління науковою та науково-технічною сферою України. У 2000–2001 рр. перебував на державній службі в МОН України. У той час витрати на науку становили 1,0–1,2 % ВВП, діяли державні науково-технічні програми, функціонували технопарки тощо. У 2005–2006 рр. разом із В.С. Брюховецьким очолював робочу групу, створену Президентом України для розробки концепції розвитку наукової сфери України. Були підготовлені добротні (виважені) заходи та пропозиції, які, на жаль, не знайшли підтримки на рівні РНБО.

Зараз ситуація змінилася. Діє новий закон «Про наукову та науково-технічну діяльність». Цей закон, на мою думку, далеко неоднозначний..., але він є, і його маємо виконувати. Він передбачає самоврядний статус НАН України, і тому ми самі маємо вирішувати наші проблеми.

Мої пропозиції для обговорення щодо першочергових дій у 2017 році такі:

1. Завершити найближчим часом рейтингове оцінювання ефективності наукових установ (по кожній секції окремо).

2. Скоротити неефективні наукові установи, центри та інші структури (а таких, за експертними оцінками, в НАН України приблизно 30 %).

3. Створити шляхом об'єднання окремих інститутів (за прикладом ННЦ «ХФТІ», НТК «Інститут монокристалів», НТАК «Алкон») національні наукові центри:

— з фізичних наук (м. Київ);

— з радіофізики та електроніки (м. Харків);

— з наук про Землю (м. Київ);

— з наук про життя (м. Київ);

— з гуманітарних наук (м. Київ);

— та інші (в разі доцільності).

Це стимулюватиме інтеграційні процеси у науковій сфері та вивільнить кошти за рахунок скорочення управлінського персоналу та утримання зайвих приміщень.

4. Запропонувати зміни до умов управління майновим комплексом НАН України та вивчити питання щодо ефективності роботи установ при Президії НАН України, Управління справами та ін.

Статус-кво. На жаль, позитивної реакції на цей відгук я не отримав. Спрацьовує традиційна думка про такі пропозиції: «А може, якось обійдеться». Думаю, що не обійдеться. *Пора рішучих дій давно настала!* ■

Щиро,
Ярослав Яциків

Рік 2019: що принесуть Україні «чорні лебеді»?

Василь Ткаченко
доктор істор. наук,
професор,
гол. наук. співроб.
Інституту всесвітньої історії
НАН України,
член-кореспондент
НАПН України,
м. Київ

Нещодавно наш лексикон поповнився новим політологічним образом-поняттям: «чорні лебеді». Зазвичай вважалося, що лебеді можуть бути лише білими. Однак голландська експедиція в Австралію 1697 року виявила популяцію чорних лебедів. У наші дні «чорний лебідь» – це метафора, що уособлює в собі рідкісні й важкопрогнозовані події, котрі мають значні наслідки

«Чорні лебеді» – це не лише негативні події, а й не прогнозовані удачі. З погляду автора цього терміну *Нассіма Талеба*, всі значимі наукові відкриття, історичні й політичні події, досягнення науки й мистецтва – це все «чорні лебеді». Отже, як приклади, «чорні лебеді» – це і винайдення Інтернету, і Перша світова війна, і розпад Радянського Союзу, й атака 11 вересня 2001 року. Тобто, йдеться про події важкопрогнозовані, але водночас цілком ймовірні.

То що ж уготовив нам рік 2019-й? Які «чорні лебеді» виринуть нам із-за обрію?

Погляд на проблему зі Сходу

Містика романів *Михайла Булгакова* полонила нашу уяву ще з часів Радянського Союзу. Не відпускає й досі ні нас, ні наших супротивників із Росії – адже усі ми родом з дитинства. Мені, наприклад, до душі слова Воланда, героя булгаківського роману «Майстер і Маргарита»: «*Аннушка уже разлила подсолнечное масло*» (сприймаю як приреченість російської агресії). Ще більш вражаючі слова автора «Білої гвардії»: «*Велик был год и страшен год по рождестве Христовом 1918, но 1919 был его страшней*», які цитують московські автори [4] *Дмитро Єфременко* і *Анастасія Пономарьова*. Постає запитання – чи то наші північні сусіди самі страхаються, чи нас намагаються налякати? У всякому разі москвичі, як показує їхній подальший аналіз, демонструють спадкоємність імперської політики Росії – від денікінщини 1919 року до наших днів. Адже неспроста прах *Антоні Денікіна* за дорученням *Володимира Путіна* в жовтні 2005 р. з почестями перепоховали у Москві.

Не втомлюся наголошувати, що в політичному аналізі слід все-таки неухильно дотримуватися наукової системи координат: хто є «агресор», а хто – «жертва агресії». Ігнорування цієї системи переносить нас у сферу «художнього мислення», зафіксованого у кінофільмі «Чапаєв» братів *Васильєвих*: «*білі прийдуть – грабують, червоні прийдуть – теж грабують*». Наразі ми є свідками того, що воєнне протистояння на Донбасі деякі ЗМІ (як російські, так і західні) пропонують розглядати в подібному ж ключі: «*і ті стріляють, і ті стріляють*». При цьому звідусіль у світовому інформаційному полі чути заклики до обох сторін щодо «стриманості» й «порозуміння».

Чи є десь межа цинізму?

Але не завжди доводиться покладати сподівання на аналітику науковців. Так, представники Російської академії наук із Групи ситуаційного аналізу ІНІОН РАН намагаються переконати нас, що їхній прогноз на рік 2019 «врешті-решт допоможе запобігти сповзанню до найгіршого сценарію». Так і хочеться побажати: «Бог в поміч!». І точкою відліку мала б стати їхня відповідь на запитання: хто є «агресором», а хто є «жертвою агресії». Однак тут відповідь можна вгадати з першого разу. Для заступника директора московського Інституту наукової інформації із суспільних наук Дмитра Єфременка і його колег путінська Росія звичайно ж не є агресором (посада заступника директора до того зобов'язує). Але якщо не Росія, то хто? І тут жодного сюрпризу: державою, котра порушує сучасний міжнародний порядок, проголошується не хто інший, як Україна. «Можна вважати, що реально функціонуюча система української постмайданної державності вибудована навколо конфлікту з Росією, і, відтак, підтримка конфлікту з періодичним провокуванням загострень стає передумовою виживання системи і вигодуваних на цьому конфлікті політичних і економічних еліт», – зазначається в аналізі [4].

Поставивши отак проблему догори дригом, московські автори прогнозують низку можливих передумов, що неминуче мали б призвести до загострення ситуації. Найперше, що їх печалить, – це переконаність українців у тому, що їхня батьківщина Україна «в тих чи інших формах веде війну з Росією на виживання». І тут з московськими авторами можна погодитись – адже недоторканість кордонів і збереження територіальної цілісності України є святим обов'язком кожного нашого громадянина. Тож у чому проблема? Хіба це є проявом агресії? А от коли понад 80 % росіян підтримали анексію Криму – то це вже наочний приклад загарбницького мислення. Тут навіть Єфременко і Пономарьова, зважаючи на свій академічний статус, з міною зніяковіння змушені визнати: «надлишок української теми» на російських телеканалах сприяє тому, що і російська аудиторія привчається до думки про можливість використання за певних обставин силових методів».

Дійсно, кремлівські ЗМІ впродовж років зомбують інформаційний простір і налаштовують росіян проти України. Але це не дає підстави стверджувати, що агресивно налаштовані «і ті, й інші». Відповідно до міжнародних норм, агресор є агресором і заслуговує суворого покарання, а жертва агресії має право на самозахист. А щодо донецьких колабораціоністів, чи різних там «добровольчих формувань» з кубанських чи донських козаків, які можуть «спровокувати загострення, здатне перерости у відновлення бойових дій на Донбасі», то відповідальність за їх «подвиги» повністю покладається на Кремль. Тут, як кажуть, і до ворожки не треба ходити.

Третя прикра для московських авторів проблема стосується надання Константинополем автокефалії помісній Православній церкві України. Тут представники російської академічної науки знову «плутають любов до Батьківщини із любов'ю до столоначальника». Тож і адресують Кремлю свого роду підказку: Росії слід бути готовою або силовим чином втрутитися «на захист гнаних» московських єдиновірних або ж перетворити Московський патріархат в Україні в ідеологічний центр регіонального сепаратизму на Сході України. Щоб не бути звинуваченим у

«вириванні слів із контексту», я вдаюся до широкого цитування цих московських авторів: «Історія з українською автокефалією» переживається в Москві аж надто хворобливо. У ній є сильна символіко-емоційна компонента. Якщо Порошенко чи його спадкоємець (спадкоємиця) зроблять ставку на рішуче адміністративне і силове витіснення чернечої громади і прихожан із застосуванням насильства, то можуть сформувані в Росії запит громадської думки на захист гнаних. Щоправда, можливий і другий сценарій, коли церковний поділ буде накладений на регіональні відмінності, то УПЦ МП зуміє відстояти свої позиції на Південному Сході України, а належність до неї буде сприяти зміцненню регіональної ідентичності. У цьому випадку ефект для української державності буде далеко не тим, на який розраховували Петро Порошенко і зовнішні спонсори автокефалістського проекту» [4].

І що тут вдієш, коли російські автори впритул не хочуть бачити й чути реальні запевнення президента України про недопустимість насилля у зв'язку з переходом громад до Православної церкви України. Для цього Верховна Рада України, зі свого боку, прийняла належні процедурні правила й законодавчі акти. Тож московські автори не просто зашорені. Вони свідомо виконують своє завдання – дати «науковий прогноз» про те, що між Україною і Росією ризик ескалації кризи «збережеться надовго, але в 2019 р. він буде найбільш високим у період президентської виборчої кампанії». А тому й прогнозують, що слід очікувати «інтернаціоналізації кризи», оскільки «ступінь керівності такою кризою із Києва обмежена». А «інтернаціоналізація» дасть привід Росії втрутитися, «хоча й з Москви неможливо все до кінця контролювати».

І, врешті-решт, писання Групи ситуаційного аналізу набуває своєї довшеної форми – «демонізації України». Наша країна проголошується «для Росії основним каменем спотикання», а тому «незалежно від результатів президентських виборів в Україні, існування постмайданної конструкції політичної влади, для якої конфлікт з Росією є конституюючим фактором, стає довготривалим викликом для реалізації зовнішньополітичних інтересів Росії. Не варто скидати з рахунку, що в Україні знайдеться чимало бажаючих скористатися будь-яким серйозним загостренням внутрішніх російських проблем, пов'язаних із соціальною чи етноконфесіональною напругою. Все це вимагає опрацювання стратегічного підходу до України, що не виключає, далєбі, тактичної варіативності (наприклад, врахування необхідності добудови й запуску в експлуатацію «Північного потоку-2» і «Турецького потоку»)» [4].

Ось таким чином: почали з церковної автокефалії, а дійшли, врешті-решт, до необхідності шантажу України за допомогою «Північного потоку-2». Тут уся сутність сучасної путінської Росії.

Погляд на проблему із Заходу

Що б там не стверджували російські автори, а певний елемент оптимізму у міжнародний інформаційний простір вносить все потужніша хвиля підтримки України як від міжнародних організацій (ООН, НАТО, Рада Європи, ОБСЄ), так і з боку значного числа аналітиків Заходу. Взяти хоча б січневий номер 2019 р. журналу Foreign Policy, заснованого Самюелем Хантінгтоном ще в 1970 році. Матеріал, автором якого є колишній радник Джорджа Буша-молодшого з питань національної безпеки

Стівен Хедлі, викликав широкий міжнародний резонанс. Назва його досить промовиста: *«Необхідно негайно дати відсіч російській агресії»* [11].

У викладі зазначеного матеріалу йдеться про те, що п'ять років тому Росія ввела свої війська в Крим, блискавично організувала односторонній референдум й анексувала українську територію. Стівен Хедлі визнає, що на той час реакція світової громадськості була, на жаль, досить стриманою: *«Захід був приголомшений нападом і реагував дуже мляво. У результаті російський президент Володимир Путін здійснив друге вторгнення на територію України, на цей раз на сході країни. Цей напад зустрів більш стійкий спротив, і поступово Захід став діяти, наполягаючи на зупиненні вогню і увівши санкції проти Росії. Однак конфлікт тривав, забравши життя 10 300 українців»* (за останніми даними ООН, 13 000 – В.Т.).

До чого ж привела оця стриманість Заходу? Як випливає з матеріалів журналу Foreign Policy, сьогодні світ зіткнувся уже з другим викликом: Росія в односторонньому порядку взяла під свій контроль Керченську протоку, а Захід знову так нічого й не зробив у відповідь. І це при тому, що ситуація дедалі дужче ускладнюється подальшим порушенням Росією норм міжнародного права. Росія атакувала українські військово-морські кораблі у міжнародних водах, поводить з українськими моряками як з кримінальними порушниками, а не як із військовослужбовцями суверенної держави, мотивуючи до того ж свої дії власністю на Крим і його територіальні води. Росія порушила міжнародне право, закони про збройні конфлікти і двосторонню угоду від 2003 р. про спільний суверенітет і контроль України і Росії над Азовським морем та Керченською протокою і стверджує, що віднині вона одна має право на протоку, з чим не погоджується ні Україна, ні весь світ.

Отож, ситуація стає дедалі загрозливішою. Можна зрозуміти Україну, яка не відмовиться від свого права на прохід військово-морських кораблів через Керченську протоку, а також від права на територіальні води навколо Криму. Зі свого боку, судячи з усього, Росія продовжить здійснювати ту ж саму агресивну політику, що збільшить небезпеку виникнення нових конфліктів. Уже сьогодні Путін зосереджує свої війська поблизу кордонів України. А відтак у нього може знову виникнути спокуса відняти в Україні додаткову територію, спробувати зірвати президентські вибори 31 березня або ж здійснити ще якісь провокації. Тож, на думку Стівена Хедлі, постає законне запитання: *«Американський президент Дональд Трамп мав рацію, говорячи про те, що Путін захопив Крим, а Захід нічого не зробив. Але що Трамп зробить тепер, коли у Путіна можуть з'явитися ще більш масштабні замисли?»* [11].

У підсумку дописувач журналу Foreign Policy приходять до висновку, що *«Росія викопала собі яму в Донбасі. Воєнна обстановка там зайшла в тупик, а проти Росії діють економічні санкції. Вона може подумати, що у випадку нападу на Україну на якій-небудь іншій ділянці їй вдасться вийти із цього глухого кута. Але такі дії призведуть лише до поглиблення ями і до нових санкцій. Росії краще гідно піти, знайшовши в результаті переговорів політичне рішення, в котрому будуть дотримані її законні інтереси, і повернути Донбас під владу України»*.

Я б не брався сприймати всі висновки Стівена Хедлі як керівництво до дії для українських владних структур.

Хай доцільністю його пропозицій займаються професіонали. Бо ж, як пишеться у Святому письмі, *«для кожної речі час і право своє»*, а *«серце ж мудрого знає час і право»*. Мое завдання значно скромніше – представити бачення української проблематики провідними і впливовими науковцями як з боку Сходу, так і Заходу. Все ж таки вони відображають досить вагомий сегмент громадської думки сьогоденного глобалізованого світу щодо ситуації навколо України.

Тож наш аналіз показує, що від російської науки важко чекати конструктивного погляду на вирішення проблем російської агресії проти України. А от точка зору західних авторів більш конструктивна. Критично ставлячись до млявої позиції Заходу щодо захисту України, західні аналітики разом з тим зазначають: *«Тактика Путіна відома. Спершу він відшукує можливість для відстоювання російських інтересів у власному їх розумінні, потім вдається до обмеженої військової операції для розвитку успіху й уважно стежить, чи не викличе це серйозного міжнародного осуду а чи військової відповіді. Якщо ні, він підвищує ставки і розширює масштаби своїх дій»* [11].

Як приборкати Росію?

І цьому висновку важко що-небудь заперечити. Як далі зазначається в журналі Foreign Policy, реакція Заходу впродовж грудня 2018 – січня 2019 років на атаку українських суден була майже непомітною. І тут криється небезпека: Росія може помислити, що не зустріне сильного опору, продовжуючи наступ на східному фронті України та в її територіальних водах. Адже такий висновок, судячи з усього, вона у свій час зробила і в 2008 р. перед наступом на Грузію, і в 2014-му, коли після Криму здійснила напад на Україну в регіоні Донбасу. Відтак у матеріалі журналу застерігається: якщо наразі вдатися до упереджувальних дій, то вони, можливо, допомогли б стримати подальшу агресію.

Про що йде мова? Судячи з усього, такі дії мали б охоплювати широкий спектр дипломатичних, економічних і превентивних військових кроків. Стівен Хедлі вважає за доцільне вдатися саме до таких.

По-перше, на дипломатичному рівні *«європейські і американські лідери мали б сказати своє вагоме слово, застудивши агресію проти України й попередивши про недопущення дій такого роду»*. Скажу від себе: ряд подібних заяв уже пролунало, але, очевидно, вони були не настільки гострими й однозначними, щоб на них Росія звернула належну увагу.

По-друге, як радить цей дописувач Foreign Policy, Євросоюз та США мають ввести у сфері економіки належні санкції, пов'язані конкретно із зазіханнями Росії на Керченську протоку і на її спроби одноосібного контролю над Азовським морем. Сполучені Штати мали б подвоїти свої зусилля, щоб переконати Німеччину відмовитися від газопровідного проекту «Північний потік-2», в крайньому разі до тих пір, доки триває російська агресія проти України, а краще за все, повністю скасувати його.

По-третє, провідні європейські країни у військовій сфері мали б посилити свою присутність у Чорному морі, здійснюючи регулярні візити в порт Одесу та інші українські порти в цьому регіоні. На українських суднах, що проходять через Керченську протоку, було б доцільно розміщувати іноземних спостерігачів. Так само було б слушно

розміщувати зарубіжних громадських спостерігачів на українській території на північ від Криму у районі міст Миколаїв, Мелітополь і Бердянськ. Крім того, Сполученим Штатам та їх європейським союзникам слід було б нарощувати й прискорювати планову допомогу українським збройним силам, приділяючи особливу увагу воєнно-морським силам, береговій обороні й ППО. Оскільки йдеться про забезпечення свободи судноплавства, то до опрацювання належних заходів мала б бути залучена й Туреччина.

Крім того, **по-четверте** (як це впливає і з пропозицій Путіна й Порошенка), слід було б подбати про введення в Донбас міжнародних миротворчих сил. Їх має супроводжувати тимчасова адміністрація ООН із наданими їй повноваженнями підготувати вибори у Донбасі. *«Після урегулювання в Донбасі кримська проблема залишиться невирішеною. Але це буде першим кроком нормалізації відносин Росії з США і Європою і до їх повернення у більш керовані рамки. У такому випадку з Росією можна буде співробітничати, де це можливо, наполягаючи на своїх принципах там, де з нею існують розбіжності. Але за таких обставин з'явиться можливість вирішувати ці розбіжності, щоб вони не призвели до конфронтації і конфлікту. Повернення до такого механізму буде служити інтересам усіх країн, в тому числі – Росії»* [11].

Закономірно виникає запитання: а чи не є озвучені вище погляди «голосом волаючого в пустелі»? Далі ні: попри все агресивний курс Росії сьогодні є чи не провідною темою західних міжнародних оглядачів.

Не претендуючи на ширину охоплення матеріалу, я пошлюся лише на матеріал щоденної вашингтонської газети The Hill, яка перебуває в центрі уваги лідерів американської політичної думки.

Так, у матеріалі **Стівена Бланка**, професора Військового коледжу американської армії, експерта аналітичного центру «Американська рада із зовнішньої політики», зазначається, що міністрам оборони і міністрам закордонних справ країн НАТО слід насамперед *«переосмислити стратегічну важливість Балкан і Чорного моря, особливо в світлі останніх подій»* [6].

Під останніми подіями автор статті має на увазі не лише акт агресії Росії поблизу Керченської протоки, але й *«дані, котрі допору були відкриті щодо спроб державних переворотів у Македонії, Греції й Чорногорії з метою упередити приєднання Підгір'я й Скоп'є до НАТО і їхнього примирення із сусідніми країнами»*.

Автор статті нагадує, що серед чисельних загроз з боку Росії є й *«загрози стосовно НАТО й українського флоту в Чорному морі»*, які він пов'язує із *«незаконною блокадою й піратством»* у Керчі й на Азовському морі. Стівен Бланк вважає, що НАТО й ЄС докладають недостатньо зусиль для того, щоб *«не допустити перетворення Чорного моря в російське озеро»*.

Недостатньо серйозне ставлення до російської загрози у Чорному морі, на його думку, створює ілюзію для Москви, що вона *«може безкарно подвоїти свої зусилля»*. Автор підводить підсумки: *«інвестиції у безпеку урядів на Балканах і на узбережжі Чорного моря не лише правильні з точки зору моралі, вони також дадуть стратегічні дивіденди в майбутньому»* [6].

Не нашкод!

Питання війни і миру не повинно було б бути каменем спотикання в громадській думці України. Але воно, на жаль, стане чи не основним у передвборчих перегонах за пост президента України в нинішньому 2019 році. З одного боку, агресивна політика Росії щодо України не залишає нам жодної альтернативи щодо якогось умиротворення противника. Тут не зайвим було б звернутися до майже столітнього досвіду Ізраїлю у справі відстоювання своєї державності. Так, у свій час наша землячка-киянка прем'єр-міністр Ізраїлю **Голда Меїр** проголосила: *«Бути чи не бути – це не питання компромісу. Або вам бути, або не бути»*.

Однак це розгляд питання в його філософській іпостасі екзистенції. Коли ж, з другого боку, справа доходить до конкретної політики, то тут, як мовиться, є варіанти, які вимагають ретельного розмірковування усіх факторів і обставин. І з цього приводу у Голди Меїр теж було своє переконання: *«Політичний лідер, котрий не коливається, перш ніж ввергнути свій народ у війну, не має права бути лідером»*. І це була не просто фраза, а глибоко усвідомлене переконання, мотивоване тим, що *«немає різниці між вбивством людини і прийняттям рішення, в результаті котрого цю людину уб'ють інші»* [1].

Тож віддамо належне професіоналам – людям із практичним досвідом у справі розв'язання гострих міжнародних проблем. Так, виступаючи в Давосі у січні 2019 року, колишній посол США в Москві **Вільям Бернс** застеріг, що несприятливий збіг обставин породжує нині нестабільність у світі, а тому *«2019 рік може стати настільки ж знаменним роком для світового ядерного порядку, як і рік Карибської кризи»* із його загрозою ядерного Апокаліпсису [2]. Такої ж думки дотримується й ряд інших впливових аналітиків.

Як у цій ситуації вбачається безпека України? Із виступів президента України **Петра Порошенка** впливає, що Україна чітко й цілеспрямовано прагне «холодного миру», йде до членства у ЄС і НАТО. Це, на його переконання, є шлях нашого національного консенсусу: *«Україна успішно впроваджує суттєві зміни у сфері безпеки й оборони держави. Українська армія уже увійшла у десятку могутніх армій Європи. А прийнятий у минулому році закон про національну безпеку ще швидшими темпами буде наближати нас до стандартів НАТО»* [8]. Із свого боку міністр оборони України **Степан Полторак** запевнює нас: *«Ні клаптика своєї території ми не віддамо»* [9]. І ця заява теж вносить певне заспокоєння в громадську думку.

Проте закономірно виникає запитання – а як до наших прагнень ставиться євроатлантична спільнота? Чи готова вона піти нам назустріч у скрутну хвилину? Представник дипломатичного корпусу України дає з цього приводу свої роз'яснення: *«Звісно, ми бачимо шлях, пройшовши який можемо досягнути миру в Україні. Але, на жаль, власних сил для цього недостатньо, і нам потрібна підтримка світової спільноти. Мені гадається, що Європейський Союз і Сполучені Штати повинні сильніше тиснути на Росію. Вона повинна відчувати усі наслідки своєї поведінки, що суперечать міжнародному праву»*. Так то воно так, але це знову-таки наші побажання. Тож маємо знову повернутися до питання про ставлення до нас з боку Заходу.

І тут наш настрій стає відразу не таким уже й оптимістичним. Представник МЗС наголошує: *«важливо щоб*

Північноатлантичний альянс був політично готовим прийняти Україну. Те ж стосується Європейського союзу» [10].

Тож, судячи з усього, абсолютної впевненості в позиції Заходу ще немає. А це вкрай важливо при визначенні подальшої стратегії і тактики України щодо агресії Росії. Отже, маємо виходити з того, що маємо. Тішить душу те, що Європейський союз продовжив дію економічних санкцій ще на півроку. За інформацією ЗМІ «президент України Петро Порошенко прийшов до надважливої домовленості з НАТО, яка втихомирить шал російських імперіалістів у акваторії Азовського моря», а ще «Північноатлантичний альянс передав українській державі неймовірно могутнє військове обладнання, яке дозволить бійцям Збройних сил України «оглушити» армію Російської Федерації» [3].

Все це подає добру надію. Але є ще такий вагомий фактор як громадська думка країн Заходу про надання необхідної допомоги Україні. На жаль, і тут не слід надмірно втішатись, а краще критично зважати на свої власні сили. Так, на думку відомого симпатика України відомого британського публіциста **Едварда Лукаса** ми надто лестимо західному суспільству, коли говоримо, що воно втомилося від російської агресії проти нашої держави. А між тим, «далеко не всі на Заході усвідомлюють, що ця війна взагалі почалася. Багато хто знає лише те, що Росія приєднала Крим. Але при цьому вони приймають тези російської пропаганди, які проголошують, що півострів за будь-якого випадку був російським» [5].

Оцінюючи зусилля України у подоланні наслідків російської агресії, Едвард Лукас вважає, що в цілому «українці добре справляються. Їм варто думати, однак, не про те, як відвоювати території і повернути Крим, а про іншу ціль: як написати для своєї країни історію політичного, суспільного й економічного успіху. Найкращий шлях до повернення утрачених територій – це сценарій, який запропонувала Західна Німеччина Східній, тобто демонстрація привабливої політичної, економічної й культурної системи, такої, яку люди сприймуть як ліпшу від того, що існує у них. Хто захоче залишатися у маріонетковій державі, що перебуває під контролем Росії, коли можна жити в успішній західній країні. Таким має бути пріоритет». А Захід, вважає Лукас, само собою має продовжувати чинити тиск на Росію, стримуючи її і не дозволяючи взяти під свій контроль Азовське море – бо ж це справжня передова лінія фронту.

Тож Україна має відчувати більш дієву і широкоформатну допомогу з боку Заходу. І на те є вагомі причини: «Я б не хотів бачити Україну мілітаризованою державою, у якій усе життя підпорядковане війні. Її слід розвернути до майбутнього» [5].

Звісно, є й інша, альтернативна точка зору на шляхи подолання наслідків агресії. Так, народний депутат України (позафракційний) **Андрій Білецький** вважає, що коли Росія забрала Крим і Донбас «голою силою», «тому повертати ці території доведеться таким же шляхом» [12]. В тому ж ключі виступає й лідер «Організації українських націоналістів» **Микола Коханівський**, який переконаний, що «ми можемо зараз воювати з Росією» [7].

Що сказати з цього приводу. Це право наших політиків та громадських діячів висловлювати свою точку зору, яка окреслює одну грань широкого спектру політичних поглядів України на протигагу іншої крайності, що проголо-

шує політику умиротворення Росії. А остаточне слово скажуть обставини, які неможливо передбачити, і які можуть покликати до життя таких «чорних лебедів», таку стратегію і тактику з боку провідних держав світу, яку ніхто із нас не міг і передбачити. Але поки що будемо сподіватися на демократичний характер очікуваних у 2019 р. президентських виборів та виборів народних депутатів України. Вони й засвідчать нам реальний розподіл політичних переконань на найближчу перспективу.

А поки що стосовно зраненої України важливо дотримуватися заповіді **Гиппократа** – «Не нашкодь!». ■

Література

1. Афоризмы и цитаты Голды Меир [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://cityat.su/aforizmy-i-cityat-goldy-meir>
2. Бывший посол США в России: ядерная нестабильность достигла максимального уровня с момента Карибского ракетного кризиса [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.info/byvshy-posol-ssha-v-rossii-yadernaya-nestabilnost-dostigla-maksimalnoho-urovnya-s-momenta-karibskog.html>
3. Евросоюз принял фундаментальное решение насчет Азовского моря с серьезными требованиями к России [Ел. ресурс]. – Режим доступу: https://www.dialog.ua/ukraine/166993_1544731190
4. Ефременко Д., Понамарева А. Опасный год: о стрессоустойчивости современной России / Россия в глобальной политике [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://globalaffairs.ru/print/global-processes/Opasnyi-god-o-stressoustoichivosti-sovremennoi-Rossii-19901>
5. Nowa Europa Wschodnia: попытки влиять на российскую политику добром не кончаются [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.info/nowa-europa-wschodnia-popytki-vliyat-na-rossiyskuyu-politiku-dobromne-konchayutsya.html>
6. Обозреватель Hill: НАТО должно уделять больше внимания российской угрозе на Балканах и в Черном море [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.info/obozrevatel-hill-nato-dolzno-udelyat-bolshe-vnimaniya-rossiyskoy-ugroze-na-balkanakh-i-v-chernom-mo.html>
7. Обозреватель: украинский националист призвал Украину ударить по России. [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.info/obozrevatel-ukrainskiy-nationalist-pri-zval-ukrainu-udarit-po-rossii.html>
8. Порошенко: Украина уверенно идет к членству в ЕС и НАТО [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.info/poroshenko-ukraina-uverenno-idyt-k-chlenstvu-v-es-i-nato.html>
9. Телеканал новин 24: Россия хочет аннексировать Азовское море [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.info/telekanal-novin-24-rossiya-khochet-anneksirovat-azovskoe-more.html>
10. Forum24: Путин хочет всю Украину [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.info/forum24-putin-khochet-vsyu-ukrainu.html>
11. FP: нужно немедленно дать отпор российской агрессии [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.info/fp-nuzhno-nemedlenno-dat-otpor-rossiyskoy-agressii.html>
12. ZIK: украинские националисты «претендуют» на Кубань и Кавказ [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.info/zik-ukrainskie-natsionalisty-pretenduyut-na-kuban-i-kavkaz.html>

Ресурсоощадне виробництво металевих виливків для спеціальної техніки та боєприпасів

Володимир Дорошенко
канд. техн. наук,
ст. наук. співроб.
Фізико-технологічного
інституту металів та сплавів
НАН України,
м. Київ

Понад 75 % виливків металевих деталей отримують у піщаних формах. За технологією лиття із застосуванням разових моделей, що газифікуються (ЛГМ англ. – *Lost Foam Casting Process*), моделі виготовляють з пінопласту, в основному з пінополістиролу (ППС), і розміщують у форми з сухого піску без в'язучого матеріалу. За останні 60 років у світі річний обсяг випуску виливків цим способом перевищив 2,5 млн. тон.

Конкуренція в ливарному виробництві зі швидким оновленням продукції замість масового виробництва зумовлює попит на малі й середні серії виливків з підвищеною розмірно-ваговою точністю. Розвиток ливарного виробництва супроводжується укрупненням цехів (за інвестиційними вимогами) з використанням гнучких технологій отримання виливків з високою точністю й складністю, зокрема за разовими моделями і в металеві форми. При цьому метод ЛГМ виявився найбільш придатним для заміни лиття у піщано-глинисті форми (близько 50 % за масою виливків у світі), бо порівняно з цим способом ЛГМ-процес знижує собівартість виливків, а порівняно з литтям у форми з піщаних сумішей холодного тверднення (ХТС) на органічних в'язучих матеріалах (синтетичних смолах) значно покращує екологію виробництва.

При такому способі лиття отримати модель виливка означає вже наполовину отримати сам виливок з металу. Пінопластова модель виливка на вигляд схожа на упаковку від телевізора (рис. 1)* чи на одноразову харчову тарілку, які автомати штампують мільйонами штук, а плитами з ППС утеплюють зовнішні стіни будинків. За подібною технологією для серії виливків моделі виробляють з гранул ППС в легких алюмінієвих прес-формах при їхньому нагріванні до $\sim 130^{\circ}\text{C}$. Для разових і крупних виливків (інколи вагою до декількох тон) моделі вирізують з плит пінопласту, все частіше використовуючи фрезерні станки з ЧПУ (3D-фрезери), велика кількість модифікацій яких з'явилася на ринку останнім часом. Модель і отриманий за нею виливок мають високу точність і конкурентний товарний вигляд, чому сприяє фарбування моделі вогнетривкою фарбою, яка швидко сохне.

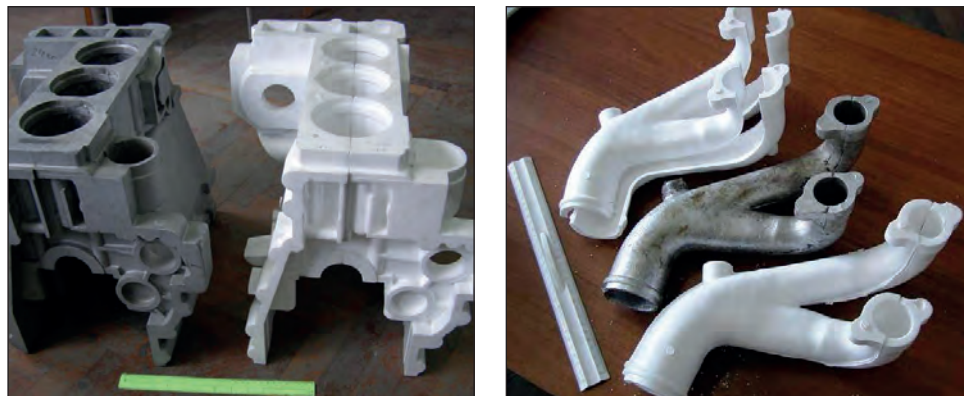

Рис. 1. Моделі та деталі двигуна внутрішнього згорання

*Вироби на всіх фото виготовлені в інституті ФТІМС НАН України. Фотографії зроблені автором, приклади моделей і виливків на них виконані ливарниками інституту.

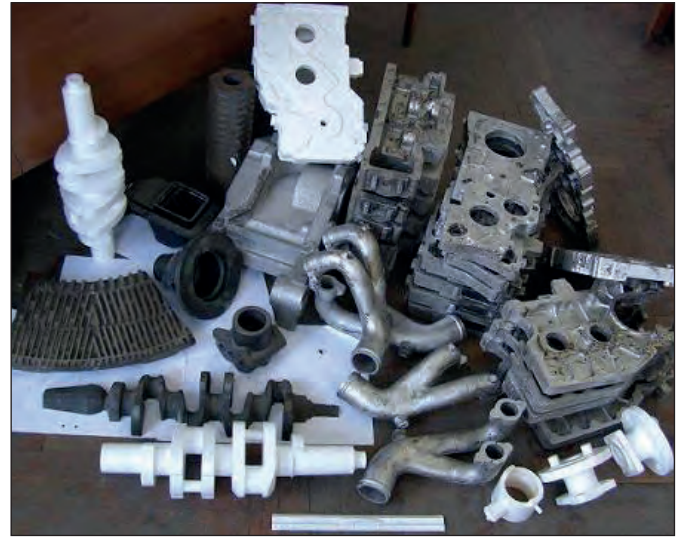

Рис. 2. Загальний вигляд модельного цеху з рядом автоклавів для спікання моделей з ППС та різні виливки у галузі моторобудування

Яким буде вилівок, можна вільно бачити, взявши в руки модель та вимірявши його стінки, чого у випадку традиційної формовки для складних з декількома стрижнями виливків узагалі не зробиш. Зміщення піщаних стрижнів і напівформ під час складання відсутнє, оскільки немає самих стрижнів, а форму отримують цілісною без традиційного з'єднання половинок форм.

Певно ливарники не звикли до таких можливостей технології ЛГМ і якості литва. Стереотипи, завчені ще в інститутах, гальмують розуміння потенціалу цієї технології. По суті, роз'ємна ливарна форма нібито «зникла» в її традиційному розумінні, її замінила ливарна форма у вигляді засипання разової моделі сухим піском у контейнері (її ще називають – піно-модель). При заливанні цієї форми метал випарює (газифікує) модель і заміщує її собою.

Екологічну безпеку технологічного процесу поліпшує відсутність застосування шкідливих в'язучих речовин, невеликий обсягом піщаних сумішей, відсутність їхнього транспортування і трудомісткого вибивання виливків. Зазвичай для традиційних видів формовки при виробленні 1 т литва у відвал йде 4-6 т використаної піщаної суміші з в'язучою складовою, і в найбільших викидах з ливарного цеху «винні» ливарні форми. Для моделей при ЛГМ застосовують ППС із густиною до 25 кг/м^3 , потім моделі вагою $\sim 25 \text{ кг}$ заміщують 7 т рідкого чавуну (густина чавуну близько 7 т/м^3). При цьому на 1 т лиття витрачається $25/7 = 3,6 \text{ кг}$ ППС. Тоді як у формах зі смоляних ХТС при використанні 3 % в'язучої складової у піщаній суміші (з не менше 3 т суміші на 1 т лиття) витрати становлять $0,03 \times 3000 = 90 \text{ кг}$ полімерної в'язучої речовини, або у $90/3,6 = 25$ разів більше. Для того щоб пінопластова модель не диміла в цеху, а також для зміцнення форми при заливанні металу в форму і в період затвердіння вилівка з форми відсмоктують насосом газу – розрідження тримають на рівні близько піватмосфери. Потім для знешкодження ці газу через трубу вакуумної системи передбачено подавати в систему каталітичного допалювання, де вони окислюються до рівня не менше 98 % і у вигляді водяної пари і CO_2 викидаються в атмосферу за межами цехового приміщення. Традиційні форми (особливо з ХТС) після заливки металом димлять у приміщенні за будь-якої вентиляції робочої зони цеху.

При ЛГМ кварцовий пісок завдяки його високій текучості після видалення з форми виливків легко висипається з ливарних контейнерів і транспортується закритою системою трубопроводів пневмотранспорту для забезпечення від запылення ним повітря цеху. Пісок в установці регенерації вивільняється від залишків конденсованих продуктів деструкції ППС, а потім після охолодження в прохідних закритих охолоджувачах подається знову на формовку з використання до 97 % від попереднього його вживання.

Більшість бункерів, трубопроводів і обладнання комплексу з охолодження і складування такого оборотного піску звичайно монтують за межами цехового приміщення, поблизу його зовнішньої стіни, при цьому сухий пісок, який не боїться морозу, швидше охолоджується на відкритому повітрі. Ізолювання в закритих трубопроводах потоку піску, відсмоктування з форми і подальше допалювання газів у поєднанні з досить чистим модельним виробництвом дозволяє створити цехи з високою екологічною культурою виробництва. На фотографії (рис. 2) видно, що модельний цех схожий на консервний чи фармацевтичний завод, формувальна дільниця також мало схожа на «ливарню, як маленьку шахту».

Технологічні потоки і просторове розташування моделей в об'ємі контейнерної форми зручно комп'ютеризувати, при виготовленні модельної оснастки все частіше застосовують 3D-графіку для програм станків з ЧПУ. Уже створені, проектується і впроваджуються у виробництво десятки різновидів конвеєрних та оснащених маніпуляторами ліній неперервної дії, які добре зарекомендували себе в автотракторному та спеціальному моторобудуванні, литті трубоарматури і деталей насосів, корпусів електродвигунів, деталей комунального машинобудування та ін. (нижче описано два приклади такого обладнання). Ливарні цехи ЛГМ складаються з модельної, формувальної, плавильної і очисної дільниць. Вони оснащуються нескладним обладнанням – однаковим для чорних і кольорових сплавів.

Якщо виготовлення форм полягає у засипанні моделей сухим піском з вібрацією упродовж близько 1–1,5 хв, то немає потреби у високоточних громіздких формувальних машинах пресування і струшування та пристроях для зби-

рання форм. Увагу зосереджено на виробництві моделей – цих «надлегких іграшок» з густиною матеріалу 23–25 кг/м³, які зазвичай «довіряють» жіночим рукам, часто розміщуючи його на других і вищих поверхах ливарних цехів. Для серійного виробництва виливків застосовуються напівавтомати, цикл виробництва моделей з ППС на яких складає близько 2 хв і які «взяті» з пакувальної галузі, де їх використовують для виробництва фасонної упаковки, легкої тари, а також декоративних панелей та елементів фасаду.

Способом ЛГМ отримують виливки з чавуну і всіх видів сталі, бронзи, латуні й алюмінію всіх ливарних марок. У ливарному контейнері у вигляді «куща» можуть відразу лити десятки виливків, як в ювелірному виробництві, звичайно з майже «ювелірною» точністю, а в одному контейнері можна формувати не один, а до 10 модельних «кущів» (їх ще називають, «кластери»). До 80 % виливків можна використовувати без механічної обробки.

Цехи й дільниці з цією гнучкою технологією швидко розповсюджуються у всьому світі, популярні вони в США і Китаї. Найбільші автовиробники Європи й Америки щорічно застосовують у виробництві автомобілів декілька сотень тисяч тон точних виливків, виготовлених способом ЛГМ. General Motors, Ford Motors, BMW, Fiat, VW, Renault і ряд інших фірм освоїли ще в 1980–90 рр. виготовлення виливків блоків циліндрів, головок блока, впускних і випускних колекторів, колінвалів для наймасовіших типів двигунів (рис. 1, 2) методом ЛГМ. Найбільший у світі ливарний завод за технологією ЛГМ успішно діє в Мексиці з річним випуском 50 тис. тон виливків із сірого і високоміцного чавунів для всесвітньо відомих фірм

«John Deere», «Caterpillar» та ін. В інституті ФТІМС НАН України наукова школа проф. *Шинського О.І.*, понад сорок років удосконалюючи свою «фірмову» спеціалізацію з ЛГМ, спроектувала устаткування і запустила ряд дільниць в Україні та за її межами для лиття 100–5000 т/рік з різним ступенем механізації. Виготовлення прес-форм для моделей часто виконують точним литтям.

Значну економію отримують при литті складних виливків із зносостійких сталей (траки і деталі гусениць воєнної техніки, броньфутеровок, корпусних деталей бронетехніки, якорних ланцюгів і самих якорів), оскільки різко знижуються витрати на їхню механічну обробку. Виливають без конструктивних обмежень колеса, шестерні, головки і блоки циліндрів, колінчасті вали бензинових і дизельних двигунів, корпуси імпульсного руйнування (у т. ч. за зразками боеприпасів НАТО), корпуси башт воєнних машин тощо (рис. 3–6).

Є досвід комплектації дільниці з лиття танкових стволів, отримані виливки довжиною понад 4 м. Розроблено виробництво виливків корпусних деталей конструкцій для радіаційного захисту, в т. ч. великих композиційних виливків контейнерів для захоронення відходів з бетонними вставками, які полегшують контейнер.

Капітальні витрати на організацію виробництва ЛГМ з використанням вітчизняного обладнання скорочуються порівняно з цехами традиційних технологій лиття у 2 рази, також як і термін введення його в експлуатацію. Для ремонтного лиття, в т. ч. спецтехніки, легко розмістити такі дільниці при кузнях, термічних, ремонтних та інших цехах.

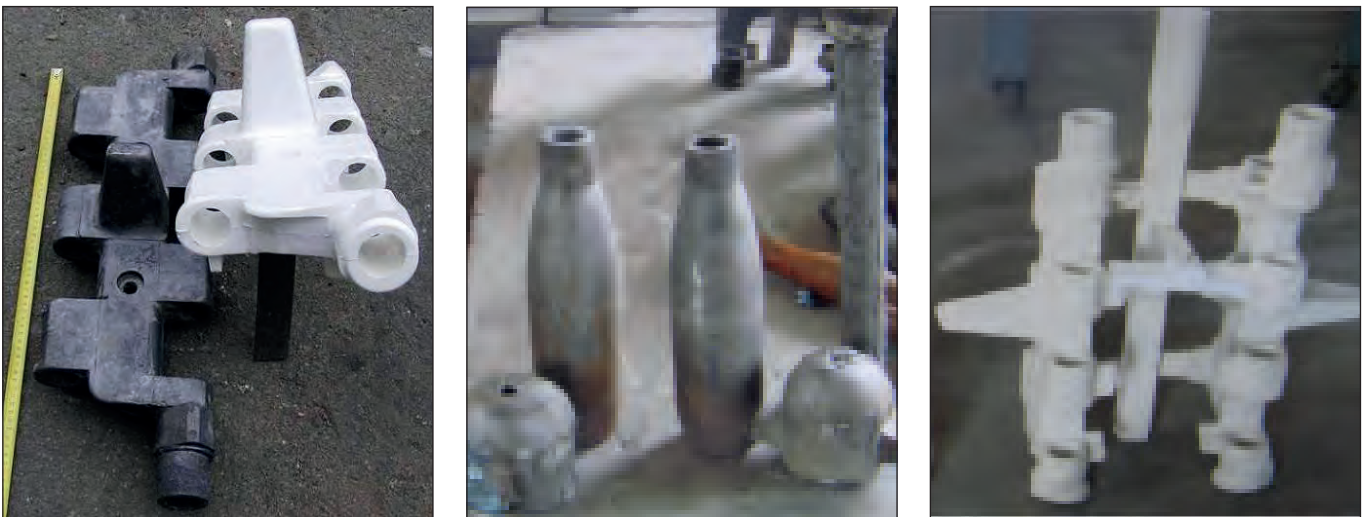
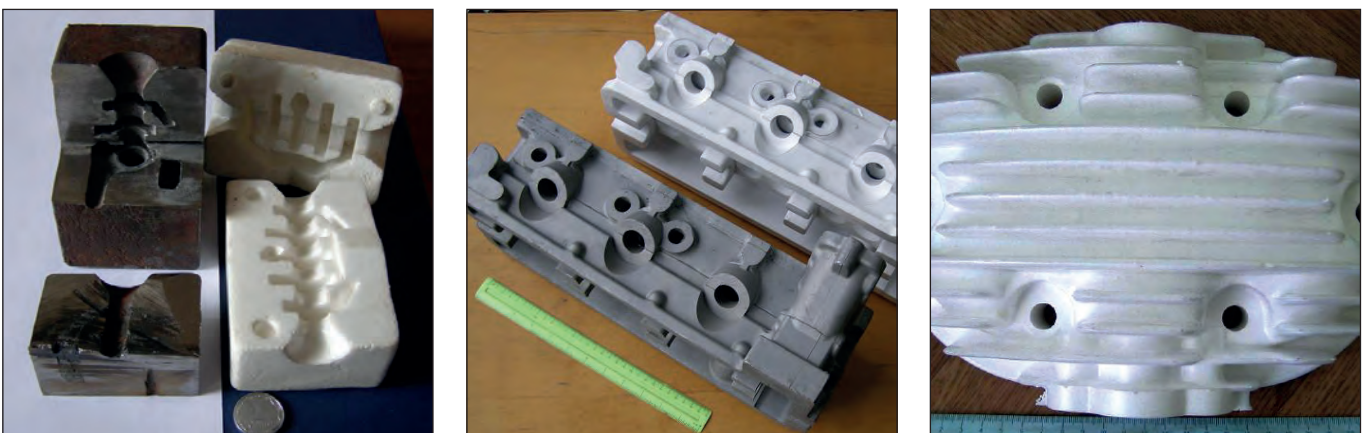

Рис. 3. Виливок і модель трака гусениці, а також виливки і моделі корпусів імпульсного руйнування у вигляді куща

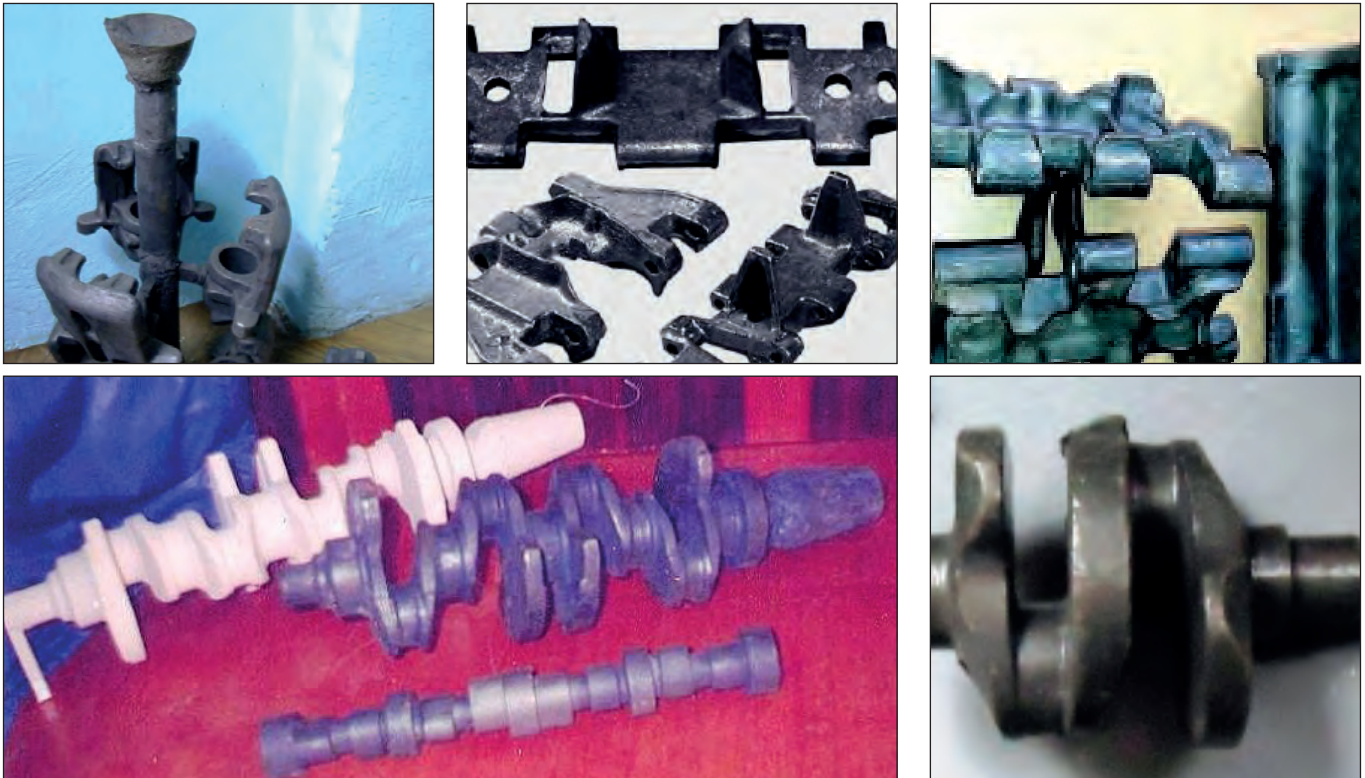

Рис. 4. Виливки і моделі деталей гідравлічної апаратури для спецтехніки, двигунів (верхній ряд), суппорти дискового гальма колісної техніки, траків (середній ряд), колінчастого валу і розподільчого валу (нижній ряд)

Рис. 5. Моделі колектора двигуна; заливка металом ливарних форм; модель катка

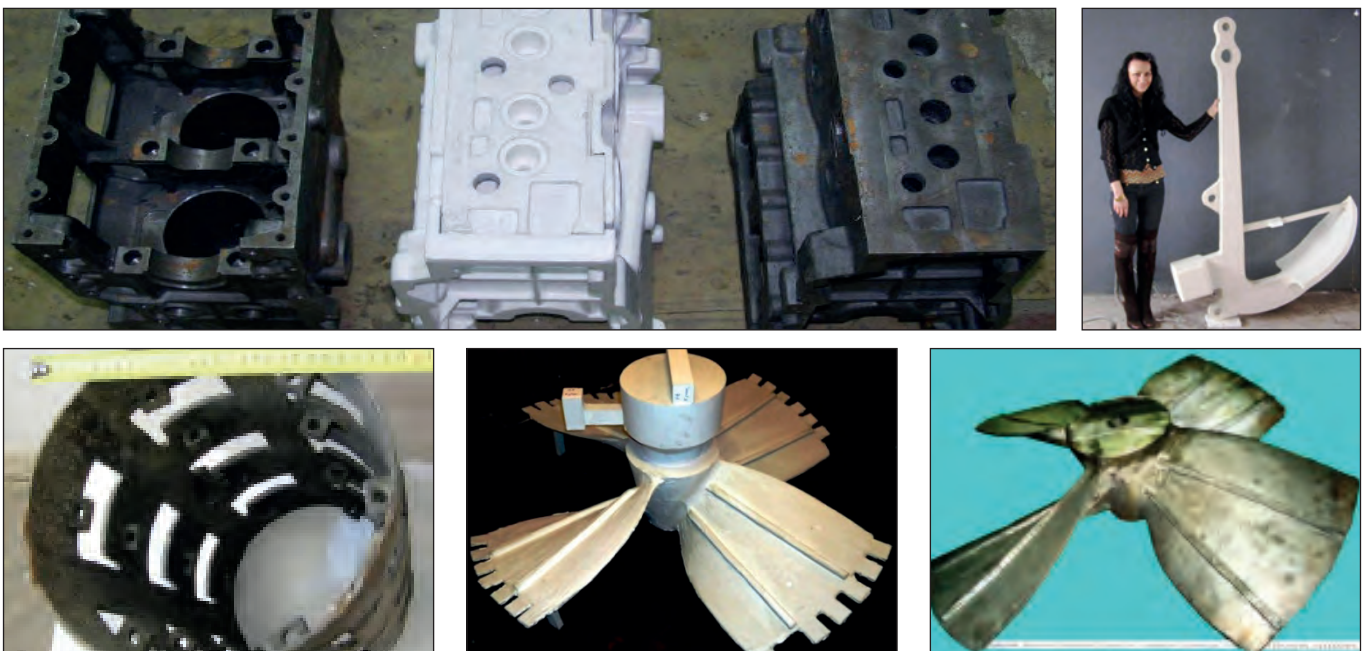

Рис. 6. Виливок і модель 2-циліндрового двигуна (ДВЗ) для електрогенератора бронемашини; модель якоря корабля; корпус касетної корзини для боеприпасів; модель гребного гвинта і його виливок із нержавіючої сталі

Виробничий потенціал технології ЛГМ далеко не вичерпаний і настільки продуктивний, що дозволяє виливати не тільки метали і сплави, але й отримувати композити й армовані конструкції, які мають підвищені службові (бронезахисні) властивості. При цьому в модель з ППС спочатку вставляють різні деталі чи матеріали, які в процесі лиття металу формують композит або армовану конструкцію, а використання тиску на рідкий метал збільшує стабільність просочення таких виробів зі вставками на довжину понад 1 м.

ЛГМ-процес вважається технологією майбутнього, зважаючи на його рівень ресурсоефективності (малі витрати полімерного матеріалу і малі втрати оборотного формувального піску з його охолодженням поза приміщенням цеха, що знижує собівартість лиття) та високу точність отримуваних виливків (відсутність нахилів на моделях, що властиві формовці з парними півформами). Для промисловців, які створюють або реконструюють ливарний цех, технологія ЛГМ є саме тим процесом, у якому метал завдяки вітчизняному обладнанню і робочій силі перетворюється на високотехнологічний товар. Якість продукції та рівень культури виробництва відносять спосіб ЛГМ до високих ливарних технологій, які руйнують стереотип, що високі технології – це обов'язково складні, важкостворювані виробництва. Оволодіння ЛГМ дозволяє випередити на крок конкурентів у зміцненні вітчизняного машинобудування, розбудові цехів з виробництва і ремонту воєнної техніки, а також підвищення можливості експортування виливків. До цього також можна додати тезу акад. Горбуліна В.П. зі співавторами про те, що зміцнення вітчизняного оборонно-промислового комплексу може стати рушійною силою і каталізатором вітчизняної науково-технологічної революції [1].

До переваг ЛГМ-процесу також відноситься можливість суттєво збільшити продуктивність цехів при одночасному зниженні капіталовкладень, енергоємності, матеріаломісткості, трудомісткості, зменшенні виробничих площ та виключенні суб'єкта з технологічного циклу виробництва литих конструкцій при зменшенні їх маси для продукції машинобудування, що є одним із актуальних наукових і практичних завдань ливарного виробництва. Зниження ваги виливків при зростанні їх експлуатаційного ресурсу – в першу чергу цінне для деталей транспортних засобів цивільного і військового призначення та боєприпасів.

Володіючи солідним науково-технічним доробком і патентами десятків винаходів в галузі ЛГМ, інститут ФТІМС НАН України постійно удосконалює цю технологію як одну з найбільш перспективних для отримання точних виливків. Цикл науково-технологічних робіт, що проводяться сьогодні під керівництвом проф. Шинського О.І. за темою «Наукові і технологічні основи створення високопродуктивних ливарних процесів одержання литих конструкцій із залізвуглецевих і кольорових сплавів і розробка концепції ливарних роторно-конвеєрних комплексів», включає переведення ЛГМ на конвеєрні та роторно-конвеєрні способи лиття з оптимальним поєднанням підвищення продуктивності виробництва та якості виливків відповідно до зростаючих вимог сумісності роботи підприємства з навколишнім середовищем.

Висока плинність сухого піску при дії на нього вібрації під час формування (шляхом засипання в контейнер і ви-

готовлення піщаної ливарної форми) дозволяє прирівнювати його до «псевдорідини». При цьому каменеподібний стан піску під час вакуумування форми (методом створення газового розрідження в порах піску, що його пресує і ущільнює за рахунок дії атмосферного тиску ззовні форми) з розміщеною в ньому пінопластовою моделлю підтримують лише при заливанні форми розплавленим металом одночасно з газифікацією моделі і при подальшому твердінні виливка до стану, коли він сам здатний тримати свою форму в піщаному середовищі. А в інших випадках вакуумування часто не потрібне, що дозволяє обмежувати його тривалість 2–10 хв в залежності від металоємності форми. Така дія вакуумування піску заміняє собою в'язучі речовини (глина, рідке скло, крохмаль тощо), що склеюють піщинки до монолітного стану ливарної форми при традиційному формуванні в ливарних цехах.

На принципі мінімізації тривалості вакуумування форми спроектовано ряд конструкцій ліній піщаної вакуумної формовки (ВФ), при якій рухливий конвеєр являє собою не низку окремих форм, а одну ливарну форму, наприклад, у вигляді жолоба з піском на вертикально замкнутому конвеєрі (рис. 7). При безперервному литті металу такий жолоб являє собою рухомий кристалізатор, облицьований піском. По ходу безперервного переміщення жолоба на його дно спочатку насипають шар сухого піску, а поверх нього кладуть і формують в нього ливарні пінопластові моделі, досипаючи пісок з наступною герметизацією форми зверху синтетичною плівкою. До піску конвеєра підключають вакуум на тій ділянці, де необхідно утримувати стінки порожнини піщаної форми в фіксованому стані.

Таким способом при формуванні в шар піску поміщають як окремі моделі, так і пінопластову модель, яку складають з частин методом нарощування до потрібної довжини в процесі руху кристалізатора. Модель газифікується в процесі заливки металу, а для зручності збирання складові частини моделі можуть фіксувати виконаними на них знаками типу «штир–паз», або склеювати між собою.

Розглянемо докладніше принцип дії безперервного конвеєрного процесу для лиття за разовими моделями в піщаних вакуумованих формах (див. рис. 7).

Конвеєрна установка має безперервну стрічку 1, на яку насипають шар піску 2 по трубчастому живильнику 3 [2, 3]. Механізм (маніпулятор) 4 служить для підтримки на конвеєрі окремо встановлюваної або зібраної моделі 5, а другий трубчастий живильник 6 – для засипки додаткового шару піску. Валком-ротором 7 наносять синтетичну плівку 8 з рулону 9. Заливають метал з ковша 10 і отримують виливок 11. Стрічка 1 рухається по роликів 12. На валку-роторі 7 кріплять модель воронки і при формуванні в облицьованні конвеєра отримують впадину – відбиток воронки 13 для заливання металу. Стрічка 1 має фільтри 14 з клапанами 15 для підключення до вакуумної мережі. При безперервному литті воронка 13 може бути виконана у вигляді жолоба (колектора) 16.

Модель 17 невеликої довжини, що зібрана з чотирьох частин, заливають через канал ливника 18 на одній з частин моделей, а для безперервної моделі 19 такий канал 20 виконують на кожній частині моделі (або через одну частину моделі). Фіксують частини моделі опуклими знаками 21 і знаками-поглибленнями 22, також можливе склеювання частин шаром 23 клею. Модель 24 ґрат збирають з

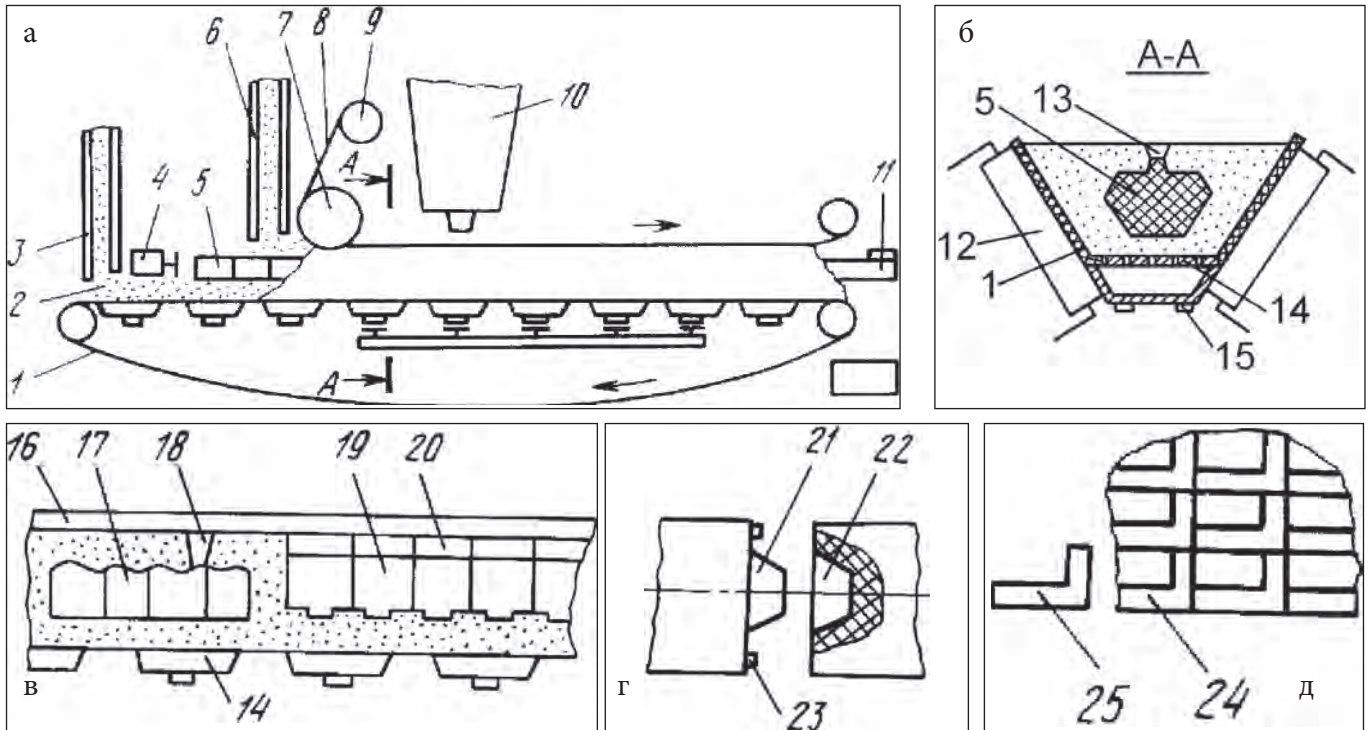

Рис. 7. Схема конвеєрної установки і приклади формування: а - вигляд збоку; б - варіант конструкції нескінченної стрічки в поперечному ререрізі (масштаб збільшено); в - формування різних моделей; г - конструкція знаків-фіксаторів; д - складання моделі каркасного виливка; 1 - безперервна стрічка; 2 - шар піску; 3 - трубчастий живильник; 4 - механізм для підтримки моделі; 5 - модель; 6 - трубчастий живильник; 7 - валок-ротор; 8 - синтетична плівка; 9 - рулон синтетичної плівки; 10 - ківш з металом; 11 - виливок; 12 - ролики; 13 - відбиток воронки; 14 - фільтри; 15 - клапани; 16 - колектор; 17 - модель; 18 - канал ливника; 19 - модель, що нарощується; 20 - канал ливника; 21 - опуклі знаки; 22 - знаки-поглиблення; 23 - шар клею; 24 - решітчаста чи каркасна модель; 25 - збірна деталь моделі

деталей 25, нарощуючи модель, як у поздовжньому, так і в поперечному напрямках.

Пісок ущільнюють у зоні засипання ним моделі за допомогою валка 7 або іншими відомими способами (вібрацією). Через фільтри 14 вакуумують ділянку піщаного облицювання конвеєра певної довжини (на операціях облицювання плівкою – заливка – твердіння виливка) шляхом сполучення розташованих на цій ділянці фільтрів 14 із зовнішньою вакуум-системою через клапани 15. Для зручності заливки воронку 13 виконують у вигляді безперервного жолоба 16 уздовж конвеєра, для цього кільцеву модель воронки встановлюють на валку-роторі 7. Моделі 17 невеликої довжини можуть заливати через воронку або жолоб 16 і вертикальний ливник 18. Якщо при отриманні товстостінних виливків у жолобі 16 повільно твердне верхня кірка металу, то застосовують відомі і розроблені нами засоби для прискорення твердіння поверхні металу в жолобі 16. Конвеєр має відповідний нахил на пониження в напрямі його руху (або з таким нахилом формують моделі) для зручності заливання металом. Вказаним способом можна отримувати виливки багатометрової довжини, складаючи моделі з частин, наприклад, довжиною по 0,2–1,2 м (рис. 8). Частини моделей (рис. 8, д, е) отримують відпрацьованими способами за технологією ЛГМ.

При виробництві дрібних виливків в контейнерних формах моделі збирають в кущі чи кластери (рис. 8, в), які часто формують в опці в кількості до десяти і більше. Кожний такий кущ заливають крізь окрему воронку (рис. 8, г). Умовно шляхом стикування багатьох таких форм з рядом воронок ми отримуємо конструкцію, подібну до конвеєра (рис. 7).

Безперервна формовка моделей і лиття металу уздовж руху конвеєра забезпечує розширення технологічних можливостей ливарного процесу, поєднуючи переваги ЛГМ і методу безперервного лиття, бо дозволяє формувати профілі моделей практично будь-якої конфігурації, складаючи моделі різної геометрії і довжини. Спосіб ЛГМ привніс можливість поряд з фасонними виливками лити раніше нетехнологічні, зокрема каркасно-ґратчасті виливки, ряд винаходів конструкцій яких запатентовано у ФТІМС НАН України, наприклад на плоскі чи просторові ґратки.

Продукти газифікації матеріалу моделі відсмоктують крізь пісок кристалізатора і фільтри вакуумної системи, вмонтовані в кристалізатор аналогічно контейнерним опокам для ЛГМ. Цим убезпечують простір навколо конвеєра від забруднення газами, покращуючи умови праці в цеху і екологічний стан навколо цеху. Традиційні піщані форми потребують ущільнення пресовими чи струшувальними машинами і, на відміну від ЛГМ-процесу, не мають можливості формування для безперервного лиття на рухливому конвеєрі з піщаним формованим шаром. При цьому маніпуляторами можуть нарощувати модель, що формується, як уздовж напрямку руху конвеєра, так і в інших напрямках [2, 4]. Це реалізує гнучкість технології формовки з сухого піску та розширює технічні можливості цього виду вакуумної формовки для лиття крупних, переважно легковагових конструкцій, як одного з найбільш ресурсоощадних ливарних процесів.

Конструктори ФТІМС НАН України також проєктують ливарні роторно-конвеєрні лінії, в яких суміщенням транспортних і технологічних операцій досягається підвищення продуктивності виробництва при скороченні

Рис. 8. Приклади моделей і форм для ЛГМ: а, б - великі складені з частин моделі; в - куц моделей; г - традиційна контейнерна форма з шістьма модельними куццями і ливниковими воронками; д, е - деталі моделей для складання довгомірних ґратчастих конструкцій

його трудомісткості. Так, формувально-заливний модуль з контейнерними опоками 600×700 мм спроектовано за роторно-карусельним принципом переміщення для послідовного виконання низки операцій на конвеєрному комплексі, включно з автоматичним заливанням форми металом.

На рис. 9 показано роторний модуль, кожну форму (в прямокутному контейнері) якого заливають по металопроводу підведенням металу в форму знизу, оскільки з метою автоматизації процесу цей модуль оснащують магніто-динамічним насосом (МДН) для заливання форм під тиском, створюваним МДН, або впливом тиску на розплавлений метал плунжером чи газовим тиском.

Конструкція роторного формувально-заливного модуля полягає в тому, що по настилу 1 рухається роторна карусель 2, яка складається зі стійки 3, що опирається на настил через кульові пари. Стійка має шість важелів (спиць). Покрокове переміщення на 60° роторної каруселі з візками 7, що мають по чотири катка, по настилу здійснюють пневмоприводом 6, який має пневмоциліндр із закріпленим на штоку упорно-поворотним механізмом.

Контейнерні форми 10 встановлюють на візки, які мають центральні елементи. Завантажувальний пристрій 4 (засипки піску в контейнер) закріплено на стійці

і він має рухливість у вертикальному і горизонтальному напрямках. МДН 9 для стикування знизу до заливального отвору форми (або до чаші для лиття металу) має в кінці металопроводу привід 11, який стикує його з нижнім отвором контейнерної форми. Вакуумний відкидний пристрій 8 модуля підключає вакуумування (відкачування) до штуцерів форми. Вібростіл 5 має привід для підйому і стикування з дном контейнера. Знімання залитих контейнерів і установка порожніх на візки здійснюється консольним краном 12.

Дана конструкція модуля забезпечує автоматизацію заливки металом форми без контакту потоку металу з відкритим повітрям. При цьому контейнерна форма 10 складається з ущільненого і герметично накритого зверху синтетичною плівкою формувального піску з пінопластовою моделлю і нижньою ливарною чашею. Заливку металом форми 10 виконують на поз. I після під'єднання форми до металопроводу МДН 9, а також одночасно – до вакуумної системи 8 модуля. Подачу рідкого металу в форму здійснюють з поста управління МДН. Після закінчення заливки і затвердіння виливка рухливий елемент вакуумної системи відключають від контейнерної форми і переміщують вгору за допомогою пневматичних систем. На поз. VI залиту форму знімають з візка роторного модуля за допо-

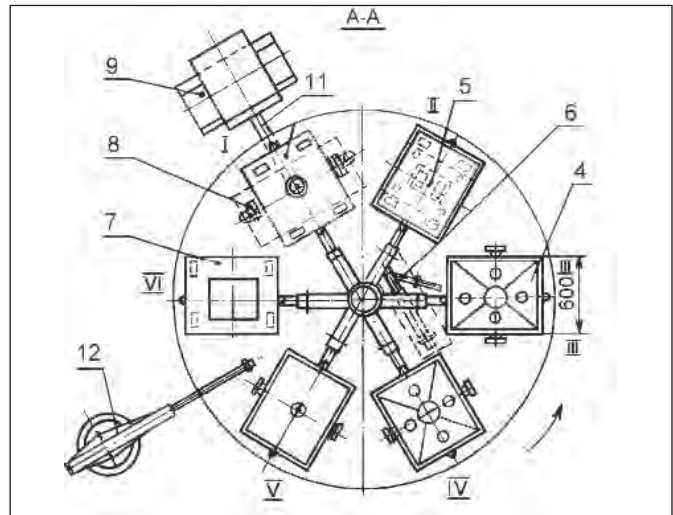
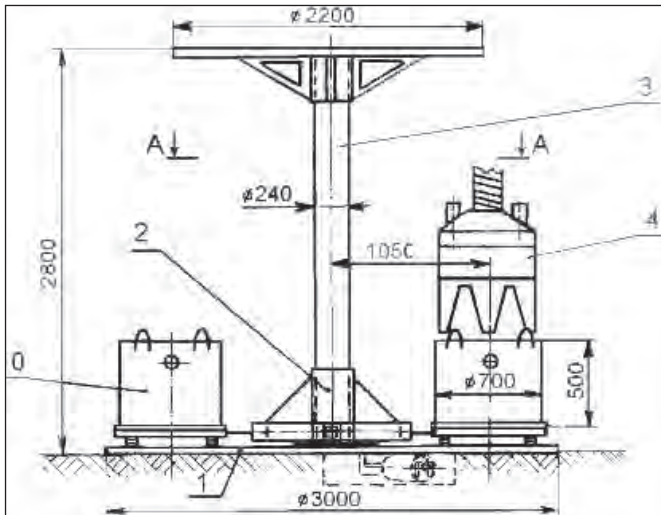

Рис. 9. Роторний формувально-залівний модуль: 1 - настил; 2 - роторна карусель; 3 - стійка; 4 - пристрій подачі піску; 5 - вібростіл; 6 - пневмопривід; 7 - візок, 8 - пристрій підключення вакуумування; 9 - МДН; 10 - контейнерні форми; 11 - привід металопроводу; 12 - консольний кран

могою консольного крана 12 і передають її на конвеєр чи майданчик поблизу роторної каруселі для охолодження і подальшого вибивання.

Виготовлення форми починають з того, що порожній контейнер подають на візок на поз. V. На поз. IV виконують засипку піщаної подушки на дно контейнера. Формувальний пісок подають чотирма живильниками завантажувального пристрою 4, який переміщують за допомогою пневмопривода по вертикалі, а запилене повітря відсмоктують через центральний гофрований трубопровід. Живильники завантажувального пристрою подають пісок не на поверхню моделі, а по чотирьох кутах контейнера із зсипанням піску до стінок моделі від стінок контейнера. Це зменшує пилоутворення і тертя піску об модель. На поз. III поміщують модель (кущ моделей) на піщану подушку і виконують засипку основної маси піску. На поз. II виконують віброущільнення, досипання, і герметизацію контейнера. Тривалість циклу роботи роторного модуля в межах 4–7 хв визначається за тривалістю технологічних операцій на поз. II, як найбільш трудомістких.

Такий роторний модуль дозволяє виготовляти виливки способом ЛГМ з нижнім підведенням металу до форми під тиском [3, 5], а також литтям в оболонкові форми.

Варіант технології отримання форми у вигляді оболонки з піщаної суміші розроблено з використанням разових крижаних моделей і виконанням ливника для нижнього підведення металу до форми [6].

Описані конструкції конвеєрних пристроїв служать прикладами реалізації раніше не розкритих інноваційних можливостей лиття за разовими моделями, застосування високої плинності сухого піску для отримання довгомірних і раніше «нетехнологічних» комірчастих металевих виливків, вакуумованої піщаної форми з регулюванням її міцності для здійснення безперервної формовки та досягнення її екологічних переваг. Використання високотехнологічних конвеєрних та роторно-конвеєрних комплексів, ресурсоефективного процесу ЛГМ сприятиме відновленню і сталому розвитку вітчизняного машинобудування, зокрема для перетворення країни з продавця напівфабрикатів в експортера технологічної продукції з великою доданою вартістю. Розвиток ливарного виробництва з відомою в світі вітчизняною науковою школою – це крок до зниження залежності національної промисловості від імпорту знань, технологій і товарів в процесі реалізації власної програми розвитку, яка дозволить нам стати рівноправним учасником глобальних інноваційних процесів. ■

Література

1. Горбулін В. П., Мерніков Г. І., Шевцов А. І. Сучасні науково-технологічні можливості в оборонній сфері // Вісник НАН України, 2018, № 9. С. 19-28.
2. Способ непрерывного литья: пат. 2029653 Россия, МКИ В22С 9/02 / В. С. Дорошенко, Н. И. Шейко. Опубл. 27.02.1995, Бюл. № 6.
3. Дорошенко В. С., Бердыев К. Х. Конвейеры непрерывного действия для литья по разовым моделям в песчаных формах, упрочняемых под воздействием вакуума // Процессы литья. 2011. № 5. С. 49-56.
4. Ливарна одноразова модель: пат. 70286 Україна. МПК В22С 7/02. / О. Й. Шинський, В. С. Дорошенко. Опубл. 11.06.2012, Бюл. № 11.
5. Дорошенко В. С. Кравченко В. П. Постепенное обновление парадигмы в теории литейных процессов по теме взаимодействия металла с песчаной формой // Металл и литье Украины. 2009. № 10. С. 28-33.
6. Спосіб виготовлення піщаних форм за одноразовими моделями: пат. 75888 Україна, МПК В22С 9/02 / О.Й. Шинський, В. С. Дорошенко. Опубл. 25.12.2012, Бюл. 24.

МИКОЛА ГОГОЛЬ

У квітні 2019 року виповнюється 210 літ із дня народження Миколи Гоголя.

З цієї нагоди ми публікуємо три статті доктора історичних наук, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Володимира Мельниченка, в яких заторкується таємничий феномен двоїстості великої й загадкової душі письменника, розповідається про деякі яскраві спалахи Гоголевої українськості. Ці питання глибоко розроблені відомими українськими гоголезнавцями, але часто-густо маловідомі широкому читацькому загалу.

Роздуми Мазепи

Володимир Мельниченко
доктор істор. наук,
академік НАПН України,
м. Київ

Згадую, як у ювілейній гарячці навколо 200-річчя з дня народження Гоголя можна було почути з учених вуст дослівно таке: «Він залишив одну працю, яка досі майже не була відома дослідникам». Я, наприклад, ніде й не зустрічав, щоб хтось цитував або посилався на неї. Називається робота "Роздуми Мазепи". Оце так! Якби йшлося про широкий читацький загал, то справді «Роздуми Мазепи», написані приблизно 1834 року, практично невідомі, але дослідники мали змогу звертатися до цього гоголівського нарису (начерку, ескізу) з часу його першої публікації в 6-му томі видання творів письменника 1896 року. «Роздуми Мазепи» було вміщено й у радянському виданні повного зібрання творів Миколи Гоголя. 2002 року **Ярослав Дзира** надрукував гоголівський нарис в «Українському історичному журналі».

Останнім часом «Роздуми Мазепи» знаходилися у полі зору відомих гоголезнавців. Скажімо, **Юрій Барабаш** у книзі «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» писав: «... У Гоголевому шкіці вочевидь впадає в око спроба автора якщо не відверто виправдати проклятого російським самодержавством гетьмана, то принаймні збагнути і «реконструювати» хід його думок, мотиви вчинків, пояснити ці вчинки об'єктивними обставинами доби і становищем України»¹. У **Володимира Панченка** є цікавий дослідницький етюд «Випадок Мазепи», в якому він аналізує гоголівські «Роздуми Мазепи» й приходять до висновку, що вони є «одним із тих спалахів українського ества автора "Тараса Бульби", що припадають на середину 1830-х років»². Так само достатньо розкрити працю московського гоголезнавця **Юрія Манна**, аби переконатися, що він спеціально звертається до гоголівського начерку «Роздуми Мазепи» й цитує певну його частину³. Проте не весь!

Герб Івана Мазепи

Герб московських царів із гербом гетьмана Івана Мазепи

¹ Барабаш Ю. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. Харків, 2001. С. 222. (Ця блискуча праця удостоєна у 2004 р. Національної премії України імені Тараса Шевченка).

² Панченко В. Неубієнна література. Дослідницькі етюди. К.: Твім-Інтер, 2007. С. 24.

³ Манн Ю. Гоголь. Труды и дни: 1809–1845. М.: Аспект-Пресс, 2004. С. 478–479.

Ось тут і виявляється вкрай яскраво суто російський, сиріч імперський, підхід до використання й трактування гоголівського тексту. Щоб разом із читачем розібратися в цьому, наведу невеликий гоголівський начерк повністю (підкреслено ту частину тексту, яку Манн не процитував):

«Такая власть, такая гигантская сила и могущество навели уныние на самобытное государство, бывшее только под покровительством России. Народ, собственно принадлежавший Петру издавна, [униженный] рабством и [деспотизмом], покорялся, хотя с ропотом. Он имел не только необходимость, но даже и нужду, как после увидим, покориться. Их необыкновенный повелитель стремился к тому, чтобы возвысить его, хотя лекарства его были слишком сильные. Но чего можно было ожидать народу, так отличному от русских, дышавшему вольностью и лихим козачеством, хотевшему пожить своею жизнью? Ему угрожала <у>трата национальности, большее или меньшее уравнение прав с собственным народом русского самодержца. А не сделавши этого, Петр никак не действовал бы на них. Всё это занимало преступного гетьмана. Отложиться? Провозгласить свою независимость? Противопоставить грозной силе деспотизма силу единоплемянника, возложить мужественный отпор на самих себя? Но гетьман был уже престарелый и отвергнул мысли, которые бы дерзко схватила выполнить буйная молодость. Самодержец был слишком могуч. Да и неизвестно, вооружилась <ли бы> против него вся нация и притом нация свободная, <которая> не всегда была в спокойствии, тогда как самодержец всегда [мог] действовать, не дав<ая> никому отчета. Он видел, что без посторонних сил, без помощи которого-нибудь из европейских государей невозможно выполнить этого намерения. Но к кому обратиться с этим? Крымский хан был слишком слаб и уже презираем запорожцами. Да и вспомоществование его могло быть только временное. Деньги могли его подкупить на всякую сторону. Тогда как здесь именно нужна была дружба такого государства, которое всегда бы могло стать посредником и заступником. Кому бы можно это сделать, как не Польше, соседке, единоплеменнице? Но царство Баториево было на краю пропасти и эту пропасть изрыло само себе. Безрассудные магнаты позабыли, что они члены одного государства, сильного только единоплемянником, и были избалованные деспоты в отношении к народу и непокорные демократы к государю. И потому Польша действовать решительно <не могла>. Оставалось государство, всегда бывшее в великом уважении у козаков, которое хотя и не было погранично с Малороссией, но, находясь на глубоком севере, оканчивающееся там, где начинается Россия, могло быть очень полезно малороссиянам, тревожа беспрестанно границы и держа, так сказать, в руках Московию. Притом шведские войска, удивившие подвигами своими всю Европу, ворвавшись в Россию, [могли] бы привести царя в нерешимость, действовать <ли> на юге против Козаков или на севере против шведов.

В таких размышлениях застало Мазену известие, что царь прервал мир и идет войною на шведов».

Звичайно, кожен автор сам вибирає, що та скільки цитувати, і я визнаю його право беззастережно. Проте гляньмо на все це в контексті коментарів Юрія Манна до наве-

деного гоголівського документа. Московський вчений розділив його за змістом на дві частини: «спочатку – *Росія і Петро*». Але ж ми власними очима бачимо, що насправді спочатку, тобто в першому гоголівському реченні, яке у московського автора таємниче зникло, йдеться про найголовніше (!) – «самобитное государство, бывшее только под покровительством России». Після цієї недвозначності неможливо стверджувати, як це робить Юрій Манн, що «сам Гоголь в об'єктивній загальнодержавній перспективі, мабуть, вважав справу приєднання України до Росії... історично неминучою...». Взагалі для капітальної праці Манна головним, опорним є твердження, що «українофільство Гоголя не має сепаратистського характеру». Мені згадуються слова з неопублікованого листа учня **Осипа Бодяньського**, філолога **Олександра Котляревського** до свого старшого приятеля й наставника **Михайла Максимовича** з приводу підготовленої Котляревським збірки малоросійських дум: «Я приготовил её к печати, но цензура посоветовала мне остановиться, чтобы не навлечь упрёков в сепаратизме. Пусть лежит до радостного утра»⁴. Дивно, що й нині московські вчені «рятують» видатних українців від найменшого натяку на сепаратизм у ХІХ столітті. Втім втішає саме визнання Манном українофільства Гоголя, тобто його прихильності до України, українців і всього українського. Другу частину гоголівських «Роздумів Мазепи» у Манна названо «Україна і її гетьман». Звернемо увагу, чим обриває несподівано дослідник цитування роздумів гетьмана: «Отложиться?» За словником Шевченкового знайомого Володимира Даля, термін «отложить» має багато значень, зокрема, «отсрочить, оставить на другое время, мешкать, медлить, отступаться, отказаться от повиненья». Втім знайдеться таки читач, який знає про те, що це слово означає також «объявить себя независимым» або «перейти под другую власть». Отже, чесно було б сказати про найголовніше в «Роздумах Мазепи» словами Гоголя, лякливо вилученими російським автором із цитування: «Провозгласить свою независимость? Противопоставить грозной силе деспотизма силу единоплемянника, возложить мужественный отпор на самих себя?»

Виходить, що й у ХХІ столітті в Росії небажано вживати стосовно України навіть слово «незалежність», навіть у контексті історичних документів. Так само табується й згадка про гіпотетичний силовий відпір України російському деспотизму. Що й говорити, коли московський гоголезнавець **Борис Соколов** безсоромно відверто спотворює текст, наводячи у своїй праці неіснуючі слова Миколи Васильовича: «Украинский народ (?) имел не только необходимость, но даже и нужду, как после увидим, покориться»⁵. Підкреслені слова у Гоголя відсутні, читачеві неважко в цьому переконатися. Микола Васильович у даному випадку писав якраз про російський народ.

Хвалити Бога, дякуючи Юрію Барабашу, є в Москві справді наукові трактування Гоголевих «Роздумів Мазепи»: «... Гоголь... роздумує про Мазену (за Мазену), і його думки течуть у напрямі, абсолютно протилежному течії думок автора "Полтави"... У суті справи, у "Роздумах Мазепи" маємо зародок так і не здійсненого задуму своєрідної анти-"Полтави". Згодом, у "Вибраних місцях із листування з друзями" Гоголь високо поцінує "Полтаву", погодиться

⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 314, оп. 1. од. зб. 28, арк. 7 зв.

⁵ Соколов Б. В. Гоголь. Энциклопедия. М.: Алгоритм, Эксмо, Око, 2007. С. 130.

⁶ Державний архів Російської Федерації, ф. 63, 1914 р., спр. 1765.

з пушкінським ставленням до Петра, але тут – тут він не приховує свого беззастережного засудження царового наміру придушити “вольність” і “національність” українців, над чим Пушкін з його імперським світобаченням і психологією просто не замислювався».

Утім Олександр Сергійович заявляв, що «Мазепа действует в моей поэме точь-в-точь как в истории, а речи его объясняют его исторический характер». Принаймні, поет у «Полтаві» насправді був напрочуд точним у поясненні глибинної причини історичного вибору Мазепи:

*Но независимой державой
Украине быть уже пора:
И знамя вольности кровавой
Я поднимаю на Петра.*

Інша річ, що Пушкін упевнено прорік у «Полтаві»: «Забит Мазепа с давних пор...» І програв історії! Через два століття після смерті гетьмана Михайло Грушевський заявив, що «комбінація Мазепи могла мати будучність...» А знаєте, як називалася поліцейська справа, заведена в Росії на Грушевського в 1914 р.? – «О руководителе мазепинского движения, профессоре Львовского университета Михаиле Сергеевиче Грушевском и др.»⁶ Так що Мазепа не був забутий ні його прихильниками, ні його ворогами...

Щодо Петра I, то Тарас Шевченко виніс йому історичний і поетичний присуд, назвавши «лютим катом», що «розпинав нашу Україну». Юрій Барабаш слушно зауважує: «У Гоголевих “Роздумах Мазепи” такого прямого звернення до передумов антиукраїнської політики “російського самодержця” немає, однак судження про народ, “такий відмінний від росіян”, про колишні “вольність та молодецьке козацтво” наводять на думку про втрачений Україною історичний шанс – отримати незалежність, “пожити своїм життям” (паралель до Шевченкового “в своїй хаті”)».

У 2013 р. в Україні видано цікаву монографію про Гоголя професора Гарвардського університету Едити Бояновської, котра висновує, що гоголівський фрагмент «зображає Мазепу державним діячем і мудрим політиком, мотивованим не жадібністю, зрадою або помстою, а думками про добробут свого народу». Шкода лише, що авторка пише про це так, ніби й не було до неї згаданих публікацій Юрія Барабаша, Володимира Панченка та інших українських вчених і навіть безпідставно заявляє про нібито «замовчування цього тексту українськими науковцями аж до останнього часу». Це — твердження з минулого, радянського, століття. Так само некоректним є вислів Бояновської, що вже згаданий Ярослав Дзира буцімто «не зумів проаналізувати цей гоголівський текст...»⁷. Якраз у випадку «Роздумів Мазепи» відомий український вчений Ярослав Дзира виявив неабиякий аналітичний дар, виснувавши, що «Гоголь-мазепинець уперше в українській історіографії XIX ст. чітко й однозначно заявив, що українська “волелюбна нація” мала свою “самобутню державу” з демократичним козацьким ладом і хотіла “і далі жити в своїй суверенній державі”»⁸. Ніхто не сформулював аналітичний умовивід так недвозначно виразно, якісно й вичерпно – «Гоголь-мазепинець»!

Лapidарні, але глибокі «Роздуми Мазепи», які Гоголь вважав уривком із «Истории Малороссии», свідчать про

те, що Микола Васильович, котрий брався у 1833–1834 рр. за написання історії України, здатен був це зробити. Коли б присвятив їй своє життя. Проте історія не терпить умовного способу. Господь визначив Гоголю зовсім іншу долю. Як писав ще Нестор Котляревський, «історія повернула нашого письменника до його першої любові – до поезії, і наука збагатилася лише фантазією поета».

Гоголівські «Роздуми Мазепи» містять кілька важливих думок з історії України.

Перша. Україна сформувалася як «самобутня держава» і зберегла історичну своєрідність і неповторність навіть під «покровительством Росії».

Друга. Петро I створив централізовану державу («такая власть, такая гигантская сила и могущество»), здатну силою поглинути «самобутню» Україну. Під Петром I українському народу загрожувала втрата національності, бо імператор уярмлював його нарівні з власним народом, урівнював у рабстві.

Третя. Російський народ — «собственный народ русско-го самодержца», здавна був принижений рабством і деспотизмом. Гоголь навіть обіцяв розкрити глибше незвичайні перетворення Петра I, який впроваджував політику, спрямовану на піднесення Російської імперії, хоча жорсткість і жорстокість її очевидна — «лекарства его были слишком сильные».

Четверта. Український народ («нация свободная») принципово відрізнявся від російського, адже на відміну від рабства й деспотизму, в яких той животів, він тривалий час «дышал вольностью и лихим казачеством».

Нарешті, з усього цього впливала історична відповідальність Мазепи перед українським народом, і тоді Гоголева душа була на боці гетьмана в його роздумах і виборі держави, що реально могла би допомогти Україні в боротьбі проти російського поневолення.

Припущення Бориса Соколова, що з роздумів Мазепи нібито і мали впливати саме гоголівські «глави про зраду Мазепи», безпідставні. На це жодним чином не вплинуло неминуче в ті часи наречення Гоголем опального Мазепи «преступным гетьманом». Микола Васильович ужив, здавалося б, нищівний епітет у такому контексті, що професійні історики можуть позаздрити, як геніальний письменник буквально перевернув його зміст. У підсумку подальші роздуми Мазепи у Гоголя є роздумами не державного злочинця, а мудрого національного вождя, який шукає порятунку для свого народу.

Втім, Юрій Манн пише по-своєму: «Обдумується Мазепою і перспектива різних союзів проти Петра (з кримським ханом? з шведами? з поляками?), з яких найвиразнішою вимальовується можливість “дружби” з Польщею – “сусідкою й одноплемінницею”». Насправді, в «Роздумах Мазепи» варіант союзу з Польщею гетьманом, як читач може сам переконатися, відкинуто (з ясным поясненням причин). У свою чергу Борис Соколов заявляє, що нібито Гоголь вклав у уста Мазепи лише міркування про «союз з якоюсь із європейських держав». Насправді ж Гоголь абсолютно виразно показав, що Мазепа схилився до союзу зі Швецією.

На цьому гоголівські «Роздуми Мазепи» було назавжди перервано.

Нам є над чим замислитися. ■

⁷ Едита М. Бояновська. Микола Гоголь: між українським і російським націоналізмом. К.: Темпора, 2013. С. 241, 243, 574.

⁸ Дзира Я. Микола Гоголь. «Роздуми Мазепи». Український історичний журнал, 2002, № 2. С. 83.

МИКОЛА ГОГОЛЬ

В Київ!

В древній, прекрасний Київ!

1900-ті роки. Університет Св. Володимира

У біографії *Миколи Гоголя* є відомий усім гоголезнавцям період, саме період, а не «коротка мить», як дехто вважає, бо тривав він близько року. Йдеться про палке прагнення письменника перебраться з Петербурга до Києва, яке з'явилося 1833 року в зв'язку з підготовкою до відкриття в місті Університету Святого Володимира. Указ «Про заснування в місті Києві Імператорського Університету Св. Володимира» вийшов 3 листопада 1833 р., а наприкінці року з'явився ще один – «Про заходи до відкриття Університету Св. Володимира». Серед заходів було передбачено «обрання і призначення ординарних і екстраординарних професорів і ад'юнктів».

Це й приваблювало Миколу Васильовича. Відомий московський гоголезнавець *Юрій Манн* особливо наполягає, що Гоголеве прагнення до Києва ні в якому разі не мало «сепаратистського» характеру: «Він, як і раніше, бачить

перед собою поприще широкої, загальноросійської діяльності – хай ця діяльність буде не чиновною і державною, а науковою і літературною». Щодо нібито неминучого «загальноросійського поприща» Гоголя зауважу, що він якраз і хотів, так би мовити, внести корективи до нього шляхом переїзду з імперсько-чиновничого Петербурга до духовно близького Києва. Важко погодитися з тим, що наукова й літературна діяльність, якою Гоголь збирався займатися в Києві, так само неминуче приречена була на «загальноросійськість», як і чиновно-державна служба. В останньому випадку виходу справді не було: державний чиновник, який давав присягу цареві (з цілуванням хреста в храмі) «*вірні й не лицемірно служити... на щадячи живота свого, до останньої краплини крові*», змушений був вірою й правдою служити імперії. Трохи вільніше почував себе, скажімо, професор Московського університету *Осип Бодяньський*, і так само вільніше почувався б і професор Університету Святого Володимира Микола Гоголь, якби він ним став. До того ж у Києві Гоголь збирався писати історію Малоросії та видавати малоросійські пісні, тобто займатися, скажімо, українознавчою роботою. Втім Гоголь і в Росії відмовився від поприща чиновника, подібного до Поприщина, а віддався «високому божевіллю» – письменництву.

У відомій книзі *Костянтина Мочульського* «Духовний шлях Гоголя» (1934) йдеться про те, що в 1833 р. душевний стан Гоголя був нестерпним, а сам він «*гарячково хапається за різноманітні починання*». Проте аналіз цієї ситуації вимагає наголошення визначального для тодішнього Гоголя прагнення переїхати до Києва, про що Микола Васильович мріяв, як про найбільше щастя. Навіть *Юрій Манн* визнає, що Гоголеве «піднесення настрою, прилив творчих сил пов'язані з виниклим планом переїзду до Києва».

Тож, прочитаймо у самого Гоголя про його поривання до Києва. Передусім акцентую, що в листі до *Михайла Максимовича* від 2 липня 1833 р. Гоголь намовляв свого московського друга, який і сам уже рвався в Україну, повернутися на Батьківщину: «*Бросьте в самом деле кацапшу, да поезжайте в гетьманищину. Я сам думаю то же сделать и на следующий год махнуть отсюда. Дурны мы, право, как рассудишь хорошенько. Для чего и кому мы жертвуем всем*». Отже, молодий Гоголь не збирався жертвувати Україною, мріяв посісти кафедру в Київському

Краєвид Києва. Перша половина XIX ст., літографія

університеті. В грудні 1833 р. (після 20-го числа) писав Максимовичу: «*Да, это славно будет, если мы займём с тобой киевские кафедры. Много можно будет наделать добра*». Про яку кафедру для себе мріяв Гоголь? Про кафедру загальної історії! Щоб її добитися, він наприкінці 1833-го накидає на папір думки з цього предмету для **Сергія Уварова**, який тоді був управляючим Міністерства народної освіти. Вийшла цікава стаття, схвалена Уваровим для друку в «Журнале министерства народного просвещения», де й була опублікована на початку 1834 р. під назвою «План преподавания всеобщей истории».

Необхідний для Гоголя епізод із Уваровим супроводжувався й тим, що в листі до Пушкіна від 23 грудня 1833 року він усіляко вихваляв його, сподіваючись, що поет передасть за призначенням, як шанує управляючого претендент на київську кафедру: «*Во мне живёт уверенность, что если я дождусь прочитать план мой, то в глазах Уварова он меня отличит от толпы вялых профессоров, которыми набиты университеты*».

Претендент на кафедру в Університеті Святого Володимира турбувався про патріотичні настрої, моральність і високу професійність його викладачів, жалкував, що в університет призначають якихось німців: «*Хоча б для святого Володимира побільше слов'ян*». Микола Васильович вважав, що треба залучати справді освічених людей і таких же «чистих і добрих душею», як він із **Максимовичем**.

Лист до Максимовича, написаний наприкінці 1833-го, фактично завершував цей рік, адже був ще лише згаданий лист до **Пушкіна**, в якому, до речі, Гоголь писав про свою любов до Максимовича й захоплювався:

«*Я восхищаюсь заранее, когда вообразю, как закипят труды мои в Киеве. Там я выгружу из-под спуда многие вещи, из которых я не все еще читал вам. Там кончу я историю Украины и юга России и напишу Всеобщую историю, которой, в настоящем виде ее, до сих пор, к сожалению, не только на Руси, но даже и в Европе, нет. А сколько соберу там преданий, поверьев, песен и проч.!*»

В інтелектуальній пам'яті нашої збереглося нестримне прагнення чехівських сестер: «В Москву! В Москву! В Москву!» Та, здається, стократ сильніше звучить Гоголеве:

«Туда, туда! в Киев! в древний, в прекрасный Киев!» Заакцентуємо і гоголівські слова про Київ у листі до Максимовича 20 грудня 1833 р.: «*Он наш, он не их, не правда?*» Та ще в листі до того ж Максимовича у квітні наступного року побіжно зауважив, що «нам малороссианам» здаються деякі наші фрази та вирази зрозумілими «для русских» при буквальному перекладі, але це не так. От і маємо чіткі вияви національної самоідентифікації Гоголя. Це внутрішнє почуття Києва й України – *наший, наша*, – тобто національне, українське, почуття Гоголь проніс через усе життя.

На початку 1834 р. Гоголь знову переконував Максимовича в тому, щоб він не лінувався з переїздом до Києва: «*А на что человеку дается характер и железная сила души? К черту лень да и концы в воду! Ты рассмотри хорошенько характер земляков (українців. – В. М.): они ленятся, но зато, если что задолбят в свою голову, то навеки. Ведь тут только решимость: раз начать, и всё... Типография будет под боком. Чего ж больше? А воздух! а гливы! а рогиз! а соняшники! а паслин! а цыбуля! а вино хлебное... Тополи, груши, яблони, сливы, морели, дерен, вареники, борщ, лопух!.. Это просто роскошь! Это один только город у нас, в котором как-то пристало быть келье ученого*». Місяць потому Гоголь знову підганяв з переїздом Максимовича: «*Что ж, едешь или нет? Влюбился же в эту старую толстую бабу Москву, от которой, кроме щей да материцны, ничего не услышишь... Песни нам нужно издать непременно в Киеве*».

20 квітня 1834 р. Гоголь навчав Максимовича, що треба зробити, аби у Київ таки потрапив і він: «*Когда будешь писать к Брадке (попечитель Київського навчального округу в 1832–1839 рр. – В. М.), намекни ему обо мне вот каким образом: что Вы бы, дескать, хорошо сделали, если бы залучили в университет Гоголя...*» Микола Васильович і сам кілька разів зустрічався з Уваровим, а також з **Єгором Брадке**, котрий приїздив до Петербурга.

Проте невдовзі ситуація суттєво змінилася у зв'язку з тим, що Максимович отримав призначення в університет, і в липні 1834 р. став його ректором, а з Гоголем питання не вирішувалося. Ще в березні Максимович повідомив його, що на кафедру загальної історії в Університеті

Святого Володимира можуть взяти ад'юнкта (помічника професора) **Володимира Циха** з Харківського університету, але Гоголь не хотів і слухати про це: «*Что ты пишешь про Цыха? разве есть какое-нибудь официальное об этом известие? Министр мне обещал непременно это место...*» Але, переконавшись, що на його місце на кафедрі загальної історії беруть усе-таки Циха, Гоголь писав наприкінці травня 1834-го Михайлу Максимовичу: «*Ты знаешь Цыха? кто это Цых? кажется, Погодин его знает. Нельзя ли как-нибудь уговорить Цыха, чтобы он взял себе, или просил, или бы по крайней мере соглашался бы взять кафедру русской истории*».

Яка драматична історія!

Неможливо погодитися з **Володимиром Набоковим**, який твердив: «*Читати листування Гоголя – сумне заняття...*» Листи захоплюють емоційною напрутою Гоголевої душі, яка щиро й беззастережно прагнула в Україну, в Київ! Утім, на думку Манна, Гоголь просто був... «*не від того, щоб і пофрондувати в певному дусі, та й взагалі все це було... «скоріше за все, грою»*. Стоп! Фронда і гра-забава Гоголя щодо рідної Батьківщини, з якої він виїхав п'ять з половиною років тому? Ні, ні і ще раз – ні! Насправді це був переломний момент у житті геніального українця Миколи Гоголя, який міг кардинально змінити його долю. Та не судилося... Через багато років Максимович із гіркотою згадував, що в Київ «*погодився зі мною переміститися і мій незабутній земляк Гоголь, але йому це не вдалося...*». Тобто, Гоголя в Україну не пустили.

Микола Жулинський пояснює: «*Навіть його високошановані, огорнуті величавою славою друзі — покровителі Олександр Пушкін, князь Петро Вяземський, вихователь спадкоємця престолу Василь Жуковський не змогли впросити для Гоголя місця ординарного професора загальної історії в Києві. І пояснення цьому полягає в суворій забороні надання полякам посад на державній службі, яка почала діяти після повстання 1830–1831 рр. у Варшаві. Відомо, що одним із керівників цього повстання був генерал В. Яновський, який у генеалогії роду Гоголів-Яновських посідав значиме місце. Мати Миколи Гоголя Марія Косярівська до 14 років жила й виховувалася в домі батьків свого двоюрідного брата генерал-майора Андрія Троцинського, який був одружений на внучці останнього короля незалежної Польщі Станіслава Понятовського*».

Мало хто згадує, що й після відмови в проханні зайняти посаду в університеті Гоголь висловлював надію все-таки перебратися до Києва. 27 червня 1834 р. він написав Максимовичу палкого листа:

«*Я к тебе буду, непременно буду, и мы проживем вместе... черт возьми всё! Дела свои я повел таким порядком, что непременно буду в состоянии ехать в Киев хотя не раннюю осенью или зимою; но когда бы то ни было, а я всё-таки буду. Я дал себе слово, и твердое слово; стало быть, все кончено: нет гранита, которого бы не пробил человеческая сила и желание*».

Гоголь переконував Максимовича й себе в тому, що він залишився на рік у Петербурзькому університеті, завойовуючи право для переїзду в Київ. 14 серпня 1834 р. писав Максимовичу: «*... Если Бог поможет... не буду раскаиваться в том, что остался здесь (у Петербурзі – В.М.) этот год. Хотя душа сильно тоскует за Украиной...*» (виділено мною. – В.М.). Гоголь навіть просив свого друга, ректора Університету Святого Володимира розвідати, чи

продаються в Києві місця для будинку, краще з садочком, якщо можна десь на горі, щоб і Дніпро було видно. Добре, якби вони з Максимовичем жили поруч. Як тільки Михайло Олександрович знайде таке місце, то Микола Васильович не забариться вислати гроші...

Та коли рік потому, наприкінці липня 1835 р., Гоголь заїхав до Максимовича в Київ – по дорозі з Василівки до Петербурга, – то про поселення в Києві вже не йшлося. Залишився тільки смуток про марні надії. За словами Максимовича, ад'юнкт кафедри загальної історії Петербурзького університету Микола Гоголь відверто зізнався про своє нехтування тамтешніми лекціями і дуже жалкував, що Бракке не прийняв його в Київський університет. А з університету в Петербурзі Микола Васильович безславно пішов наприкінці 1835 р., протримавшись у ньому менше півтора року.

Ця сумна історія не могла не вплинути на подальшу долю великого сина українського народу. **Михайло Грушевський** зазначив: «*Нещастям було, що Гоголь не мав навколо себе людей з сильнішими вираженнями національними почуттями. Він обертвся між росіянами або українцями, зовсім денаціоналізованими*». Насправді, Гоголь мав і друзів, які були справжніми патріотами України. Крім того, як переконливо показав **Юрій Барабаш**, у тезі Грушевського закумульована не вся правда. Бо ж правдою треба визнати й те, що **Шевченко** так само дуже рано, раніше за Гоголя, ще підлітком, змушений був покинути батьківщину. Він так само спершу в Петербурзі, згодом на заслання, потім знову в Петербурзі жив у інонаціональному, переважно російському (чи російськомовному) середовищі, сам чимало написав російською, однак його національного почуття, його українськості все це не змінило ні на йоту. Ні, все-таки тут не просто біографія чи географія, не лишень умови життя, оточення, друзі; тут є іще щось... Може, відгадку цього «чогось» слід шукати на іншому, глибиннішому рівні? Може, розбіжність національних шляхів і доль було значною мірою запрограмовано вже відмінністю родових традицій, соціальних генотипів, психологічних чинників?

Гетьманський нащадок і гайдамацький онук. Панич з Лівобережжя – давно втихомиреного краю слухняних гречкосіїв та новоспечених “російських” дворян – і правобережний кріпак, чий менталітет всотав бунтівливий дух Коліївщини, “ген” козацької непокірливості... Один, відчувившись від батьківщини, завершив свій життєвий шлях не лишень на географічній, а на духовній чужині; другий, пройшовши крізь усі випробування і спокуси чужинства, так і не розлучився — ні розумом, ні душею, ані талантом з рідною землею. В антиноміях національної свідомості Гоголя і Шевченка відбилися глибокі злами в історії трагічно розколотої нації, позбавленої повноцінного історичного, відтак і національного континуїтету.

Отже, етнічні брати, діти однієї матері – Шевченко і Гоголь – мали різні «групи крові», кожен свій генетичний код, їхні родоводи відбивають дуже різні станові й соціальні зрізи українського суспільства, вияви й етапи буття етносу, різні грані національної психології. Грунт, на якому вони зросли, був один, та коріння – різні, тому такими несхожими виявилися пагоони...

Пам'ятаймо про це, з'ясовуючи національну природу душі й творчості Гоголя. ■

МИКОЛА ГОГОЛЬ

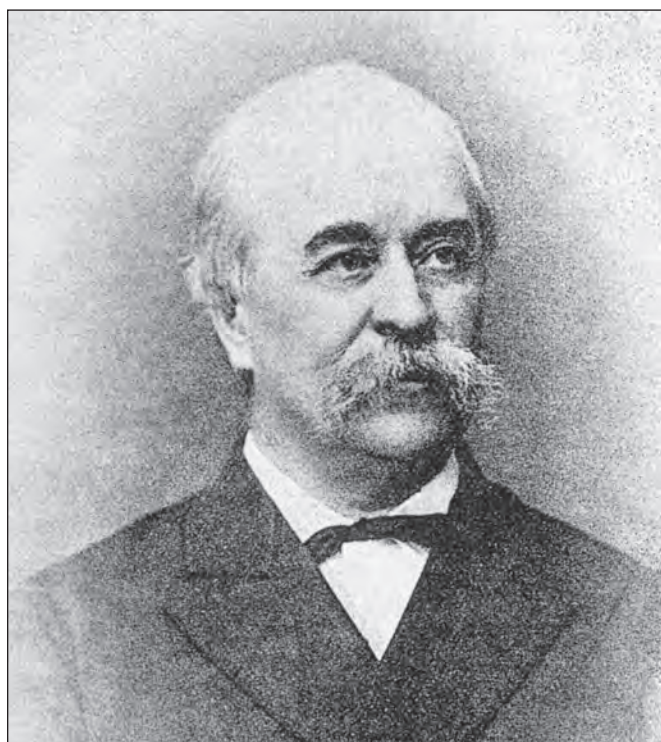
"Я знаю і люблю Шевченка як земляка і обдарованого художника"

У жовтні 1851 р. *Осип Бодяньський*, який опікував у Москві багатьох вихідців із України, запропонував молодому чиновнику Міністерства народної освіти *Григорію Данилевському*, котрий приїхав із Петербурга до Москви зі службовим дорученням, відвідати *Миколу Гоголя*, щоб у того вдома послухати малоросійські пісні у виконанні якогось заїжджого співака-земляка. Уродженець Ізюмського повіту на Харківщині, Данилевський згадував, що несподівана можливість познайомитися з великим російським письменником вельми його порадувала. Якщо вірити Данилевському, він описав зустріч з Гоголем відразу після неї. Втім, як відомо, спогади було опубліковано... три з половиною десятиліття потому. З огляду на сенсаційні подробиці публікації цей величезний інтервал між подією та її описом неодноразово бентежив гоголезнавців різних поколінь, проте з того часу вони завжди посилалися на Данилевського. Та про все по чину.

У призначений час Данилевський прийшов до Бодяньського, який жив тоді в Арбатській дільниці в будинку Надії Мещеринової, що біля церкви Старого Вознесіння, на розі Великої Нікітської вулиці й Мерзляківського провулку (Шевченківське місце!). Звідти до будинку, де у графа *Олександра Толстого* жив Гоголь, – кілька сотень кроків, але Бодяньський, у якого боліли ноги, взяв візника з дрогами.

Вони швидко спустилися Нікітським бульваром до будинку, котрий москвичі називали іменем колишнього домовласника «будинком Тализіна», в'їхали в кам'яні ворота високої огорожі й повернули до балконної галереї. У передпокої нижнього поверху літній слуга графа привітно вказав їм на двері праворуч. «Не спізналися?» – запитав Бодяньський, з притаманною йому кульгавістю проходячи в двері. «Пожалуйте, ждуть-с!» – відповів слуга. Бодяньський, минувши передпокій, зупинився перед наступними, зачиненими дверима в кутову кімнату, два вікна якої виходили у двір і два – на бульвар. Там – робочий кабінет Гоголя. Бодяньський постукав у двері цієї кімнати. «Чи дома, брате Миколо?» – запитав рідною мовою. «А дома ж, дома!» – так само українською відповів Гоголь. Двері прочинилися. На порозі стояв господар. Гості ввійшли до кабінету.

Данилевський писав, що Бодяньський відрекомендував його Гоголю, сказавши, що той служить чиновником з осо-

Григорій Данилевський

бливих доручень при товаришеві міністра народної освіти *Авраамі Норові*. Та відразу запитав, озируючись: «А де ж наш співак?» Гоголь відповів з неприхованим невдоволенням: «Підманув, поїхав до *Щепкіна* на вареники! Щойно прислав цидулку з вибаченнями, начебто забув, що спершу пообіцяв туди». – «А може, й так, – зітхнув Бодяньський, – вареники не свій брат».

Він, як ніхто, знав про Гоголеву пристрасть до вареників, а в першій половині минулого 1850 року троє земляків взагалі регулярно збиралися на «вареники і пісні» у *Сергія Аксакова*. У щоденнику Бодяньського читаємо: «Под варениками разумеется обед у С.Т. Аксакова, по воскресеньям, где непременно блюдом были всегда вареники для трёх хохлов: Гоголя, М.А. Максимовича и меня, а после обеда спустя час-другой, песни малороссийские под фортепьяно, распеваемые второй дочерью хозяина, Надеждою Сергеевною...»¹.

¹ Осип Максимович Бодянский в его дневнике 1849–1850 гг. «Русская старина». 1888. Т. 60. С. 401.

Микола Гоголь. 1841 р. Художник О. Іванов

Між іншим, *Тарас Шевченко* також згадував, як 25 березня 1858 р. у Сергія Аксакова «с насладженіем слушал мои родные песни, петье Надеждой Сергеевной»... В останніх рядках московської сторінки біографії Гоголя вимагає нового прочитання саме його щире захоплення малоросійськими піснями, які залишилися мало не єдиною духовною ниткою, що пов'язувала тоді Миколу Васильовича з Україною.

Розмовляючи з гостями, Гоголь то плавно походжав кімнатою, то сідав у крісло до столу, за яким Бодянський і Данилевський розмістилися на дивані, й час від часу позирав на них. Середнього зросту, міцний і, як здалося гостям, із цілком здоровим кольором обличчя, він був одягнений в темно-коричневе довге пальто і темно-зелений оксамитовий жилет, щільно застібнутий до шиї, з якого поверх атласної чорної краватки видніли білі м'які комірчики сорочки. Його довге каштанове волосся прямими пасмами спадало нижче вух, ледь-ледь загинаючись над ними. Тонкі темні шовковисті вусики ледве прикривали повні, красиві губи, під якими була крихітна еспаньйола. Невеликі карі очі дивилися ласкаво та обережно, здавалося, що вони не усміхалися навіть тоді, коли Гоголь говорив щось веселе і смішне. Довгий кістлявий ніс надавав цьому обличчю і цим обережним очам щось пташине, вивчаюче і водночас доброзично-гордовите. Так дивляться з дахів українських хуторів, стоячи на одній нозі, уважно-задумливі бусли.

Гоголь в цей час був дуже подібним на свій портрет, писаний з нього в Римі у 1841 р. знаменитим *Олександром Івановим*. Цьому портрету він, як відомо, віддавав перевагу перед іншими. Вгамувавши мимовільне збентеження, Данилевський почав прислухатися до розмови Гоголя з Бодянським, що й дає змогу тепер відтворити її сюжет.

Але нас особливо цікавить той момент, коли Бодянський раптом запитав, звертаючись до Гоголя, який захоплено хвалив *Аполлона Майкова*: «А Шевченко?». Той трохи помовчав і, здається, наїжачився. На гостей із-за конторки знову глипнув обережний бусел. «Як він вам?» – наполягав Бодянський. «Добре, що й казати, – нарешті відповів Гоголь. – Тільки не ображайтеся, друже мій,... Ви — його шанувальник, а його особиста доля варта всілякої участі й співчуття...» «Але навіщо ви домішуєте сюди особисту долю? – з невдоволенням заперечив Бодянський. – Це зайве... Скажіть про талант, про його поезію...» «Дьогтю багато, – неголосно, але твердо промовив Гоголь, – і навіть додам: дьогтю більше, ніж власне поезії. Нам-бо з вами як малоросам це, мабуть, і приємно, та не у всіх носи, як наші. Та й мова...».

Тут Бодянський, який відразу занепокоєно насторожився, не витримав, почав заперечувати і швидко розпалвся. Гоголь, навпаки, залишався спокійним і відповів повагом, навіть повчально: «Нам, Осипте Максимовичу, слід писати російською, треба прагнути до підтримки і

зміцнення однієї, панівної мови для усіх рідних нам племен. Домінантою для росіян, чехів, українців і сербів повинна бути єдина святиня – мова Пушкіна, яким є Євангеліє для всіх християн, католиків, лютеран і гернгутерів. А ви хочете провансальського поета Жасмена² поставити врівень з Мольєром і Шатобріаном!» «Та який же це Жасмен? – вигукнув Бодяньський. – Хіба їх можна порівнювати? Що ви?! Ви ж самі малорос!»

Ця негайна, гостра і рішуча реакція Бодяньського, його повна незгода з Гоголем роблять високу честь професорові Московського університету. То був зоряний час його життя! Бодяньський ніколи про це не заявляв, але для історії саме та мить в його біографії була справді важливою. Він захистив генія Шевченка перед генієм Гоголем!

Гоголь, очевидно, відчув силу супротиву, він раптом зупинився біля конторки й, ніби тримаючи удар, сперся на неї спиною. Потім упевнено продовжив: «Нам, малоросам і росіянам, потрібна одна поезія, спокійна і сильна, нетлінна поезія правди, добра і краси. Я знаю і люблю Шевченка як земляка і обдарованого художника; мені вдалося і самому дечим допомогти в першому влаштуванні його долі».

Навряд чи це відповідає дійсності. Принаймні, жодних інших свідчень про Гоголеву причетність до Шевченкової долі не збереглося. Жонглювання припущеннями, в тому числі всупереч свідченням самого **Шевченка**, поки що не дало жодних, справді наукових, результатів. Відомо, що в листах до **Варвари Рєнніної** Тарас Григорович однозначно заявив, що йому не вдалося познайомитися з Миколою Васильовичем. Можна, звичайно, без сумніву переконувати себе та читачів, що Шевченко, виявляється... містифікував царських перлюстраторів, оберігаючи Гоголя від неприємностей за знайомство з крамольним засланцем. Але перетворювати це припущення в науковий аргумент, множачи подібні гіпотези, – це вже не наука.

Більше того, як зазначав **Сергій Єфремов**, перебуваючи на засланні, «Шевченко, пишучи про свій скрут і до Жуковського, і до В. Григоровича, і до гр. Ф. Толстого, так-таки й не зібрався і не наважився обернутися до свого улюбленого письменника і земляка в особистій справі... Він все ж ніби почуває в ньому щось наче чуже собі, не суголосне... й у найзвичайнішому життєвому розумінні».

Як на мене, то можна хіба припустити, що Гоголь якимось чином дізнався про турботи його приятелів **Василя Жуковського** й **Аполлона Мокрицького** щодо звільнення поета з кріпацтва. Сам він у той час був за кордоном.

Юрій Барабаш жорстко зазначає, що уподібнення Тараса Шевченка до провансальського поета Жака Жасмена зводить нанівець висловлені Гоголем у тій самій розмові побіжні позитивні репліки про знання ним Шевченка і любов до нього як до земляка й обдарованого художника. Якщо розмову в 1851 році вірно відтворено, то зі зставлення двох взаємозаперечних характеристик випливає, що Гоголь якраз не знав Шевченка, не розумів і не цінував, як мало би бути, його талант.

У цьому контексті доцільно сприймати і подальші висловлювання Гоголя про Шевченка, наведені Данилевським: «Але його занепалили наші розумники, наштавхнувши його на твори, далекі від істинного таланту. Вони

все ще дожовують європейські давно викинуті жуйки. (За два роки до того, 14 грудня 1849 р., Гоголь у листі до **Василя Жуковського** висловив цю думку про деяких його ліберально настроєних знайомих, які «в полном невежестве дожёвывают уже выплюнутые жеваки». – В. М.) Росіянин і малорос — це душі близнюків, які доповнюють одна одну, рідні й однаково сильні. Надавати перевагу одній на шкоду іншій неможливо. Ні, Осипе Максимовичу, не те нам потрібно, не те. Всяк, хто пише тепер, повинен думати не про розбіжності; він повинен перш за все поставити себе перед обличчя того, хто дав нам вічне людське слово...»

Довго ще Микола Васильович говорив у такому дусі. Бодяньський тепер уже пригнічено мовчав, але, вочевидь, не погоджувався з Гоголем. Йому було зовсім незрозуміло, коли й чим той допоміг Шевченкові, проте запитувати не хотілося. Щирого поетового друга опанувало відчуття несправедливості, вчиненої щодо засланого Шевченка в його – Бодяньського – присутності. І він нічого не міг вдіяти! З гіркотою згадав єдиного листа, якого отримав від Шевченка з Оренбурга на початку минулого року. Поет писав, що Господь не дав йому докінчити віку на любій Україні, тому йому тяжко. Аж сльози капали, так тяжко! «Мене з Києва загнали аж сюди, і за що? За вірші! І наказали писати їх...» За вірші, які Шевченко написав материнською, українською мовою! А Гоголь...

Нестерпно заболіло серце. Чи душа? «Треба просто піти звідси!» – вирішив Осип Максимович і полегшено зітхнув, підводячись. Сказав голосно, твердо, але ввічливо: «Ну, ми вам заважаємо, пора нам додому!»

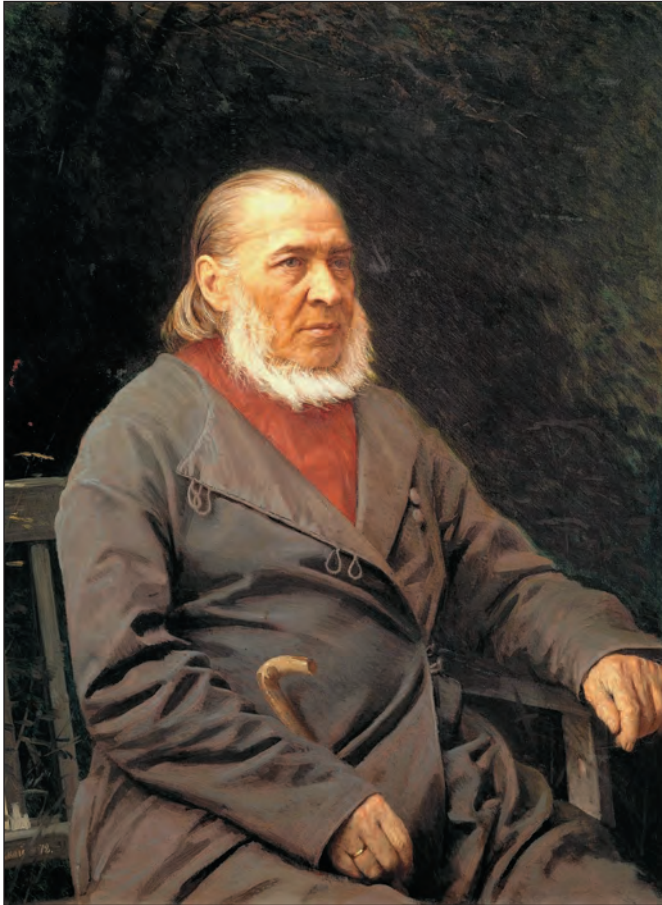
Гості розкланялися і вийшли. «Дивна людина, — схвилювано промовив Бодяньський, коли вони опинилися на Нікітському бульварі. – На нього як найде. Заперечувати значення Шевченка! От уже, мабуть, не з тієї ноги нині встав».

А знаєте, як прокоментував усе це ростовський гоголезнавець **Павло Шестаков** у книзі «Между днём и ночью. Размышления о Гоголе»? Цитую: «Вони (Бодяньський і Данилевський. – В. М.) ніяк не могли зрозуміти, що любитель вареників і українських пісень (Гоголь. – В. М.) – великий російський письменник, з якої б ноги він не встав». Ох, як насправді мало знав автор Гоголевого друга, котрого в книзі чомусь названо ще й Бородяньським! Адже насправді Бодяньський розумів Гоголя значно глибше й проникливіше, ніж деякі сучасні гоголезнавці, в тому числі й Шестаков. Осип Максимович, на відміну від автора цитованих слів, розумів, що великий російський письменник Микола Гоголь мав українську душу, яка страждала від національного роздвоєння й комплексувала, відчуваючи історичну правоту Шевченка.

Мені довелося зустрічати твердження, що Данилевський приписав Гоголеві слова, які той нібито насправді не говорив. Але пам'ятатимемо, що Данилевський, так би мовити, застрахувався: «Вышеприведенный разговор Гоголя я тогда же сообщил на родину близкому мне лицу, в письме, по которому впоследствии и внес его в мои начатые воспоминания. Мнение Гоголя о Шевченко я не раз, при случае, передавал нашим землякам. Они пожимали плечами и с досадой объясняли его посторонними, политическими

² Жасмен Жак (1798–1864) – французький поет, один із засновників культурно-національного руху за відродження провансальської літератури, традиції поезії трубадурів.

³ Данилевский Григорий. Знакомство с Гоголем. Исторический вестник. Историко-литературный журнал. С.-П., 1886. Том XXVI. С. 479–480.

Сергій Аксаков. Художник І. Крамської

соображеннями, як і вообщє все тогдашнє настроєнє Гоголя»³. До того ж, мало хто згадує, що Данилевський якось не лише показував свої записи Бодянському, але й врахував його правки, тобто спогади були давно готові й чекали свого часу. Між іншим, **Іван Дзюба** і **Микола Жулинський** справедливо наголосили, що насправді «*немає підстав не вірити Г. Данилевському, який згадує розмову О. Бодянського з М. Гоголем восени 1851 року*»⁴.

Саме так! І насамперед тому, що на той час уже минуло понад десять років, як Микола Васильович зафіксував усе міцніюче своє «почуття любові до Росії». 21 лютого 1841 р. написав **Сергію Аксакову**: «Тепер я ваш. Москва – моя родина». В листі до Олександра Данилевського від 15 серпня 1844 р. з Остенде Гоголь зізнався: «... Мне Россия и всё русское стало милей, чем когда-либо прежде...»

Наростаюча любов до Росії відчутно відбилася у трансформації змісту «Тараса Бульби». Зросійщений Гоголь залишив у російській та світовій літературі хрестоматійно знаменитий ліричний відступ (наприкінці першого тому «Мёртвых душ»): «Русь, куда ж несёшься ты? Дай ответ. Не даёт ответа». Та ще — славнозвісний героїко-пафосний образ Росії-трійки: «Эх, кони, кони, что за кони!»

Власне, з вуст великого письменника вирвалося лише питання: «Что значит это наводящее ужас движение?». Бо замість відповіді про національну мету Гоголь зафіксував скажену скачку до неї... Відомо, що це питання виявилось роковим для Гоголя: щоб творити, йому треба було

ясно бачити російську перспективу і знати, куди він веде свого читача...

Сучасний московський історик-українознавець **Віктор Мироненко** зауважує, що в гоголівському пасажі про Русь-трійку відображено «*невиразне почуття, що живе десь у глибині української душі*», яка з обережністю й тривогою ставиться до російської ментальної звички їхати стрімголов, не розбираючи дороги. До речі, чи задумувалися ви над тим, що ліричний відступ автор озвучує як споглядач, людина зі сторони (української сторони), яка не є учасником російської їзди на конях, що наводить жах? Я згадав, як у березні 1849 року, знаходячись у Москві, Гоголь писав графині **Ганні Віельгорській**: «*Легче сделаться русскою языком и познаньем России, чем русскою душой... Но помните, что если Богу не будет угодно, вы никогда не сделаетесь русскою*». Гоголь добре розумівся на цьому й залишався з українською душею...

Повертаючись до спогадів Данилевського, приверну увагу читача до цікавого сюжету Данилевського. Він передав слова Гоголя, нібито сказані в 1851 р. про те, що росіяни й українці – близнюки за душами, які «доповнюють одна одну». Насправді, це повтор слів із листа Гоголя до **Олександри Смирнової** від 24 грудня 1844 р. про те, що природи росіян і українців «*должны пополнить одна другую*». Так само у спогадах Данилевського сказано від імені Гоголя щодо душ українців і росіян: «*Віддавати перевагу одній на шкоду іншій, неможливо*». У листі Гоголя, написаному за сім років до того: «... Сам не знаю, кака у меня душа, хохлацкая или русская...».

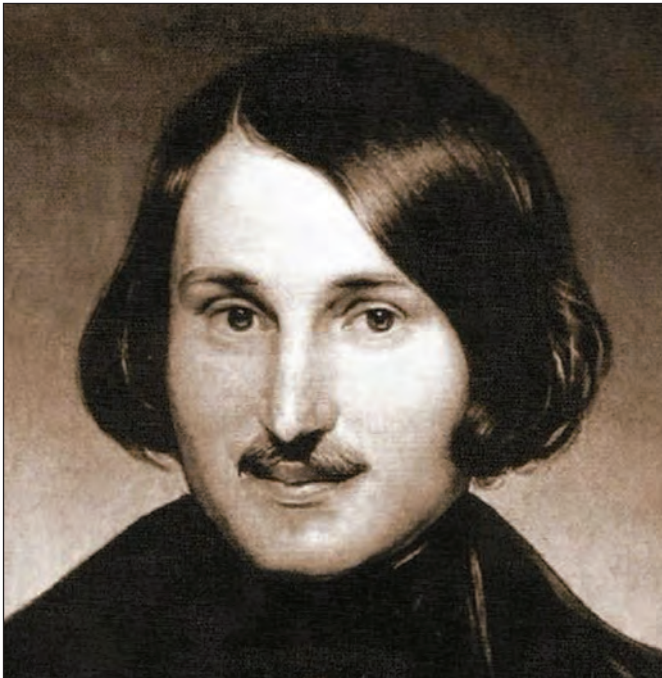
То чи міг Данилевський у 1886 р. знати зміст згаданого листа Гоголя до Смирнової? Так! Уривки з нього були вперше опубліковані **Пантелеймоном Кулішем** у 1856 р. у книзі «Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем». Наступного року Куліш опублікував згаданий лист з цитованими рядками Гоголя.

Таким чином, Данилевський не перекрутив слова Гоголя, але переніс їх із року 1844-го в рік 1851-й, що значною мірою знижує довіру до автентичності його спогадів. Не заперечуючи їх цінності, висловлю припущення, що все-таки спогади були певною мірою додумані й осучаснені Данилевським на догоду чийось інтересам. Саме у 1886 р. Данилевський отримав чин таємного радника, і йому було що зберігати.

Насправді треба зазначити, що в позиції та словах Гоголя був і глибший сенс, який свого часу особливо тонко вловив **Сергій Єфремов**. Він звернув увагу на те, що письменник, який «сам для себе не міг визначити, яка в нього душа, в особі свого земляка з певно-визначеною й виразно-виявленою національною і політично-соціальною душею міг почувати, коли хочете, певний докір...» Найбільше це сублимувалося в питанні про мову: «Гоголь не міг не почувати й того, що саме Шевченко з його репутацією безкомпромісовості на даному пункті був для його живим докором. Принаймні, в епізоді, переказаному в споминах Данилевського, можна вловити й нотку самооборони, те апологетичне завзяття, яке, обороняючи себе від угадуваних закидів, силою розгону, реакції перегинає палицю в другий бік»⁵. На підтримку цієї

⁴ Дзюба І., Жулинський М. На вічному шляху до Шевченка. Тарас Шевченко. Зібрання творів у шести томах. Том 1. Київ: Наукова думка, 2003. С. 12.

⁵ Повне зібрання творів Тараса Шевченка. Т. 4. Щоденні записки (Журнал). К.: Державне видавництво України, 1927. С. 356–357.

Портрет Миколи Гоголя художника Ф.А. Моллера.
Рим, 1841 р.

тези нагадаю точні оцінки відомих сучасних учених. *Микола Жулинський* вважає, що «відхід від рідної мови для Миколи Гоголя не пройшов безслідно – він спровокував кризу та започаткував роздвоєння національної свідомості». На думку Юрія Барабаша, мовна двоїстість, ставши складником двоїстості національної свідомості, втрати ідентичного, водночас виступила й їхнім чинником, каталізатором гострої психологічної роздвоєності.

Ті ж Барабаш і Жулинський переконливо показали глибинний духовно-творчий зв'язок Гоголя і Шевченка, які були етнічними братами, дітьми однієї матері-України, двома іпостасями української ментальності. Гоголь і Шевченко відтворюють як внутрішню діалектику українського духу, так і його двоєдину цілісність, тяглість національної історичної долі.

Шевченко знав про Гоголя більше і розумів його глибше, ніж нам відомо. Якось улітку 1859 р. в Переяславі зайшла мова про Миколу Васильовича з *Андрієм Козачковським*, і той згадував: «Він не співчував йому (Гоголю. – В.М.): за його словами, нездійсненні честолобні мрії стали причиною його розумового розладу»⁶. Втім те, що відомо, незаперечно свідчить: до постаті та творчості Гоголя Шевченко ставився з високим пієтетом. У листі до Варвари Рєпніної з Оренбурга 7 березня 1850 р. поет зізнався:

«Перед Гоголем должно благоговеть как перед человеком, одарённым самым глубоким умом и самою нежною любовью к людям! ... Наш Гоголь – истинный вестель сердца человеческого! (Між іншим, у Гоголя є вислів — «ведатель человека». — В. М.). Самый мудрый философ! и самый возвышенный поэт должен благоговеть перед ним как перед человеколюбцем! Я никогда не перестану жалеть, что мне не удалось познакомиться лично с Гоголем. Личное знакомство с подобным человеком неоцененно...»

Ми відчуваємо, що їхня незустріч уже стала вічністю. А Шевченкові слова звучать, як на похоронах Гоголя... У листі до Бодяньського від 1 травня 1854 р. Тарас Григорович

просив: «... Пиди в Симонов монастыр і за мене помолися Богу на могилі Гоголя за його праведную душу». Шевченко не знав, що Гоголя поховано в Даниловому монастирі, але це набуло містично-заворожуючого змісту, коли у записній книжці Гоголя за 1841–1845 рр. зустрів помітку: «Симонов монастырь». В іншій записній книжці Гоголь перераховував деякі монастирі й церкви «по дороге к Симоновскому». Ніби Кобзар відчував, що Симонов монастыр Гоголю не чужий... Не забудьмо й найголовніше – Шевченкові слова, виплеснуті з глибини серця в Щоденнику 5 вересня 1857 р.: «О Гоголь, наш бессмертный Гоголь!» У цьому присвійному займеннику – наш – уособлено генетичну й фактичну належність Гоголевої душі (саме вона – бессмертна!) його батьківщині – Україні, а Гоголевої творчості – українській, російській і світовій літературі⁷.

У згаданому листі Смирновій від 24 грудня 1844 р. є фраза, в якій заховано українську душу Гоголя: «На сочинениях же моих не основывайтесь и не выводите оттуда никаких заключений о мне самом». (Виділено мною. — В.М.). А що сталося з ним самим у Москві, де він поселився наприкінці 1848 р.? Гоголева душа все глибше занурювалася в духовну кризу, бо йому смертно бракувало рідної землі — України. Засохло коріння, що живило його духовною силою, гостро не вистачало матеріної присутності, живого сонця, що, сідаючи, кидає лагідний вечірній промінь, і божественної ночі, коли в саду глухо падають у траву яблука, чистого рідного повітря, знайомого з дитинства двору та краєвиду, ніжного дівочого співу від ставка, солов'їних трелів за вікном. Він любив Москву, але якось тихо зізнався: «... Моя бедная душа: ей нет здесь приюта...» Так, не вистачало притулку, душевного захисту! Ох, як не вистачало! Син і заплакав гірко в останніх словах до матері: «В здоровье моём все ещё чего-то недостаёт, чтобы ему укрепиться. До сих пор не могу приняться за труды, как следует, ни за обычные дела, которые оттого приостановились...» І сам за кілька днів до кончини у московському одиноцтві попросив у Бога: «Помилуй меня грешного. Прости, Господи! Свяжи вновь сатану таинственной силою неисповедимого Креста».

Труди великого російського письменника закінчилися, почалася Вічність геніального українця.

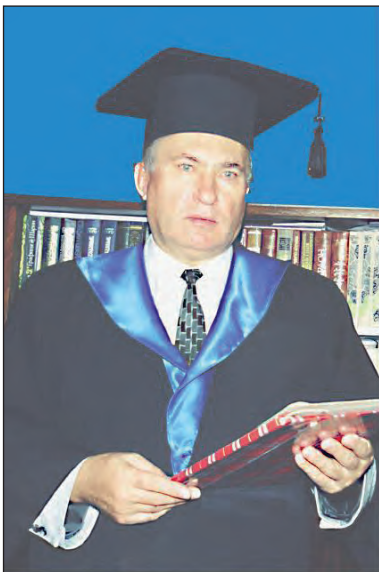
Навесні 1852 р. Григорій Данилевський побував на батьківщині письменника і записав, як відреагували там на звістку про смерть земляка: «То неправда, що говорять, наче він помер. Поховано не його, а одного убогого старого; сам він, кажуть, поїхав молитися за нас до святого Єрусалиму. Поїхав і незабаром знову повернеться сюди».

Двадцять сьомого квітня 1861 р. повз будинок Талізіна в Москві, у якому з грудня 1848 р. жив і в лютому 1852 р. помер Гоголь, провезли домовину з прахом Шевченка по дорозі з Миколаївського вокзалу до храму Тихона Амафунтського на Арбатській площі, де відбулася панахида. Ніколи раніше віртуальне перетинання двох українських геніїв не було таким близьким... У 1909 р. на Арбатській площі було відкрито пам'ятник Гоголю, і занурений у тяжкі роздуми Микола Васильович опинився навпроти храму Тихона Амафунтського. Нахиливши зболену тяжкими думками голову і відвернувши її трохи ліворуч, у протилежний від храму бік, він ніби не наважувався підняти очі на те місце, де колись знаходився прах Кобзаря. Містика... ■

⁶ Спогади про Тараса Шевченка. К.: Дніпро, 1982. С. 79.

⁷ Докладно див.: Мельниченко В. Микола Гоголь у Москві. К.: Либідь, 2013. 544 с.

ПАМ'ЯТНИКИ Т.Г. ШЕВЧЕНКУ – В УКРАЇНІ І СВІТІ

Валентин Бугрим
доктор філософії,
член правління
Всеукраїнського благодійного
культурно-наукового фонду
Тараса Шевченка,
м. Київ

Тарас Григорович Шевченко – Пророк, геніальний поет, знаково-культуова постать українського народу, совість української нації.

Таку святість, пророцтво і геніальність він утвердив усім своїм життям. Тому й така повага до нього, таке пошанування не просто закономірні, а природні... Вияв людської любові до Кобзаря – велико-розмаїтий в усі часи. У літературі та літературознавстві – це поезії й прозові твори; у мистецтві – це портретні галереї, картини; у скульптурі – пам'ятники, погруддя, дошки, таблички тощо. Саме про скульптурну Шевченкіану і йтиметься далі. Пошук у різних джерелах дав змогу віднайти багато пам'ятників Великому Кобзареві по всьому світу: в Україні, Канаді, Росії, Білорусі, Польщі, США, Франції, Румунії, Китаї, Австралії... Всього у світі нараховується приблизно 1384 пам'ятники Тарасу Григоровичу Шевченку: 1256 – в Україні та 128 – за кордоном (у 47-и державах). В Україні найбільше пам'ятників встановлено на Івано-Франківщині (201), Львівщині (193), Тернопільщині (165) та Черкащині (102). За кордоном найбільше в Росії (30 – 10 пам'ятників та 20 меморіальних дощок), Казахстані (16), США (9), Канаді (9), у Білорусі (6), Польщі (5), Молдові (4), Бразилії (3), Аргентині (3), Франції (3) та ін. До речі, конче необхідно розрізняти: пам'ятник, погруддя, меморіальний пам'ятник, скульптурний комплекс, меморіальна дошка, монумент-бюст, пам'ятний знак. Щоб не було плутанини, яка до цих пір є, треба враховувати зазначені види скульптур, особливо для встановлення першості.

Тарас Шевченко. Автопортрет. 1830 р.

ПЕРШІ ПАМ'ЯТНИКИ ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ

Як це, може, й не дивно, але взагалі першу пам'ятникову скульптуру Шевченку встановлено не в Україні, а в сучасному Казахстані у 1881 році (тоді він територіально належав Російській імперії) на півострові Мангишлак, у Новопетрівському укріпленні, (від 1939 р. – Форт Шевченко), де поет відбував заслання (1850–1857 рр.). Скульптур там було аж три, споруджені у різні періоди: 1881 року до 20-ліття з дня смерті поета комендант Новопетрівського укріплення **Іраклій Усков** (нащадок запорізьких козаків) установив біля домівки, де мешкав він із родиною, пам'ятник Тарасу Шевченку, як і вважав сам автор – перший на казахській землі та в світі. Але це був не пам'ятник, а бюст на круглому постаменті, який виготував друг Шевченка казах **Каражусуп**. У 1920 р. його було зруйновано, а через сім років – відновлено. Другий гіпсовий бюст встановлено 1 травня 1927 р. у міському парку (скульптор – **Атрау**). А сучасний вже пам'ятник, на якому поета зображено в солдатській формі, встановлено 25 травня 1997 року в парку меморіального комплексу Т.Г. Шевченка. ла

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в м. Форт Шевченко (1997, Казахстан). Скульптор – Володимир Чепелик, лауреат Національної премії Т.Г. Шевченка.

ПАМ'ЯТНИКИ Т.Г. ШЕВЧЕНКУ В УКРАЇНІ

А перша в Україні мармурова скульптура Тараса Шевченку постала нелегально 1899 року на садибі української педагогині, організаторки народної освіти, меценатки *Христини Динилівни Алчевської* (1841–1920) у Харкові (тепер – Будинок центру громадських зв'язків). Автор – харків'янин, відомий скульптор, професор Петербурзької Академії мистецтв *Володимир О. Беклемішев* (1861–1920). Його відомим учнем був *Матвій Манізер*. Але це було погруддя. У 1901 році, напередодні 40-річчя від дня смерті Тараса Шевченка, «по високому указу» (ясно, що царському) скульптуру зняли. На напівкруглому постаменті було встановлено бюст Т.Г. Шевченку.

Принципове зазначення. Загальноживаним є слово «пам'ятник». Але для встановлення першості треба враховувати види скульптур. Тому скульптуру в Ромнах правильно називати «*Монументальний пам'ятник Тарасу Григоровичу Шевченку*», а в Харкові – «*Скульптурний меморіал Тарасу Григоровичу Шевченку*» і т.д. Скульптури на Мангитшляку та харківській садибі є *першими погруддями Кобзареві*, а в Ромнах – дійсно перший у світі *монументальний пам'ятник Т.Г. Шевченку*.

У перше двадцятиліття ХХ ст. проводилося багато конкурсів, створювалися Комітети щодо відбору скульптурних пропозицій, до яких входили відомі українські і російські митці та письменники. Так, 1 травня 1910 року було призначено міжнародний конкурс на створення проекту пам'ятника Шевченку в Києві. Запити про умови конкурсу незабаром почали надходити з різних країн світу, проте наприкінці травня 1910 року журі під головуванням скульптора-академіка *Леоніда Позена* (1849–1921) розглянуло понад 60 проектів, у результаті всі були відхилені через невідповідність образу Тараса Шевченка. Багато скульптурних, так би мовити, начерків, ескізів не дійшли до реального втілення через різні складні, зокрема й політичні, причини... Але чимало було й втілено...

1914 рік – 100 річчя від дня народження Кобзаря. Велика хвиля відзначення ювілейної дати. Того року в багатьох містечках і селах України (особливо Західної), було вста-

новлено десятки пам'ятників Тарасу Григоровичу. Переважно – це бюсти або ж невеликі фігури. Окремі з них, переживши десятиліття, вціліли й до наших днів (приміром, у Коломиї, Косові, Вовчинцях, Завадові та ін.). Своєрідними пам'ятниками Великому Кобзарю були також насипані кургани з великими хрестами на вершині.

1918 року встановлюється перший найбільший монументальний пам'ятник Т.Г. Шевченку в Ромнах. Його автор – відомий талановитий скульптор *Іван Петрович Кавалерідзе*. Цього ж року пам'ятники Шевченку відкриті у Москві і Петербурзі (автори відповідно – *С. Волнухін* і *Я. Тильберг*). Але виконані вони були спішно, з німецьких матеріалів і проіснували недовго.

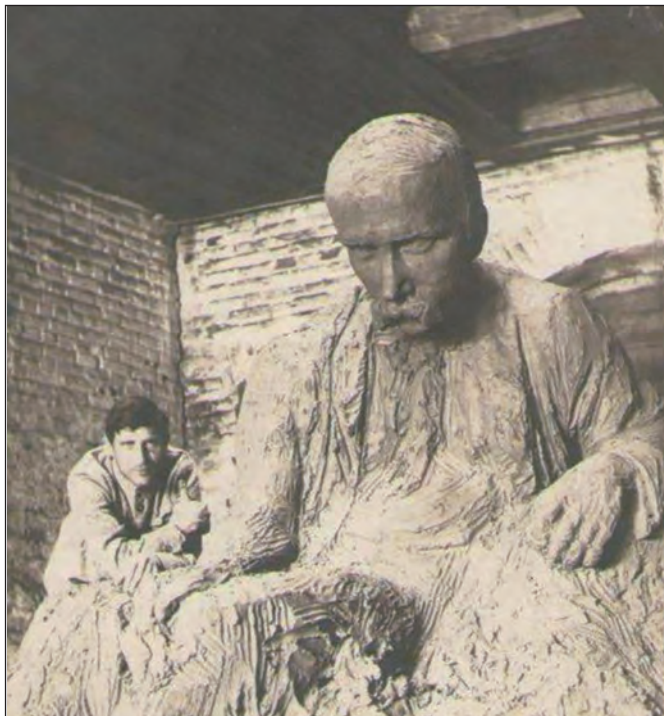
Пам'ятник у Ромнах відкрито 27 жовтня 1918 року на честь перебування Тараса Шевченка влітку 1845 року на Іллінському ярмарку. Цікавою особливістю є те, що пам'ятник установлений на тому місці, де у 1845 році стояв намет Шевченка.

На той час це був єдиний (післяреволюційний) пам'ятник Тарасу Шевченку в Україні, якщо не враховувати погруддя Кобзарю роботи скульптора, наставника Кавалерідзе *Федіра Балавенського* (1865–1943) у Києві.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Ромнах (1918). У 1982 р. відновлено у бронзі). Скульптор – І.П. Кавалерідзе (1887–1978)

Трохи історії. У травні 1918 року окремі гласні Роменської міської думи виступили з ініціативою щодо спорудження пам'ятника Шевченку, яких підтримали залізничники та згодом купці. Міська дума ухвалила рішення звести цей пам'ятник. Саме у цей час перебував на Роменщині Іван Кавалерідзе – уродженець Роменщини (х. Ладанський). Свого земляка, як скульптора, й попросили про допомогу в створенні пам'ятника. Він погодився. Міська дума виділила 4 тисячі карбованців, кооператори дали кілька тисяч, чимало збирала «Просвіта». Всього набирали 20 тис. крб. Разом із колективом однодумців та за допомогою місцевої «Просвіти» скульптор невдовзі здійснив задум. Варто додати, що Іванові Кавалерідзе допомагали такі люди, як *Степан Шкурат* (пізніше він став знаменитим артистом, але на той час був звичайним пічником), який виконував бетонні роботи, та *Григорій Вашкевич*, біограф Кобзаря, особисто знайомий із Тарасом Григоровичем. Він став консультантом скульптора з питань історії.

Іван Кавалерідзе працює над роменським пам'ятником

Відкриття пам'ятника було врочисте, на державному рівні. На відкритті були присутні урядова делегація (представники Міністерства народної освіти) та особистий посланець гетьмана *Павла Скоропадського* осавул *Бловатний*, який поклав до монумента вінок від Гетьмана; відомий поет *Микола Вороний*, багато гостей із Києва. Дійсно, це була всеукраїнська подія...

З часом пам'ятник почав руйнуватися через те, що був виготовлений із бетону. Інколи його фарбували, що негативно відбилося на бетоні. Словом, монумент почав виглядати непривабливо, занедбано. Та й взагалі тодішня радянсько-владна думка була – не реконструювати пам'ятник. Але на захист піднялася громадськість міста й Києва, відомі письменники, зокрема *Олекса Ющенко*, який полум'яно виступив у Будинку культури. Пам'ятник удалося відстояти. А 27 жовтня 1982 року встановлено його копію із бронзи. Реконструкцію проводили скульптори *В. Клоков* та *Б. Довгань*, а також архітектор *Ф. Юр'єв*. Оригінал (підлагоджений) перевезли порівняно недавно (2013 р.) до Києва і нині він знаходиться на подвір'ї музею-садиби І.П. Кавалерідзе на Андріївському узвозі просто неба ...

Учасники зібрання-вшанування 200-річчя Т.Г. Шевченка у Києві біля першого йому пам'ятника, перевезеного з м. Ромен, відреставрованого і встановленого на території музею-садиби І.П. Кавалерідзе. 14 березня 2014 р., м. Київ

**Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Полтаві. 1921 р.
Скульптор – І.П. Кавалерідзе.
(1921 року губернський відділ народної освіти оголосив конкурс на проект пам'ятника Т. Г. Шевченку)**

**Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Харкові (1935).
Архітектор – І. Лангбард, скульптор – Матвій Манізер.
Цікавий факт: пам'ятник зберігся навіть під час окупації Харкова в роки II Світової війни**

Особливої "пам'ятникоманії" щодо Шевченка з боку радянської влади після Жовтневої революції не спостерігалось. Так, у Харкові Великого Кобзаря увічнили у бронзі лише 1935 року, під час відзначення 120-річчя з дня його народження.

Харківський пам'ятник містить декілька скульптурних груп, об'єднаних загальним задумом – показати оспівану Кобзарем боротьбу українського народу за своє звільнення. Скульптури піднімаються серпантином навколо фігури Т.Г. Шевченка знизу доверху. Бачимо: кріпосну селянку, яка притискає до грудей дитину; селян з косами; виразні фігури кріпака з важким жорном на плечах і старого солдата; за ними – червоноармієць, селянин, студентка і робітник, який міцно стискає прапор у піднятій руці. А на тригранному пілоні – бронзова фігура Великого Кобзаря... Він стоїть, ледь схиливши голову, нібито призупинився на мить: погляд його суворий, губи щільно стиснуті, брови нахмурені. Шевченко дивиться на нас – як ми живемо – і докоряє нам за щось.

За що? Це – не риторичне запитання. Але думи його – про Україну... Так і проситься тут сказати: *Встань, Тарасе, подивися – до чого ми дожилися?!...*

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Каневі (1939).
Скульптор – Матвій Манізер

18 червня 1939 р. на могилі Тараса Шевченка в Каневі було встановлено бронзовий пам'ятник ...

*«Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий»*

Тарас Шевченко «Заповіт».

Геніальний український поет Тарас Шевченко помер 10 березня 1861 року в Санкт-Петербурзі і був похований на Смоленському кладовищі. Провести в останню путь Кобзаря прийшли відомі письменники *Достоевський, Лесков, Салтиков-Шедрін, Тургенев, Некрасов*, представники української, польської, грецької общин Санкт-Петербурга. Перед смертю Т. Шевченко заповідав поховати його в Україні, в Каневі. Незабаром його друзі – художник *Григорій Честаховський* та брати-літератори *Михайло і Олександр Лазаревські* вирішили виконати останню волю поета. 22 травня 1861 року прах Т. Шевченка було перепоховано на Чернечій горі біля Канева. Незабаром до могили Кобзаря почали стікатися українські паломники, а Чернеча гора отримала назву Тарасова.

1925 року могила поета стала частиною Канівського музею-заповідника, а через 14 років там було відкрито пам'ятник роботи скульптора *Матвія Манізера*. Сучасного виду меморіал набув 18 червня 1939 року, коли на могилі Кобзаря було встановлено бронзовий пам'ятник, а незабаром тут же споруджено літературно-меморіальний музей. Нині музейна колекція нараховує понад 20 тисяч унікальних експонатів, серед яких меморіальні речі та офорти Тараса Шевченка, рідкісні видання його книг, цінні архівні документи, фото- і кіноматеріали, аудіо- і відео-записи, стенди творів про Великого Кобзаря...

У Києві пам'ятник Т.Г. Шевченку з'явився 1939 року. Київський пам'ятник Шевченку, один із найвеличніших, стоїть на місці, де раніше був пам'ятник царю, у Шевченківському парку перед головним корпусом Київського національного університету, що носить його ім'я. Встановленню пам'ятника Тарасові Шевченку у Києві у 1939 році передували п'ять невдалих спроб за часів Російської імперії та Української революції.

Ще наприкінці 1906 року за згодою центральної російської влади було створено «Комітет по збудуванню пам'ятника Т.Г. Шевченкові у Києві», який згодом було реорганізовано в Об'єднаний Комітет. До складу Комітету увійшло чимало відомих діячів української культури та меценатів, зокрема *Михайло Коцюбинський, Микола Лисенко, Борис Грінченко, Ілля Репін, Євген Чикаленко, Олександр Терещенко*. Кампанія за встановлення пам'ятника відразу набула загальнонаціонального характеру – кошти збирала вся Україна. Потім були конкурси, низки проектів, дискусії. Остаточного встановити повноцінний пам'ятник Тарасові Шевченку у Києві вдалося вже за радянських часів. Звісно, що Кремль загравав з Україною через дозвіл пошанування національного генія...

Монумент було відкрито 6 березня 1939 року в парку навпроти Київського університету на місці колишнього

пам'ятника царю **Миколі I**. Відкриття було приурочене до 125-річчя з дня народження Кобзаря. З цієї ж нагоди університетові та парку було присвоєно ім'я великого українця, де тепер часто збираються активісти-патріоти.

Бронзову постать поета висотою 6,45 метрів було відлито за моделлю скульптора Матвія Манізера на Ленінградському заводі художнього литва та встановлено на п'єдестал з червоного граніту заввишки 7,3 метри, спорудженого за проектом архітектора **Євгена Левінсона**.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Києві (1939).
Скульптор – Матвій Манізер

На постаменті викарбувано слова великого поета з його «Заповіту»:

*І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній новій,
Не забудьте спом'янути
Незлим тихим словом...*

У Львові відкриття пам'ятника Тарасу Григоровичу відбулося у першу річницю незалежності України 24 серпня 1992 року, на річницю прийняття декларації незалежності України. Силует поета піднімається на тлі 12-метрової стели, названої «Хвиля Національного звільнення». Цю бронзову фігуру з барельєфами відкрили відносно недавно – в 1996 році. Історія появи пам'ятника Шевченку у Львові непроста. Рішення про увіковічення українського поета прийняли ще в часи СРСР, але не було фінансування. Тому монумент зводили на кошти, які були зібрані українською діаспорою.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку у Львові (1992).
Скульптори – В. і А. Сухорські.
Архітектори – Ю. Діба і Ю. Хромей

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Донецьку (1955).
Скульптори – М. Вронський, О. Олійник;
архітектор – В. Шарпенко

У Донецьку пам'ятник було виготовлено згідно з постановою Ради міністрів УРСР від 25 грудня 1953 р. і встановлено 8 вересня 1955 р. Пам'ятник – це фігура поета на повний зріст, виконана з бронзи. Скульптура стоїть на круглому постаменті з червоного полірованого граніту. На постаменті розміщується фриз, на якому зображені герої творів Т.Г. Шевченка. В центрі фриза зображений сам Шевченко, який читає свої вірші друзям-демократам **Миколі Чернишевському** і **Миколі Добролюбову**. Пам'ятник створено у традиціях радянського монументального мистецтва 1950-х років і схожий почасти на скульптуру Шевченка у Харкові і навіть на пам'ятники **Леніну**. Скульптура була виготовлена у Києві і привезена в Донецьк.

Фриз на постаменті пам'ятника Т.Г. Шевченку в Донецьку

Пам'ятник українському художникові й поетові в місті Маріуполь був відкритий 24 серпня 2001 р. до Дня незалежності України. У затишному скверіку на невисокому постаменті височить фігура Великого Кобзаря.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Маріуполі (2001).
Автори – А. Витрик, А. Кадиров, Е. Андрушкевич

У вересні 1992 року в Центральному парку культури і відпочинку відкрили абсолютно новий за формами і концепцією монумент Кобзареві в Чернігові. Він став на той час унікальним для України і лишається одним з небагатьох, який зображує Тараса Шевченка в молодому віці – орієнтовно йому 33 роки.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Чернігові (1992)
Автор – В. Чепелик

Відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку відбулося в м. Дніпродзержинську 3 червня 2000 року в рамках святкування 250-річного ювілею міста.

У церемонії відкриття пам'ятника Т.Г. Шевченку брали участь Президент України **Л.Д. Кучма** і Президент Казахстану **Н.А. Назарбаєв**.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Кам'янському (Дніпродзержинську). 2000 р. Автор – Гарнік Хачатрян

ПАМ'ЯТНИКИ Т.Г. ШЕВЧЕНКУ В РОСІЇ

Пам'ятник Тарасу Шевченку в Москві встановлений на узбережжі ріки Москви поруч із готелем «Україна». Монумент відкритий 10 червня 1964 року. Ініціатором створення цього пам'ятника став *М.С. Хрущов*, що був у той час керівником Радянського Союзу. Пам'ятник являє собою бронзову фігуру письменника висотою 5,6 м на плоскому гранітному постаменті. Роботи з реставрації пам'ятника почалися в 1995 році. Пам'ятник після реставрації був повернутий на колишнє місце 7 березня 2014 року.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Москві (1964).
Скульптори – М. Грицюк, Ю. Синькевич, А. Фуженко;
архітектори – А. Сницарев, Ю. Чеканюк

Пам'ятник Тарасу Шевченку в С.-Петербурзі відкрито 22 грудня 2000 р. Матеріали: бронза – скульптура; граніт червоний, полірований постамент. Висота скульптури – 2,8 м, висота постаменту – 3,6 м. 1992 року на Всесвітньому Українському конгресі в Києві уродженець України, канадський скульптор *Л.Г. Молодожанін (Лео Мол)* запропонував створену ним скульптуру Т.Г. Шевченка для установки у Петербурзі.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку у Санкт-Петербурзі (2000).
Автор – Л.Г. Молодожанін (Лео Мол)

Сьогодні в місті Орську не збереглося жодного будинку, в якому жив або бував великий Кобзар. Але Орськ дбайливо зберігає пам'ять про великого сина українського народу, який тут перебував на засланні 1847–1848 рр. У центрі міста на площі імені Т.Г. Шевченка, одній з найкрасивіших у місті, споруджений пам'ятник Кобзареві. Урочисте відкриття його відбулося 17 серпня 1959 року за участю делегації з України.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Орську (1959).
Скульптор – Л. Писаревський, архітектор – М. Габелко

ПАМ'ЯТНИКИ Т.Г. ШЕВЧЕНКУ В БІЛОРУСІ

Пам'ятник Тарасу Шевченкові в білоруській столиці (і перший за часом встановлення в цій країні) розташований у Степановському саду, поруч із новобудовою Посольства України в Республіці Білорусь.

Пам'ятник встановлено 2001 року, а урочисте відкриття відбулося через рік, 22 квітня 2002 року.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Мінську (2002)

Автори – скульптор М. Яковенко та художник М. Савицький

ПАМ'ЯТНИК Т.Г. ШЕВЧЕНКУ В ГРУЗІЇ

Пам'ятник в м. Тбілісі відкритий 2 березня 2007 року, на честь року України в Грузії.

Бронзова скульптура, привезена з України, була встановлена в парку на вулиці Мелікішвілі. Монумент зображує сидячого на великому камені Шевченка із серйозною думою на чолі. Розміри й положення пам'ятника продумані так, що людина, підійшовши впритул до пам'ятника, відчуває погляд поета, спрямований на неї зверху вниз.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Тбілісі (2007)

ПАМ'ЯТНИК ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ В КАЗАХСТАНІ

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в м. Актау (від 1963 р. до 13 вересня 1991 р. – місто Шевченко).

Пам'ятник Т.Г. Шевченку дає початок скверу, архітектурному ансамблю якого надає особливого колориту бронза, граніт і живе дерево. Це не традиційний пам'ятник, а дуже цікаве монументальне зображення українського поета. Разом із видовими терасами та урочистим спуском до моря пам'ятник є частиною єдиного комплексу, продовженням скверу.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Актау (к. м. Шевченко).

Скульптори – В. Сухенко, М. Вронський;
архітектор – Є. Федоров

ПАМ'ЯТНИКИ Т.Г. ШЕВЧЕНКУ В КАНАДІ

Бронзова статуя була створена в Нью-Йорку *Ендрю Дариганом*, якому допомагав *Роман Ковал* з Вінніпегу.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку у Вінніпезі (1961).

Автор – Антін Драган

Пам'ятник Т.Г. Шевченку у м. Вінніпег (провінція Манітоба) у парку скульптур Лео Мола (Леоніда Молодожанина).

Відкриття пам'ятника на засадах законодавчого будівництва Манітоби відбулося 9 липня 1961 року в присутності дуже великої кількості людей (понад 40 000 чоловік) з усіх куточків Канади та Сполучених Штатів. Присутніми на церемонії були вищі сановники федеральних і провінційних урядів, мегаполісу, університету, українських церков і організацій та представники кількох етнічних груп у Канаді та США. Пам'ятник Шевченку був представлений прем'єр-міністром Канади, православним *Джоном Діфенбейкером*.

У Вінніпезі є також бронзова статуя Шевченка, створена Лео Молом. Ця статуя є невеликою копією пам'ятника Шевченку у Вашингтоні, США, і розташована в саду скульптур Лео Мола.

Бронзовий пам'ятник у Оттаві показує молодого Тараса Шевченка, оточеного героями його поетичних творів – гайдамаки, Катерина з немовлям, бандурист. У лівій руці Шевченко тримає палітру й кисті – атрибути художньої діяльності. Висота скульптури – 3 м. Пам'ятник був відкритий 26 червня 2011 року на території Української католицької національної церкви Івана Хрестителя в Оттаві.

ПАМ'ЯТНИКИ ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ В БРАЗИЛІЇ

У штаті Парана встановлено 4 пам'ятники Шевченку. Один із них відкрито 29 жовтня 1967 року. Це – бронзова фігура поета у повний зріст на гранітному постаменті на площі України, у місті Куритибі.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Оттаві (2011). Скульптор – Лео Мол. Архітектори – Д. Крейін, Р. Зук

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Куритибі (1967). Скульптор – Шарль Андре

Інший пам'ятник був збудований у Прудентополісі (штат Парана) 3 грудня 1989 року. Офіційне відкриття Площі України та пам'ятника Тарасу Шевченку відбулося 3 грудня 1989 р. з нагоди 175-ї річниці від дня народження поета. Автором пам'ятника став легендарний канадський скульптур українського походження Лео Мол (Леонід Молодожанин).

Пам'ятник Тарасу Шевченку у Прудентополісі (1989).
Скульптор – Лео Мол;
Архітектори – Мирослав Ніцива та Юрко Жонел Назаренко

ПАМ'ЯТНИК ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ В АРГЕНТИНІ

Українська діаспора в Аргентині подарувала цей монумент столиці країни з нагоди 75-річчя прибуття перших емігрантів з України на знак подяки за наданий притулок. Біля бронзової статуї самого Кобзаря стоїть кам'яний барельєф із персонажами його "Тайдамаків". Гранітний пам'ятник був збудований під час фестивалю української культури в Буенос-Айресі 5 грудня 1971 р. Праворуч від статуї – 30-тонна скульптура героїв твору Шевченка "Тайдамаки". Пам'ятник знаходиться в парку "Третій лютий".

ПАМ'ЯТНИК ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ В США

Цікава, майже детективна, історія появи монумента Кобзарю у столиці США. Встановлений він зусиллям українських емігрантів. Але до його відкриття причетні аж п'ять (а то й сім) американських президентів. Президент **Г. Трумен** був почесним головою Комітету зі створення пам'ятника Т.Г. Шевченку, а майбутній президент **Р. Рейган** входив до складу цього комітету. Тодішній діючий президент **Д. Ейзенхауер** підписав схвалений парламентом закон про спорудження пам'ятника. **Д. Кеннеді**

Пам'ятник Тарасу Шевченку в Буенос-Айресі (1971).
Скульптор – Лео Мол; рельєф – Оріо даль Порто

Пам'ятник Т.Г. Шевченку у Вашингтоні (1963).
Скульптор – Лео Мол; архітектор – Радослав Зук

допоміг реалізувати задум, а спеціальну Заяву президента **Л. Джонсона** вмурували під постаментом пам'ятника.

Ще одна важлива, цікава і символічна деталь: при закладці пам'ятника нашому Кобзарю була використана спеціальна лопата, яку до цього застосовували при закладанні пам'ятників **Д. Вашингтону** і **А. Лінкольну** в американській столиці. Виходить, що у США Т.Г. Шевченка вшанували, як і своїх Президентів.

Цей пам'ятник вагою 45 тонн був відкритий 27 червня 1964 року президентом **Дуайтом Д. Ейзенхауером**.

ПАМ'ЯТНИК ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ В УГОРЩИНІ

У шевченківські дні українці в угорській діаспорі згадують непросту історію встановлення пам'ятника Кобзарю в центрі Будапешта. Відкрито пам'ятник 11 липня 2007 року. Встановили монумент у сквері греко-католицької церкви на правому березі Дунаю в Буді навпроти МЗС Угорщини.

ПАМ'ЯТНИК ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ В ІТАЛІЇ

В Римі встановлено оригінальний пам'ятник Шевченку, де Тарас Григорович зображений у ролі римського патриція. Пам'ятник урочисто відкритий у 1973 році перед

Пам'ятник Тарасу Шевченку в Будапешті (2007).
Автор – Іван Микитюк

греко-католицьким собором Святої Софії. За задумом автора, український поет одягнений у римську тогу й зображений оратором, що, піднявши руку, звертається до присутніх з полум'яним словом. Скульптурна композиція є образною констатацією того, що Шевченко і його твори належать не тільки Україні, але й всьому людству.

ПАМ'ЯТНИК Т.Г. ШЕВЧЕНКУ В АЗЕРБАЙДЖАНІ

Автором ідеї пам'ятника Т. Г. Шевченку в Баку є відомий український скульптор Ігор Гречаник, який запропонував у 2007 році Посольству України в Азербайджані встановити скульптуру українського поета. Ця ідея була схвалена Посольством і мерією м. Баку. Ідея пам'ятника – втілити образ Шевченка як духовного пророка, хто заклав основи пробудження самосвідомості українців як нації. Головна праця його життя – «Кобзарь» – сконцентрований на прагненні українського народу до самовизначення і свободи. У скульптурній композиції закарбований поет, який передає людям свій творчий заповіт «Кобзарь», – натхненний крилом божого дару, духовного злету. Він виступає як пророк українського народу, який дав людям слово правди. Тарас Шевченко зображений молодим, у тому віці, коли він почав писати «Кобзарь» (перше його видання побачило світ, коли йому було 26 років). Зі зворотного боку пам'ятник нагадує дерево вербу з коренями – символ нашої долі, уособлення України і народного кореня, джерел Великого Кобзаря...

Пам'ятник встановлено в центрі Баку на проспекті Свободи. В церемонії відкриття брали участь Президент України **В. Ющенко** та Президент Азербайджану **І. Алієв**

ПАМ'ЯТНИКИ Т.Г. ШЕВЧЕНКУ В МОЛДОВІ

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Тирасполі на Театральній площі, навпроти Придністровського університету імені

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Римі (1973).
Автор — італійський скульптор Уго Мацей

Пам'ятник Тарасу Шевченку в Баку (2008).
Автор — Ігор Гречаник

Т. Шевченка. Скульптуру поета у весь ріст встановлено у 1980 році на місці попереднього пам'ятника Великому Кобзарю, який було споруджено у 1961 році з нагоди 100-річчя від дня смерті поета.

Пам'ятник Тарасу Шевченку зображено і на банкноті в 50 тисяч придністровських рублів.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку в Тирасполі (1980).
Автор – П.Дерунов, архітектор – А. Нарольський

Пам'ятник Т.Г. Шевченку на банкноті
в 50 тисяч придністровських рублів

ПАМ'ЯТНИК Т.Г. ШЕВЧЕНКУ В ПАРАГВАЇ

Погруддя Тарасові Шевченку було відкрито під час проведення Тижня українського мистецтва та культури в Енкарнасіоні 15 листопада 1976. Президент *Альфредо Стресснер* відкривав погруддя на площі Плаза де Армас у присутності гостей не лише з Парагваю, а також з українських товариств Аргентини, Бразилії, Сполучених Штатів та Канади.

Українською мовою на п'єдесталі написано: «Найбільший поет та національний пророк України»

Погруддя Т.Г. Шевченку в Енкарнасіоні (1976)

«ШЕВЧЕНКОВІ ДУМИ» В КАНБЕРРІ (АВСТРАЛІЯ)

У 2005 році у столиці Австралії Канберрі на честь українського поета встановлено монумент у вигляді кобзи. Назва пам'ятника – «Шевченкові думи». Пам'ятник подарувала Київська міська адміністрація українській діаспорі в Австралії.

Скульптурна композиція «Шевченкові думи»
в місті Канберра (2005)

ПАМ'ЯТНИКИ ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ В ПОЛЬЩІ

Пам'ятник Шевченку у Варшаві відкритий за участі міністрів закордонних справ України та Польщі **Анатолія Зленка** та **Влодзімежа Цімошевича** 13 березня 2002 року у сквері його ж імені. На пам'ятнику чотири рядки із вірша Шевченка «Полякам»:

*Подай же руку козакові,
І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.*

Пам'ятник Тарасу Шевченку в містечку Білий Бір (Польща) розташований на пагорбі поблизу однойменного навчального комплексу імені Тараса Шевченка, в невеличкому містечку на Балтійському узбережжі, в місцях компактного проживання українців, переселених сюди з їх споконвічних земель під час операції «Вісла»

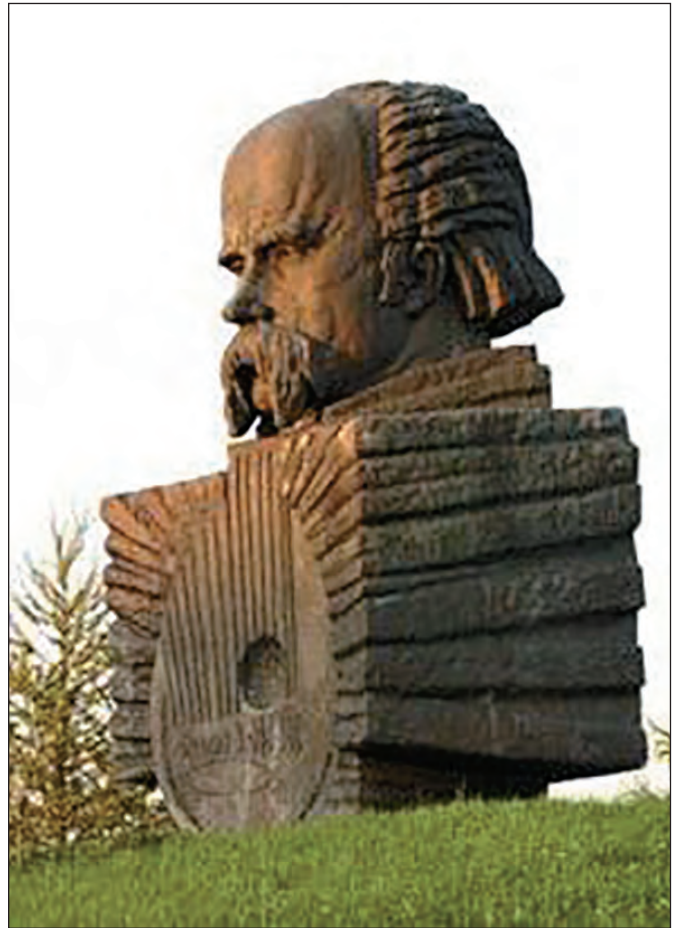
У 1991 році на кургані постав символічний знак постійної присутності українців у Польщі – пам'ятник Тарасові Шевченкові. Це подарунок від України українцям, які проживають у Польщі. Автором монумента у формі козацького хреста є **Анатолій Ігнащенко**, а виконав його у Києві різьбар **Василь Бородай**.

Пам'ятник Тарасу Шевченку у Варшаві (2002).
Скульптор – Анатолій Кущ, автор п'єдесталу – польський архітектор Балтазар Брукальський

ПАМ'ЯТНИК ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ В ЧЕХІЇ

Пам'ятник був відкритий на площі Кінських у Празі, Чеська Республіка, 25 березня 2009 року. Організатором заходу була громадська організація "Українська ініціатива" в Чеській Республіці. У церемонії відкриття взяв участь Президент України **Віктор Ющенко**, який прибув до Праги з офіційним візитом. Празький пам'ятник виконаний київською «Майстернею Зноби». Його автором є молодий український скульптор **Микола Зноба** та архітектор **Вероніка Дірова**. Для відображення обличчя поета за основу був взятий його ранній автопортрет.

Пам'ятник Тарасу Шевченку в містечку Білий Бір (Польща).
Автори – Анатолій Ігнащенко та Василь Бородай

ПАМ'ЯТНИК ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ В БОЛГАРІЇ

Пам'ятник Т.Г. Шевченку був відкритий на площі Відродження в Софії у травні 2009 року.

Пам'ятник створений на пожертвування українців, що мешкають у Болгарії, українських дипломатів та громадян Болгарії.

ПАМ'ЯТНИК Т.Г. ШЕВЧЕНКУ В УЗБЕКИСТАНІ

Ташкентський пам'ятник Шевченкові споруджено на вулиці, що носить ім'я Тараса Шевченка, на тлі панно, розміщеного на стіні одного з корпусів школи № 110, яка теж названа ім'ям Т.Г. Шевченка.

Пам'ятник Т. Шевченку в Софії (2009).
Автор – Ігор Гречаник

Пам'ятник Тарасу Шевченку в Ташкенті (2002).
Автор – Леонід Рябцев

Пам'ятник Тарасу Шевченку в Бухаресті.
Автор – скульптор Геннадій Єршов

Пам'ятник Т. Шевченку в Парижі (1978).
Скульптор – М. Лисенко

Пам'ятник Тарасу Шевченку у Зографу (передмістя Афіни).
Автор – Володимир Одрехівський

Пам'ятник Тарасу Шевченку на Кавказі в Суганах.
Висота над рівнем моря – 4200 м.
Автор – Владислав Хромов

НАЙВИЩИЙ ПАМ'ЯТНИК СИНОВІ УКРАЇНИ

Найвищий пам'ятник Кобзарю знаходиться в Кабардино-Балкарії (Центральний Кавказ). В 1939 р. дніпропетровські альпіністи вперше піднялися на невідому вершину Суганського хребта заввишки 4200 м та назвали її «пік Шевченка». У 1964 р. там був встановлений бюст Т.Шевченка, виготовлений майстрами Південного машинобудівного заводу. У 1989 р. під час третього підйому на вершину альпіністами була встановлена бронзова меморіальна дошка на честь 175-річчя поета. Останнє сходження на пік Шевченка було здійснено в 2014 р.

Література

1. Бугрим В.В. Пам'ятники Тарасу Шевченку – в Україні і у світі. Режим доступу: <http://morale-blog.blogspot.com/>.
2. Відродження. Газета. 1918. 30 жовтня.
3. Інтерактивна карта пам'ятників Тарасу Шевченку.
4. Кучерук О. Пам'ятники Шевченка на земній кулі. К.: Українські Пропілеї, 2002. С. 67–80.
5. Мазуркевич О.Р. Визначні українські педагоги – народні просвітителі. Х.Д. Алчевська та її сподвижники. К., 1963.
6. Найбільша кількість пам'ятників у світі Тарасові Шевченку. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/2049329.html>.
7. Пам'ятник Т.Г. Шевченку в г. Баку. Режим доступу: http://ukr-az.org/component/content/article/index.php?option=com_content&view=article&id=172:shevchenko-baku&catid=58:1.
8. Пам'ятники Тарасові Григоровичу Шевченку в Республіці Казахстан. Режим доступу: <https://kazakhstan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-kz/Shevchenko/ShevchenkoMonuments>.
9. Пам'ятники Шевченку на веб-сайті kobzar.info.
10. Список пам'ятників Тарасові Шевченку. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%\(...\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%(...)).
11. 100 років тому за Гетьманату спорудили перший монументальний пам'ятник Тарасу Шевченку. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29540725.html?fbclid=IwAR1uByCJ6ix-uWj7sfZFsD-xiod5I0C0Y2HNfeDdHvVvVrO7fEH1tBLHCcA>

ЦІКАВІ ФАКТИ:

- Найвищий у світі пам'ятник Шевченкові (7 метрів), стоїть у м. Ковелі на Волині. А от найвище місце на Землі, де встановлено монумент поетові, – на піку Шевченка у Кабардино-Балкарії (4200 метрів над рівнем моря).
- Перше скульптурне зображення поета і художника було виготовлено в Санкт-Петербурзі, в рік після його смерті. Перше погруддя Кобзареві встановлено у Новопетрівському укріпленні (Мангишлак, Казахстан) 1881 року; а на українській землі – у Харкові у 1899 році.
- Майже на всіх континентах світу (окрім Африки) є пам'ятники Шевченкові, у 47 країнах світу – 100 монументів. А наступного року мають звести монумент у Південно-Африканській Республіці (ПАР).
- Мистецтвознавці називають найоригінальнішим пам'ятник Кобзареві у Римі. Він нагадує пам'ятник *Леонардо да Вінчі* в Мілані. А за мистецькими цінностями вирізняють монументи у Харкові, Києві, Каневі, Вашингтоні, Канберрі.
- Найбільше пам'ятників Великому Кобзареві – в Галичині (півтисячі), де він ніколи не був. Селяни відкривали перше погруддя Шевченку на Львівщині у 1911 році в селі Лисиничі, де він зберігся донині. За ініціативою лисиничівської читальні «Просвіти» та на кошти сільської громади в Лисиничах було встановлено першу в Україні громадську скульптуру Кобзареві. Відкриття відбулося 17 вересня 1911 року на честь 50-річчя з дня смерті поета. Спочатку пам'ятка мала вигляд увінчаної хрестом піраміди з вмонтованим порцеляновим портретом Кобзаря і нагадувала первісну могилу Т. Шевченка на Чернечій горі. До 100-річчя з дня смерті поета хрест і портрет зняли, а на вершечку піраміди встановили бронзове погруддя.
- У 1919 р., у важкі політичні та економічні часи, в Києві було встановлено навіть фанерний пам'ятник Шевченку.
- Пам'ятник Великому Кобзареві «Шевченкові думи» (автор – Анатолій Валієв) подаровано 1999 року Київською міською державною адміністрацією від України українській діаспорі в Австралії. Але через нерішучість голів українських організацій в Австралії пам'ятник встановлено тільки в 2005 році.
- У Румунії, невдовзі після повалення соціалістичної системи, монумент Кобзаря знищили, як і в Санкт-Петербурзі, а в Торонто його викрали.
- Відсутні пам'ятники Кобзареві у Німеччині, Великобританії, Естонії, Латвії, Киргизії.
- У лютому 2019 р. отримано офіційний дозвіл муніципалітету Лісабона для встановлення погруддя Т.Г. Шевченка на площі Італії у Лісабоні (Португалія). ■

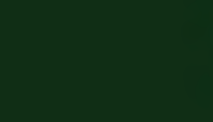

Фото-карта «Пам'ятники Тарасу Шевченку в Україні»

Пам'ятники Тарасу Шевченку: 1 – в м. Київ (Київська міська рада); 2 – в м. Могилів-Подільський (Вінницька область); 3 – в м. Луцьк (Волинська область); 4 – в м. Кам'янське (Дніпропетровська область); 5 – в м. Донецьк (Донецька область); 6 – в м. Новоград-Волинський (Житомирська область); 7 – в м. Ужгород (Закарпатська область); 8 – в м. Запоріжжя (Запорозька область); 9 – в м. Івано-Франківськ (Івано-Франківська область); 10 – в м. Кропивницький (Кіровоградська область); 11 – в м. Луганськ (Луганська область); 12 – в м. Львів (Львівська область); 13 – в м. Миколаїв (Миколаївська область); 14 – в м. Одеса (Одеська область); 15 – в м. Полтава (Полтавська область); 16 – в м. Рівне (Рівненська область); 17 – в м. Ромни (Сумська область); 18 – в м. Тернопіль (Тернопільська область); 19 – в м. Харків (Харківська область); 20 – в м. Нові Каховка (Херсонська область); 21 – в м. Хмельницький (Хмельницька область); 22 – в м. Канів (Черкаська область); 23 – в м. Чернівці (Чернівецька область); 24 – в м. Чернігів (Чернігівська область); 25 – в м. Севастополь (Севастопольська міська рада).

Андрій Івченко

канд. геогр. наук,
ст. наук. співроб. Інституту
географії НАН України

ФОТОКАРТА "Пам'ятники Тарасу Шевченку в Україні"

1. Місто Київ.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – встановлений (1939) в парку Шевченка, навпроти Червоного (Головного) корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка з нагоди 125-річчя з дня народження поета; скульптор *М.Г. Манізер*, архітектор *Є.А. Левінсон*. Бронзову фігуру поета (висотою 6,45 м) відлито на Ленінградському заводі художнього литва та встановлено на п'єдестал (заввишки 7,3 м), облицьований червоним гранітом.

2. Вінницька область. Місто Могилів-Подільський.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – встановлений (1995) в центральній частині райцентру Могилів-Подільський на площі Тараса Шевченка перед спорудою Могилів-Подільської районної державної адміністрації; скульптор *М.М. Крижанівський*.

3. Волинська область. Місто Луцьк.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – споруджений на поєржтви громадян та відкритий (9.03.1995) на проспекті Волі перед центральним корпусом Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки з нагоди 181-ї річниці від дня народження поета; скульптор *Е.М. Кунцевич*, архітектори *О.К. Стукалов* і *А.Я. Бідзіля*.

4. Дніпропетровська область. Місто Кам'янське (Дніпродзержинськ).

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (3.06.2000) на площі біля Академічного музично-драматичного театру ім. Лесі Українки під час святкування 250-річного ювілею Дніпродзержинська; скульптор *Г.А. Хачатрян*, архітектори *Ю.В. Белобородов* і *О.Т. Чегорка*. Висота сидячої фігури поета – 2,3 м, вага – 1,1 т, нижній постамент з відшліфованого граніту – 4x4 м, постамент у вигляді каменю (2,7 x 0,75 м) – гранітна брила, видобута в Токівському кар'єрі Апостолівського району Дніпровської області.

5. Донецька область. Місто Донецьк.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – споруджений (1955) у Ворошиловському районі на розі бульвару Шевченка і вулиці Артема, є композиційним осередком площі, утворюваної будівлею Донецької обласної бібліотеки ім. Н.К. Крупської, будинком Донецької облдержадміністрації і житловою забудовою; скульптори *М.К. Вронський* та *О.П. Олійник*, архітектор *В.О. Шарпенко*. Пам'ятник являє собою бронзову фігуру поета у повний зріст, встановлену на круглому постаменті з червоного полірованого граніту з фризом, прикрашеним барельєфним зображенням героїв творів поета.

6. Житомирська область. Місто Новоград-Волинський.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – встановлений (24.08.2001) на площі біля автовокзалу на честь 10-річчя Незалежності України; скульптор *О.О. Коркушко*, архітектор *А.П. Черниченко*. Скульптура виконана з обкованого міддю бетону на повний зріст (загальна висота монумента – 3,7 м), нагадуючи автопортрет Т. Шевченка (1841) приблизно того віку, в якому він, будучи художником Археографічної комісії, подорожував Волиню та зупинявся в приміщенні поштової станції Новоград-Волинського (1845).

7. Закарпатська область. Місто Ужгород.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – споруджений на поєржтви громадян та відкритий (9.03.1999) на Народній площі біля Закарпатської обласної державної адміністрації в день 185-ї річниці від дня народження поета; скульптор *М.М. Михайлюк*, архітектор *В. Лезу*.

Являє собою бронзову фігуру Великого Кобзаря у повний зріст, встановлену на майже кубічному постаменті з чорного полірованого андезиту.

8. Запорозька область. Місто Запоріжжя.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (22.05.2011) на площі Перемоги в день 150-ї річниці перепоховання Кобзаря на Чернечій горі у Каневі; скульптор *В.М. Рожик*. Являє собою фігуру поета із світло-коричневого граніту (з Токівського родовища Дніпровської області), зображеного у русі у повний зріст (заввишки 2,2 м) з книгою в руці, встановлену на постаменті, облицьованому плитами з полірованого червоного граніту (загальною вагою 8,8 т).

9. Івано-Франківська область. Місто Івано-Франківськ.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (22.05.2011) у парку ім. Т.Г. Шевченка (неподалік старого погруддя поету) в день 150-ї річниці перепоховання Кобзаря на Чернечій горі у Каневі; скульптор *Лео Мол (Леонід Григорович Молодожанін, 1915–2009)* – канадський скульптор українського походження, який подарував (2008) пам'ятник місту (копія скульптури знаходиться у м. Оттава, Канада).

10. Кіровоградська область. Місто Кропивницький.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – встановлений у середмісті в сквері Т. Шевченка перед будівлею Кіровоградської обласної бібліотеки для дітей (24.12.1982); скульптори *М.К. Вронський* (попри різницю в деталях пам'ятник нагадує споруджений на чверть століття раніше донецький монумент поета) і *А. Гончар*, архітектор *А. Губенко*. Являє собою бронзову у повний зріст скульптуру Кобзаря (заввишки 2,8 м), встановлену на гранітному прямокутному постаменті (2,4 x 1,1 м), доповненому стилобатом.

11. Луганська область. Місто Луганськ.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – встановлений (22.05.1998) в центрі міста на площі Героїв Великої Вітчизняної війни у дні всеукраїнського свята на честь поета «В сім'ї вольній, новій»; скульптор *І.М. Чумак*, архітектори *В.М. Житомирський* і *О.Я. Довгополов*. За авторським задумом зображує поета у 40–45-річному віці, являючи собою бронзову скульптуру (заввишки 5,5 м, вагою 5 т), відлиту у Київському художньо-промисловому комбінаті і встановлену на невисокій мармуровій плиті (хоча за попереднім проектом скульптура мала розміщуватися на високому гранітному постаменті).

12. Львівська область. Місто Львів.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (24.08.1992) в центрі міста на проспекті Свободи у першу річницю прийняття декларації незалежності України; скульптори *В.А. та А.П. Сухорські*, архітектори *Ю.Р. Діба, Ю.М. Хромей*. Являє собою бронзову у повний зріст скульптуру поета (заввишки 4,45 м), ліворуч фігури розташована «Хвиля національного відродження» – 12-м стела з фігурними барельєфами, що символічно зображують історію України від часів Київської Русі до початку ХХ ст. (на передньому боці) та історію України ХХ ст. (на зворотному боці).

13. Миколаївська область. Місто Миколаїв.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (1958) в центрі міста та однойменного скверу на початку вулиці Шевченка, біля Варварівського спуску; скульптор *І. Діба*. Після робіт з реставрації і відновлення 3-метрової бетонної фігури поновлений пам'ятник відкрито 5.10.1985; скульптор *А.А. Ковальчук*, архітектор *В.В. Щедров*, художник *В.Г. Пахомов*, робітники *Ю.І. Гайда* та *В.Т. Бережний*.

14. Одеська область. Місто Одеса.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – встановлений (1966) в Центральному парку культури і відпочинку ім. Т.Г. Шевченка (Маразліївська вулиця, ріг Лідерівського бульвару); скульптори *А.Ю. Білостоцький, О.О. Супрун*, архітектор *Г.В. Топуз*. 9-метровий монумент містить бронзову фігуру поета та п'єдестал із рожевого граніту з темно-сірими мармуровими вставками.

15. Полтавська область. Місто Полтава.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (12.03.1926) у Петровському парку, навпроти Полтавського краєзнавчого музею; скульптор *І.П. Кавалерідзе*. 5-метровий залізобетонний монумент створений в стилі конструктивізму з елементами кубізму – з асиметричним нагромадженням обсягів в якості п'єдесталу (заввишки 3,2 м) з яких постає фігура (заввишки 1,8 м) сидячого поета.

16. Рівненська область. Місто Рівне.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (22.05.1999) в центрі міста на Майдані Незалежності; скульптори *П.М. Подолець* і *В.І. Стасюк*, архітектор *В. Ковальчук*. Фігура поета (вагою 5,5 т) відлита на кераміко-скульптурній фабриці Львівської спілки художників, а постамент виготовлений з монолітного граніту темно-малинового відтінку Токівського кар'єру на Дніпропетровщині.

17. Сумська область. Місто Ромни.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (27.10.1918) на бульварі Шевченка, на честь перебування Т. Шевченка (влітку 1845) на Іллінському ярмарку в Ромнах. Один із перших пам'ятників поету в світі і перший повнофігурний монумент; скульптор та архітектор *І.П. Кавалерідзе*. Кобзар зображений сидячим у глибокій задумі нагорі брили (імпрізованого п'єдесталу), що наче виростає з-під землі. На брилі викарбувані рядки з поезії Шевченка «Марку Вовчку. На пам'ять» (1859): «...І оживу, і думу вольную на волю, із домовини воззову». Первинно пам'ятник був виготовлений з бетону і з часом руйнувався, через що було встановлено його копію з бронзи (27 жовтня 1982), автори реконструкції: скульптори *В.М. Клоков* та *Б.С. Довгань*, архітектор *Ф.І. Юр'єв*.

18. Тернопільська область. Місто Тернопіль.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (03.1982) у сквері ліворуч від Тернопільського академічного обласного українського драматичного театру ім. Т. Шевченка під час проведення Всесоюзного шевченківського літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій», скульптор *М.В. Невеселий*, архітектор *С.О. Калашиник*. Являє собою бронзову сидячу фігуру поета (заввишки 2,8 м), встановлену на двоступінчастому постаменті (висотою 1,2 м), облицьованому гранітними плитами сірого кольору.

19. Харківська область. Місто Харків.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (24.03.1935) в Саду ім. Т.Г. Шевченка біля входу на центральну алею з вулиці Сумської, вважається одним із найкращих монументів письменнику у світі; скульптор *М.Г. Манізер*, архітектор *Й.Г. Лангбард*. Пам'ятник у плані являє своєрідну архітектурну спіраль з тригранним пілоном (висотою 11 м) з фігурою поета (заввишки 5,5 м) всередині і виступами по колу, де розміщено 16 динамічних людських фігур.

20. Херсонська область. Місто Нова Каховка.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (28.02.2002) на Дніпровському проспекті напроти літнього театру у день святкування 50-річчя Нової Каховки; скульптор *В.М. Потребенко*, архітектор *М.Ф. Рашевський*. Поет зображений на повний зріст – скульптуру (заввишки 2,85 м) виготовлено з залізобетону та окуту мідним листом встановлено на стрімкому постаменті (1,0 x 1,2 м, висота – 3,0 м) з рожевого граніту, прикрашеному написом: «Великому Кобзареві від вдячних нащадків».

21. Хмельницька область. Місто Хмельницький.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (19.12.1992) в середмісті у сквері ім. Т. Шевченка (по вулиці Проскурівській); скульптори *І.С. та В.І. Зноба*, архітектор *В.М. Громихін*. Являє собою цільний монумент (заввишки близько 5 м), вирізьблений зі з'єднаних чотирьох брил подільського сірого граніту, встановлений на всіяному травою невеликому підвищенні, а монументальний образ поета немов «виростає» з кам'яної брили.

22. Черкаська область. Місто Канів.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (18.06.1939) на могилі Т. Шевченка на Чернечій горі над Дніпром; скульптор *М.Г. Манізер*, архітектор *Є.А. Левінсон*. Бронзову фігуру поета (висотою 4,45 м) відлито на Ленінградському заводі художнього литва та встановлено на високий стелоподібний п'єдестал (заввишки 7,3 м), облицьований червоним гранітом.

23. Чернівецька область. Місто Чернівці.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкриття (25.05.1999) пам'ятника у самому середмісті (нижній частині Центральної площі) було приурочене до зустрічі в Чернівцях президентів України, Румунії та Молдови; скульптори *М.М. Лисаківський* та *П.Є. Лемський*. Являє собою бронзову постать поета у зрілому віці, встановлену на прямокутному постаменті з червоного граніту.

24. Чернігівська область. Місто Чернігів.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – відкритий (21.09.1992) в історичному центрі міста (де воно починалось і стояла фортеця – на Валу) у сучасному Центральному парку культури і відпочинку ім. М.М. Коцюбинського, через що монумент є частиною Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»; скульптор *В.А. Чепелик*. Являє собою бронзову скульптуру поета в 33-річному віці, який сидить на краю лавиці обличчям до Десни; скульптурну композицію встановлено на прямокутний гранітний постамент (заввишки 1 м) сірого кольору, а лицьова сторона з правого боку доповнена чорною табличкою з автографом поета.

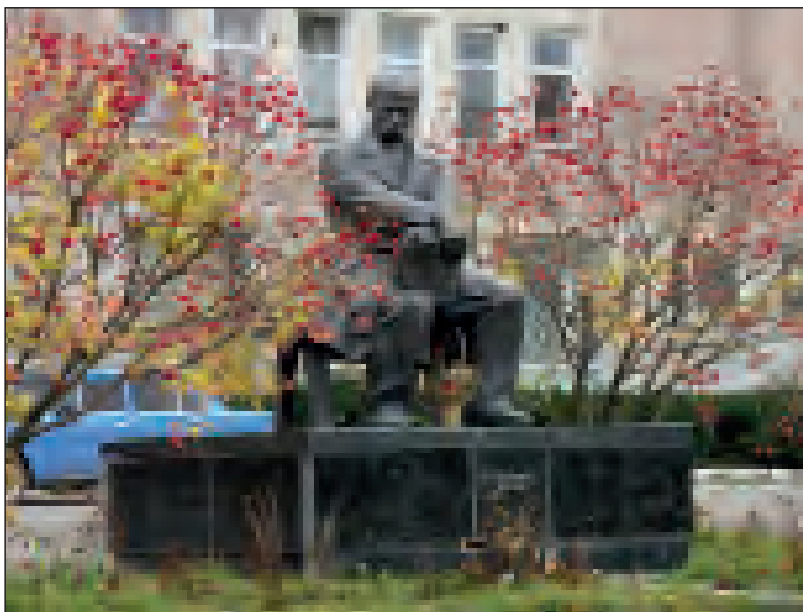
25. Місто Севастополь.

Пам'ятник Тарасу Шевченку – встановлений (24.08.2003) перед будівлею Гагаринської районної ради Севастополя, подарований місту фундацією ім. Т.Г. Шевченка від імені канадця українського походження *В.Свентіцького*; скульптори *В.І. і В.В. Одріхевські*, архітектор *Г.С. Григорьяни*. Бронзова фігура поета в повний зріст (заввишки 3,8 м) встановлена на постаменті у вигляді стилізованої бандури (висотою 4,3 м), облицьованому рожевим гранітом.

Додаткову інформацію про пам'ятники Т.Г. Шевченку в Україні і в світі див. зокрема на ел. ресурсах:

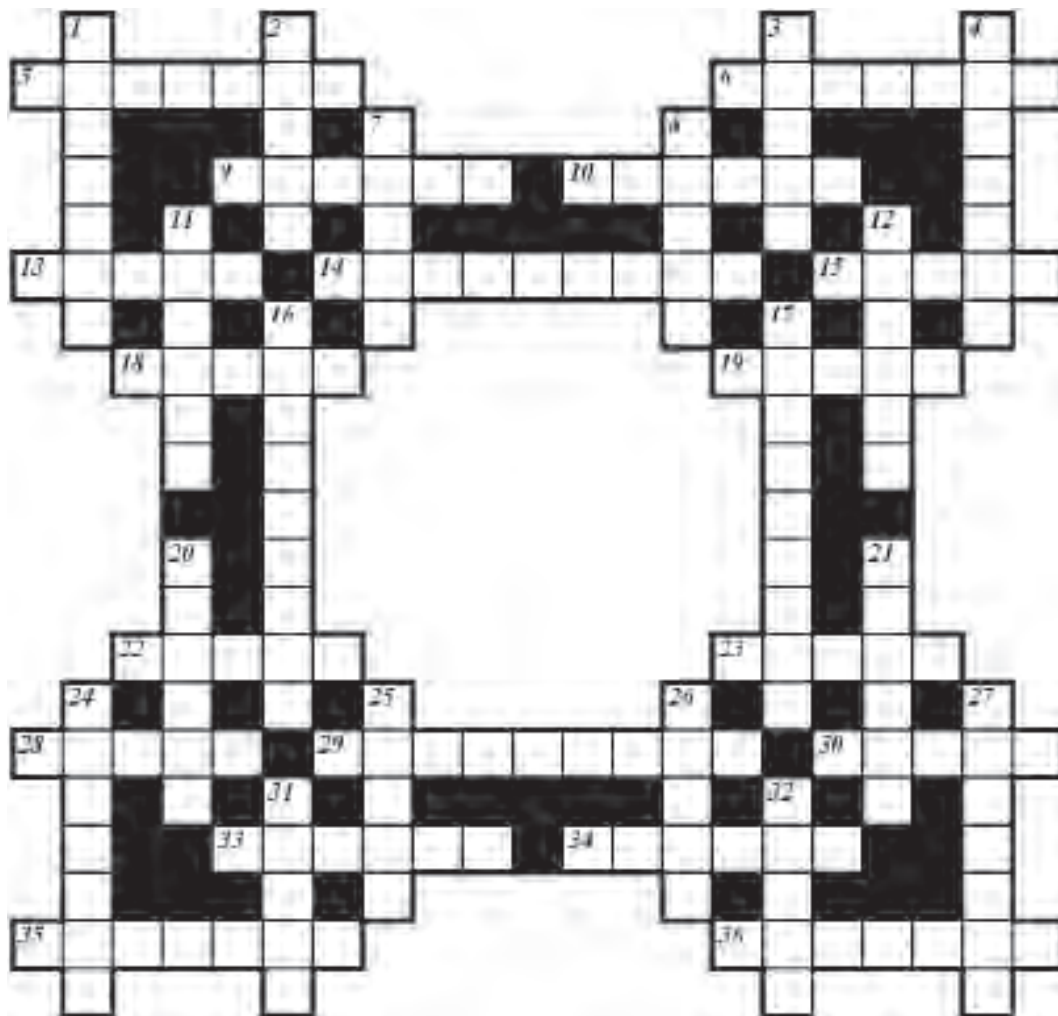
https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_пам'ятників_Тарасові_Шевченку; <http://museumshevchenko.org.ua/>;

https://gazeta.ua/articles/life/_top5-pamyatnikiv-tarasa-sevchenka-u-sviti/757934.

Повнофігурний пам'ятник Т.Г. Шевченку в Гусятині на Тернопільщині, який зображає поета сидячи на лаві з «Біблією» в руках. Встановлено 1993 року. Скульптор — Микола Обезюк. Фото з веб-порталу Гусятинської РДА — <http://oda.te.gov.ua/husyatynska/ua/1532.htm>

КРОСВОРД "ШЕВЧЕНКІАНА"

По горизонталі. 5. Знаменитий вірш Т. Г. Шевченка. 6. Український маляр і педагог, один із найближчих учнів Тараса Григоровича, який брав активну участь у викупі його з кріпацтва. 9. Стара назва Вільнюса, де жив Тарас як козачок пана Енгельгардта. 10. Козак, якого Тарас малював уночі, коли пан і пані поїхали на бал і коли вернулись, то пан застав його за малюванням і відлупцював його і наказ кучеру відшмагати добряче, що і було зроблено. 13. Тарас Григорович Шевченко — національний ..., символ України. 14. Наука, яку дуже любив Тарас Григорович. 15. Ім'я сестри Шевченка. 18. Тарас Григорович, як винятково видатна героїчна особа. 19. Остап ..., український письменник, який писав: «Т.Г. Шевченко! Досить було однієї людини, щоб урятувати цілу націю. 22. Дівоче прізвище матері Шевченка. 23. Ім'я Гребінки, друга Шевченка. 28. Ім'я брата Тараса Григоровича. 29. До нього хист у Тараса появився змалку. 30. Один із псевдонімів Франка, який «Кобзар» Шевченка знав майже напам'ять. 33. «Причинна» за жанром, яку поет написав ще до викупу з кріпацтва. 34. Українська письменниця, якій Шевченко присвятив вірш, називаючи її пророком і «своєю донею». 35. Хвороба, від якої помер поет. 36. Поема Т. Г. Шевченка написана в 2-й половині 1847 р. в Орській фортеці.

По вертикалі. 1. Відомий скульптор, автор пам'ятника поета в Харкові. 2. Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка — ... Національного музею Тараса Шевченка. 3. Таємно подані відомості, за які заарештували поета. 4. «Живописна...» — альбом, до якого Шевченко виконав ескізи і єдиний випуск якого вийшов у 1844 р. у Петербурзі. 7. Обласний центр України, де в центрі міста стоїть пам'ятник Тарасу Шевченку. 8. Місто, біля якого похований Шевченко. 11. «Розрита ...» — вірш Шевченка російською мовою. 12. Гірська порода, з якого зроблено постамент, на якому до 125-річчя від дня народження встановлено бронзовий пам'ятник. 16. Історична поема Тараса Григоровича, присвячена Коліївщині. 17. Воно в поета було дуже важким. 20. Місто, в якому поет написав поему «Тризна». 21. Поема Шевченка. 24. Віце-президент Академії мистецтв, один із друзів поета, який всіляко допомагав йому. 25. «... Стодоля» — історико-побутова драма, яку поставив у 1844-1845 роках аматорський гурток при медико-хірургічній академії в Петербурзі. 26. Збір урожаю, де познайомилися Тарасові батьки. 27. Орська ... — місце «служби» Т. Г. Шевченка. 31. Вона почалася для Тараса в дядька Губського, який тяжко знущався над хлопцем. 32. Тарас Григорович Шевченко — український ...

Склав **Ігор Кутний**, смт Букачівці
Рогатинського району Івано-Франківської області

НАЦІОНАЛЬНІ ВИТОКИ ТВОРЧОСТІ ВІТАЛІЯ ГУБЕНКА

Микола Дьомін
мистець, член Спілки
художників України,
м. Київ

Віталій Губенко – визнаний майстер станкової графіки та ілюстрації. Останнім часом він успішно працює і в техніці олійного малярства у жанрі пейзажу. Творчість художника органічно закоріненена у світ української природи, народної казки.

Художній світогляд Губенка як творчої особистості почав формуватися з дитячих років на Полтавщині. Майбутній художник народився 17 червня 1933 р. в родині сільського коваля на хуторі Вовковому біля Миргорода. Дитинство минуло неподалік на хуторі Тригубиця. Тяжіння мистця до фольклору і художньої творчості починалося біля родинного домашнього вогнища. Згодом В. Губенко закінчив Миргородський керамічний технікум. Тут він зустрівся з відомим художником, теоретиком мистецтва *Миколою Писанком*, який став його першим учителем і мудрим наставником на подальшому творчому шляху. 1969 року В. Губенко закінчив факультет станкової графіки в Київському державному художньому інституті. У 1966 році ще студентом 3-го курсу вперше брав участь у республіканській молодіжній художній виставці. Дипломна робота Губенка «Григорій Сковорода», яка складається з 4-х аркушів, завідала талант молодого художника. Ця серія експонувалася і на 4-й Всесоюзній виставці естампа 1969 року у Вільнюсі, репродуковалася у періодиці, зокрема у фаховому журналі «Творчество», в «Літературній Україні», а до 275-річного ювілею *Григорія Сковороди* у цій газеті був репродукований титульний аркуш серії.

У подальшій роботі В. Губенко постійно звертається до образу і творчості *Г. Сковороди*: створює ілюстрації до його філософських діалогів й «Саду божественних пісень», виданих у серії «Шкільна бібліотека» у видавництві «Дніпро» до 250-річного ювілею мандрівного філософа.

Провідне місце у творчості В. Губенка займають ілюстрації до казок – як українських, так і народів світу. На початку 1970-х рр. у видавництві «Мистецтво» були видані набори кольорових листівок з ілюстраціями до казок «Коза-Дерева», «Цап та Баран», була створена серія «Котигорошко». У 70-х роки минулого століття з'являються цикли станкових ліногравюр художника за мотивами українських народних казок «Курочка ряба», «Колосок», «Вовк і козенята», «Котик і Півник», «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат» та ін. У результаті незаперечного суспільного визнання творчих зусиль автора і його творчого доробку в 1978 році В. Губенко став членом Спілки художників України.

На початку 1980-х років у творчості В. Губенка простежується інший підхід до вирішення художнього образу і трактування людських характерів – героїко-патріотичний. Він виконує роботу «Ілля Муромець» за мотивами давньоруських билин, розширює тематику творів і звертається до казок світу. Художник ілюструє казки *О. Пушкіна*, *Л. Толстого*, *Д. Маміна-Сибіряка*, *Х.К. Андерсена*, братів *Грім*. У цей період мистець працює і в царині української казки. Він ілюструє казки «Ріпка», «Рукавичка», «Колобок», «Кіт, Кріт, Курочка і Лисичка», «Казка про сімох братів-гайворонів», «Диво камінної гори» та ін.

Значне місце у творчості В. Губенка займає портретний жанр. Тут він використовує різноманітні графічні техніки: олівець, перо, акварель, офорт, літографію. Конструктивно виразний, досконалий за технікою виконання портрет *Григорія Сковороди* до вибраних його творів. До 200-річного ювілею *Людвіга ван Бетховена* художник створив плакат, котрий експонувався на Всесоюзній художній виставці плаката у Вільнюсі та на кількох республіканських

Віталій Губенко

виставках. В. Губенко – автор портретів письменників, артистів, портретів батька, матері, автопортретів. Подекуди художник вводить у композицію портрета допоміжні аксесуари, що дає можливість розкрити психологічні особливості характеру людини.

У 1990-х роках В. Губенко звертається до живопису. В цей час він працює у техніці акварелі та олійного малярства в жанрі пейзажу. У цих творах автор передає настрій душі людини в різні пори року, звертаючи увагу глядача на мальовничу природу України.

Творчість Віталія Платоновича високо цінують колеги по мистецькому цеху. Ось як вони відгукуються про художника.

Вуличка в Дарниці; акварель

Українська народна казка «Колосок»; кольорова ліногравюра

Портрет матері;
олівець

Портрет батька;
кольорова
кулькова
ручка

Портрет
письменника
Олекси Мусієнка;
літографія,
асфальт

«Світ ловив мене, але не спіймав».
Із серії літографій «Григорій Сковорода»

Родина обідає; гравюра

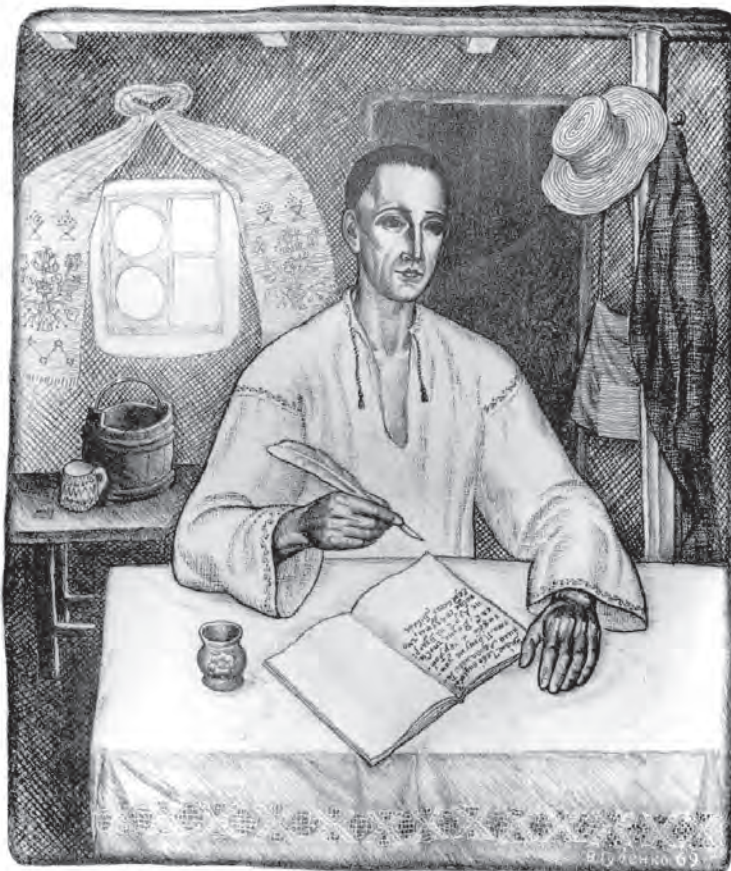

Максим Рильський, Павло Тичина, Володимир Сосюра;
літографія

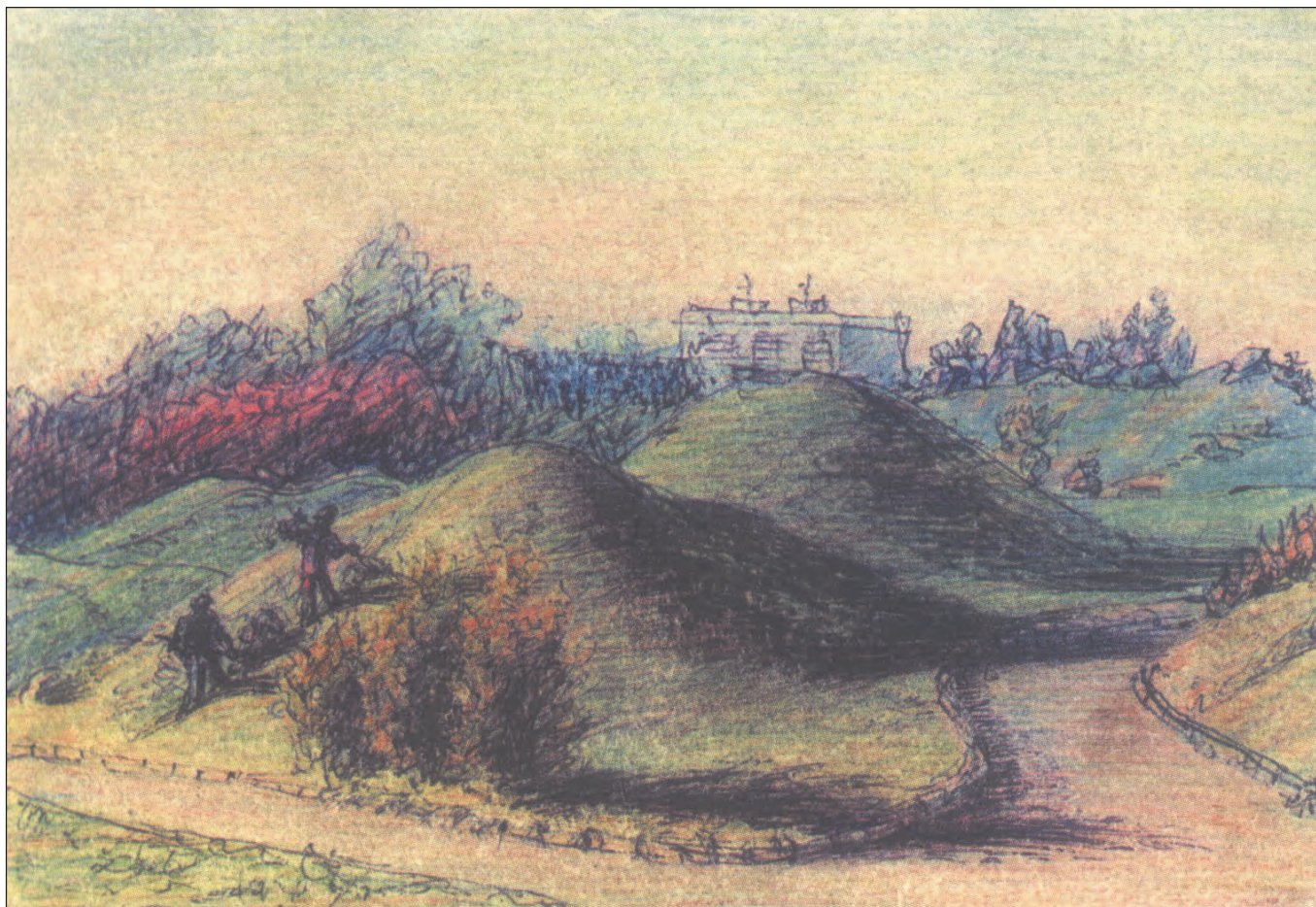
Народний художник, член-кореспондент Академії мистецтв України **Василь Перевальський**: «Віталій Губенко – передусім унікальний художник-казкар. У кожному новому творі він дивує нас індивідуальним проникненням у світ казки, майстерним втіленням магії народної образності, гармонійністю колориту при граничній ощадливості художніх засобів. Це робить його естампи цікавими як для дітей, так і для витончених шанувальників мистецтва. Поява на початку 70-х років його казок-ілюстрацій стала помітним явищем в українській графіці. На сьогодні його потенціальні можливості ще далеко не вичерпані, а заслуги перед національною культурою, на жаль, не поціновані».

Лауреат державної премії ім. Тараса Шевченка, народний художник України, академік **Микола Стороженко**: «Віталій Губенко, без сумніву, – визначний майстер. Форма і пластика його графічного аркуша вміло окультурені досконалим володінням матеріалом, а засоби образотворчого мистецтва дивовтілюють його художній образ. Творчість для дітей потребує, крім майстерності, ще й витонченого духовного світу автора. Цими якостями наділений Губенко».

Лауреат державної премії ім. Т. Шевченка, народний художник України, академік **Георгій Якутович**: «Багато художників вдавалися до ілюстрування казки, але мало кому дано справжнє таємниче і на диво просте в своїй чарівно-найвній основі відчуття світу казки. Такий рідкісний талант має Губенко. Своєрідне бачення цільної та узагальненої форми,

«Сільський спокій».
Із серії літографій «Григорій Сковорода»

В ботанічному саду; мішана техніка

Українська народна казка «Котик і Півник»;
кольорова ліногравюра

Казка Д. Маміна-Сибіряка «Хоробрий Заєць»;
кольорова ліногравюра

Українська народна казка
«Кіт, Кріт, Курочка та Лисичка»; гуаш

Українська народна казка
«Про сімох братів-гайворонів і їхню сестру»;
акварель

Українська народна казка
«Солом'яний бичок»; акварель

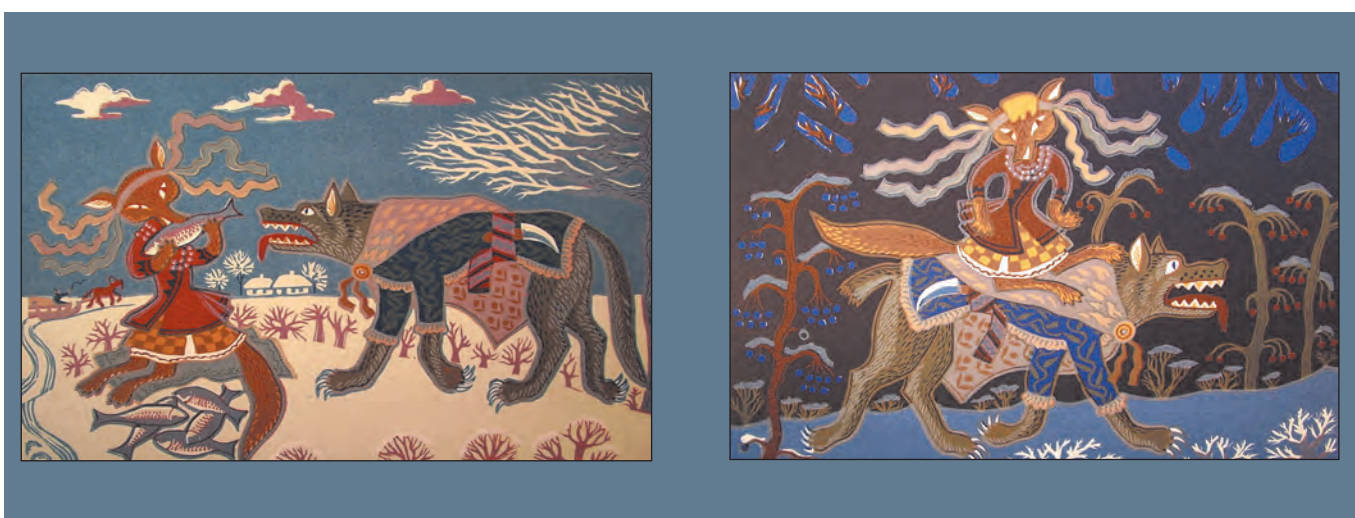
Українська народна казка «Липка»; акварель

Джордано Бруно;
кольорова
ліногравюра

яскраво насичений і разом з тим вишукано гармонійний колорит, велична простота, поєднана з м'яким гумором, свідчать про високу майстерність художника, який вільно виражає своє глибинне та підсвідоме сприймання світу».

На хвилі емоційного ствердження творчого доробку художника колегами по мистецькому цеху та визнання у суспільстві 2006 року Головне управління культури і мистецтв виконавчого органу Київської міської ради

Українська народна казка «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат»; кольорова ліногравюра

Російська народна казка «Вовк і козенята»;
кольорова ліногравюра

Українська народна казка «Котигорошко»; гуаш

(Київської міської державної адміністрації) профінансувало видання каталогу творів талановитого майстра різця і пензля.

Твори Віталія Губенка зберігаються в музеях Києва, Львова, Полтави, Луцька, Миргорода, в музеї Григорія Сковороди у Переяславі-Хмельницькому, в Українському музеї в Нью-Йорку, в приватних колекціях в Україні та за кордоном.

Ілюстрації майстра до казок мали значний вплив на мистецтво ілюстрації української народної казки – вони стали класичним надбанням національного мистецтва України.

ISSN-18197329. Світогляд, 2019, №1 (75)

Садина Анатолія Шафаренка
в селі Германівка; олія, картон

Казка братів Грім «Червона шапочка»;
кольорова ліногравюра

У Віталія Губенка було ще одне покликання – закоханість у художнє слово. Цю любов він всотав з молоком матері. Його сонети друкувалися в «Літературній Україні» за вересень 2002 року, в журналі «Вітчизна» 2004 року (№ 7–8), 2017 р. (№ 7–8) в антології «Радосинь» 2004 р. та ін. У Києві 2013 р. вийшла друком збірка Віталія Губенка «Сонети» з передмовою Петра Засенка.

P.S. На жаль, 20 січня 2018 року, не доживши 5 місяців до свого 85-річчя, Віталій Губенко пішов з життя. Нехай за творчість в ім'я процвітання України йому буде вічна пам'ять нащадків. ■

Атриум Національного музею

Тараса Шевченка

Виставка картин

Оксани Фурси

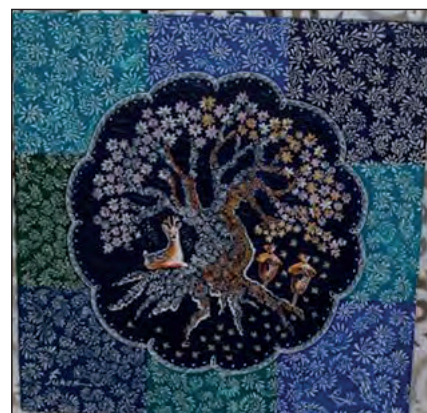
Олеся Пономаренко
канд. філол. наук,
ст. наук. співроб.
Національного музею
Тараса Шевченка,
м. Київ

З 18 грудня до 19 січня в атриумі Національного музею Тараса Шевченка експонувалася персональна виставка картин *Оксани Фурси* «Диво дивне». Поєднуючи українську фольклорну символіку із сюрреалістичними, подекуди натуралістичними мотивами, художниця показує буття як диво.

Вражає буйна фантазія Оксани Фурси, багатство сюжетів. Та все ж чітко простежуються спільні ознаки декоративного живопису в обрамленні циклів картин. Так, триптих картин на темно-синьому тлі, поцяцькованому білими квітчастими візерунками, асоціюється із глибоким зимовим вечором, із тим первісним космічним мором, з якого зародилося буття.

Івана Купала

Бджолине дерево

На першій картині з цього триптиху «Івана Купала» зображена розлога верба та лелека в польоті, а річкою плывуть вінки із запаленими свічками. На другій картині триптиху «Бджолине дерево» під могутнім квітучим деревом сидить олень, а в кроні рояться, гудуть бджоли, які асоціюються також із зорями. Це так нагадує українські щедрівки про прадереву, яке припливло первісним космічним океаном і принесло людям «три користоньки».

Хатинка

На третій картині триптиху «Хатинка» – вечірній краєвид. На даху сільської хати-мазанки гніздяться лелеки – провісники щастя і народження дітей. Під хатою лежать великі помаранчеві гарбузи, росте високий соняшник, літають ластівки, бігають білі миші, розточують дні життя, під стріхою сушаться три риби. Три рибалки в українських колядках – це виразний шлюбний мотив, а земне одруження має за зразок шлюб небесної прарідні. Тому співають про ідеальне прадереву, яке пов'язує три сфери буття по вертикалі – небесну, земну і підземну. Навіть сосна «цвіте» в колядці, а квітка ототожнюється з символом дівочої цноти:

*Ой в лузі, лузі виросла сосна,
Виросла сосна висока, рясна.
А на тій сосні виросла квітка.
Десть узялася гжешина панна,
Гжешина панна, панна Яринка,
Квітку зірвала, за голівку клала.
Десть узялися буйнії вітри,
Майнули квітку на бистру річку,
На бистру річку, під крутий берег».*

А далі про двох сватів і хлопця, який уподобав дівчину:

*Рибу ловили, квітку спіймали.
– Ой риболовці, ви гарні хлопці,
Віддайте квітку, перейма буде:
Першому буде пляшка горілки,
Другому буде золотий перстень,
Третьому буде красна дівчина».*

Шлюб асоціюється із переправою через річку, і в колядці «Ой у Києві на перевозі» співається про трьох риболовців, які просять гречну панну Ялинку перевезти їх через річку, про Дунай, як символ пристрасті в розумінні річки взагалі, про літній сонцеворот на зиму після Купала:

*«Скажемо ми тобі дивнеє слово,
Що в нас о Петрі Дунай перемерз.
А як не віриш – я там конем грав,
Я там конем грав й мечем не розтяв».
Про диво дивне та про сонце-рожу:
«Ви мені диво, я вам дивніше:
А в нас на Різдво рожа процвіла,
Як не вірите – я вінок сплела,
Сплела віночок, пішла в таночок».*

Вифлеємська зірка

Вінок в українській народній традиції – неодмінний атрибут весілля, ознака щасливої долі, як і круглі предмети, зокрема персні. У круглих рамах зображені сонце в обрамленні фіалок та рельєфний місяць-молодик у колі, обрамлений напівквітцям, повним фіалкових пелюсток, підсвічених жовтим. Для досягнення ефектів рельєфності, світлості художниця застосовує порцелянову суміш та яєчний глазур.

На багатьох полотнах художниця позначилася її любов до ілюстрування українських та зарубіжних казок. На космічно-синьому тлі, розцяцькованому білим квітковим мереживом, постають розкішні «котячі сни», у яких мирно співіснують навіть природні вороги. На земляних рудих пагорбах у вигляді гарбуза, точеного білими мишами, росте огудиння – соковите зелене гілля з калиновим листям. Це такий самобутній естонський варіант англійської казки про Джека і Бобове Стебло. По гарбузу і землі повзуть сонечка (божі корівки) та равлики, в корінні сидить жаба. На огудинні розляглись у солодких снах коти – деякі на риб'ячих кістках. По котах бігають білі миші, на деяких сидять пташечки.

Котячі сни

«Мишаче щастя» змальовано у вигляді барвистого соняха, в осерді якого дремає білий кіт із рельєфною шерстю (рельєф досягається порцеляною пудрою). Листя і корінь соняшника – жовтий сир, поточений білими мишами; біля кореня лежать гриби, один з них – мухомор. До квітки летять божі корівки. За тло правлять квадрати яскравих кольорів. Художниця застосовує акриловий живопис, подекуди вкраплюючи олійні фарби, а гладенької світлості поверхонь досягає, застосовуючи оцет. Квадрат як символ матеріального світу на картинах Оксани Фурси звучить найчастіше множинно – як тло, що складається з різнобарвних квадратів – образ строкатого поля чи землі з висоти польоту фантазії митця.

Мишаче щастя

На картині «Яблука» ці соковиті плоди спокуси, земних бажань сиплються з рогу достатку у сферичному русі сегментованого диску.

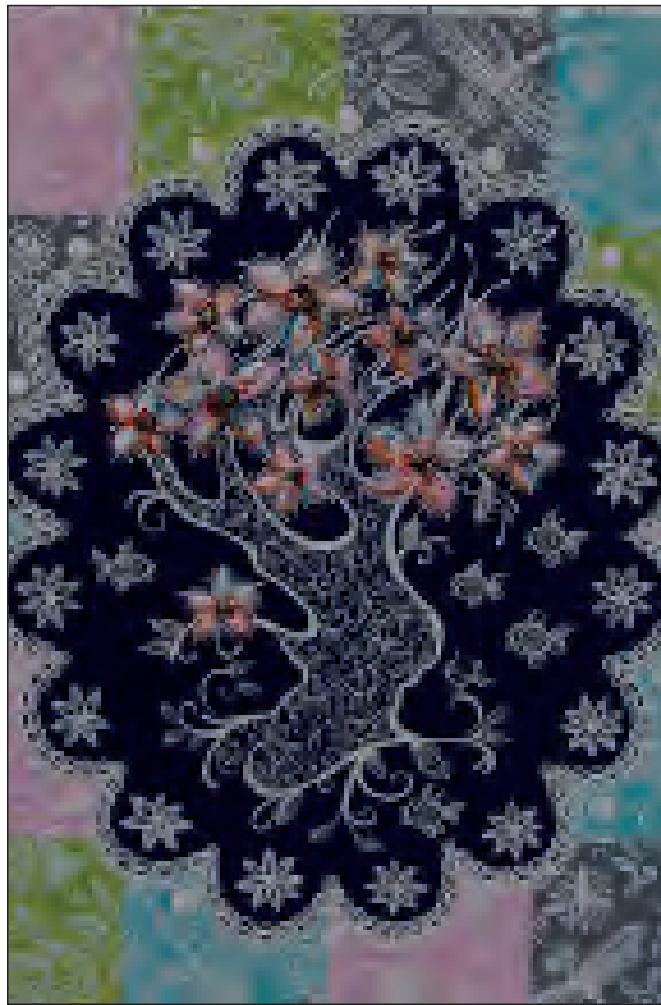
Цикл «Пори року», як і календар давніх народів від сотворіння світу, починається у художниці з весни.

«Весна» – це передовсім дерево з рожевим яблуневим цвітом, довкола якого на космічно-синьому тлі, обрамленому хвилястим овалом, літають риби. Адже буття вийшло з води, і в давніх українських колядках співається про прадерево серед моря. За овалом прямокутне тло творять квадрати пастельних тонів – барви весни.

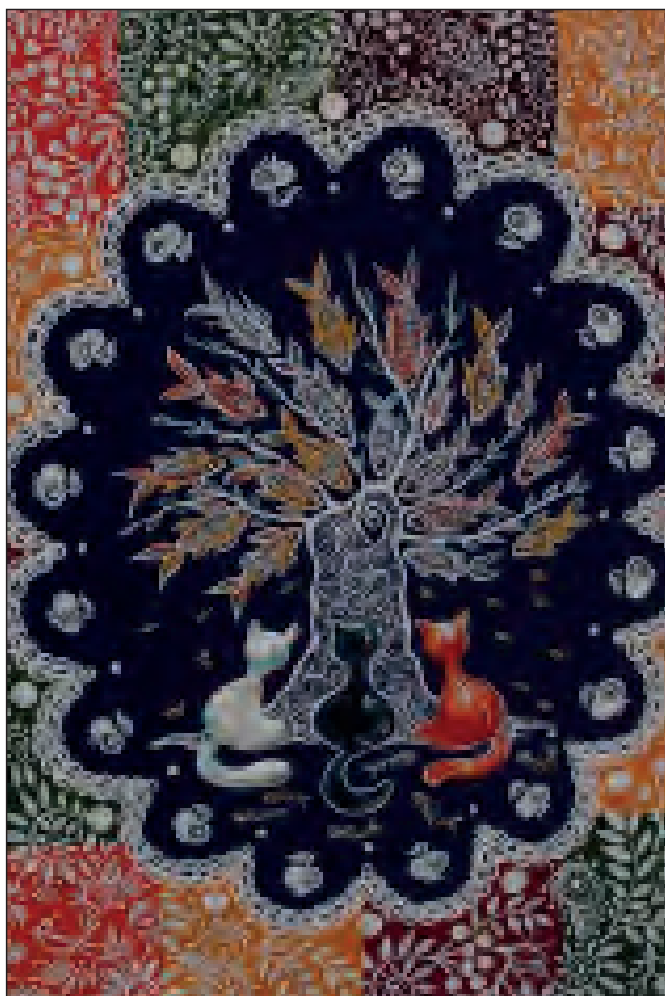
На картині «Літо» на дереві ростуть червоні райські яблучка, зелене листячко, рожеві квіточки та великий світючий плід-ліхтар у вигляді вулика, довкола якого рояться бджоли, – що ближче, то щільніше. Відчуття розкошів додає те, що літають бабки, цвітуть кульбабки, а в корінні дерева повзає равлик і ростуть гриби. За овальним обрамленням – прямокутне тло, що складається з розцяцькованих декоративними квіточками квадратів світло-жовтого, блакитного, рожевого, зеленого кольорів.

На картині «Осінь» на темно-синьому овалному тлі зображено дерево з вербовими листками-рибинами, які відростають від стовбура, жовкнуть, червоніють, опадають кістяками. Три коти – білий, зелений, рудий – оточили стовбур і чекають. Прямокутне тло довкола обрамлення складається з медвяно-жовтих, багряних, тепло-коричневих і зелених квадратів.

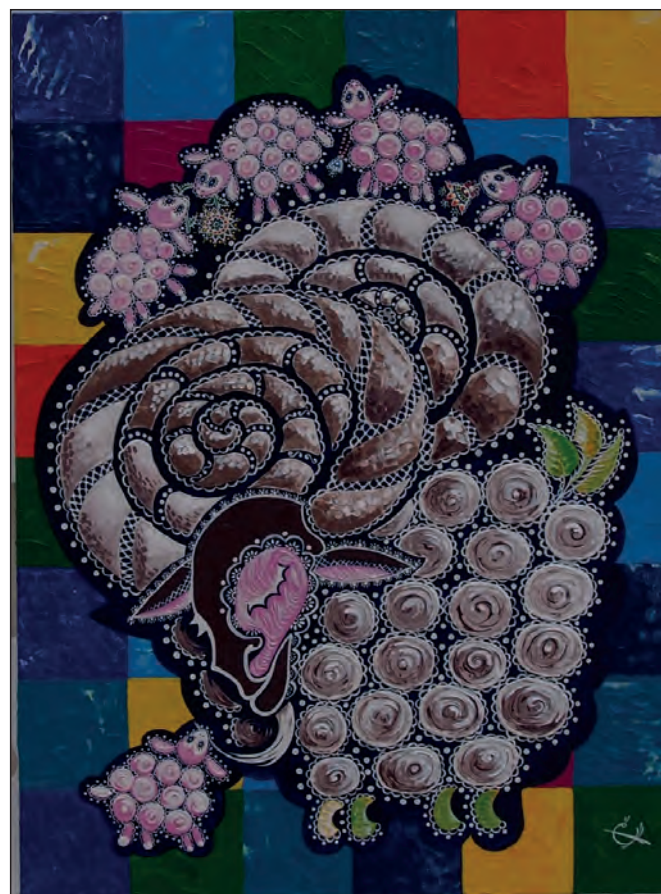
Картина «Зима» – в овалному обрамленні-тлі, довкола якого прямокутне тло складається з синіх, блакитних, бірюзових квадратів. Зображені снігурі на гілках калини.

Весна

Осінь

Тірамісу або Тато спить

Іриси

У квітковому циклі вирізняються дві панорамні картини. На синьо-блакитному квітчастому тлі – різнобарвні «Іриси», над якими пролітають бабки, бджілки, бедрики (божі корівки).

Різнобарвні «Тюльпани» – червоні, жовті, сині, блакитні – ростуть у соковитому зеленому листі, підносяться на блакитно поблікованих білих квадратах небесного тла. «Горобці» сидять на чорних розквітлих гілках яблуні із зелен-листочками, на червоних і зелених гілках, що розбруньковуються, а посередині фіалково-синя гілка цвіте.

Цікаві авторські задуми Оксани Фурси втілились у циклі картин «Диво-звірі». «Сом» має луску із зелених яблук, а очі з божих корівок. Це суто сюрреалістичне просторове зрушення, як і дрімаючий кіт замість осердя соняшника. Розташувался сом на квадратах яскравих відкритих кольорів – жовтого, помаранчевого, червоного, синього, блакитного. До нього летять річкові бабки.

Рудий, аж червоний «Диво-кіт» із двома рибинами-вусами олюднений, поруч з ним – біла мишка, над ним з лівого боку – квітка сонця, у центрі – краєвид із дозрілим пшеничним полем, яким бігають три чорні мишки, над полем – рельєфне біле небо, на якому півколом угорі розташувался перевернутий краєвид із зеленою хатинкою та стилізовано-рослинним орнаментом. Пригадується притча *Івана Франка* про Дерево Життя (зі збірки «Мій ізмарagd»), у якій біла та чорна миші – це день і ніч, що поступово розточують життя.

«Диво-бик» – символ прийдешнього дня – поцяцькований квітами, хвіст завершується синьо-жовтим дзвоником, на хвості сидить пташка.

Фантазія художниці не обмежується лише символічними звірами з українського фольклору, а наповнює образи звірів, що символізували прадавню потугу й силу, новим змістом. Так, композиція картини «Тірамісу або Тато спить» витримана у білясто-коричневих, кавово-молоч-

них барвах солодоців тірамісу із вкрапленням рожевого. У центрі – великий баран із дуже закрученими рогами, які видаються двома равликами, довкола нього біжать чотири рожево-білі баранці. «Їжак-ялинка» має колючий панцир у вигляді крони ялинки. «Коза-дереза» як символічна тварина, що на Різдво і Новий Рік пробуджує природу до родючості, «обросла» новими декоративними і недекоративними атрибутами. Вона у блакитних ромашках-візерунках, із жовто-блакитним дзвіночком на шії, у циганській золотій сережці-підкові, на її хребті – декоративні гриби й тюльпани ростуть, на її рогах сидять жайворон і півень, що співають у бік сходу сонця. Сонячний диск має в осерді краєвид із сільською хатою-мазанкою під солом'яною стріхою.

«Дерево бажань» росте на хатині гарбуза, під якою повзе равлик, ростуть гриби і зелені вербові листочки. Під стовбуром сидить синьокосий (ефект від освітлення ліхтарем) гуцул у червоних гачах і грає на сопілці. З коріння дерева звисає засвічений ліхтар зі свічкою, у кроні дерева червоніють яблука та сидять дві жар-птиці.

Переважна більшість картин Оксани Фурси обрамлені в білі різьблені рамки у формі сніжинок. Усе це підкреслює різдвяний і новорічний стан дива народження буття, Спасителя, світу. Космічно-сине тло із білими декоративними візерунками на картинах художниці вказує на зимовий час різдвяної містерії.

Зауважимо, що Оксана Фурса – ректор Мистецького інституту художнього моделювання та дизайну імені Сальвадора Далі.

Персональні виставки картин Оксани Фурси «Диво дивне», картин Марії Примаченко (гуаш, живопис на однотонному кольоровому тлі) «Зимові історії» експонуватимуться до 19 січня 2019 р. в Національному музеї Тараса Шевченка. ■

Атриум Національного музею

Тараса Шевченка

Виставка картин

Марії Примаченко

Протягом усіх свят новорічно-різдвяного циклу аж до Водохреща у виставкових залах Національного музею Тараса Шевченка відвідувачі мали змогу втішатися виставкою картин «Зимові історії» (1980–1990-х рр.) широко знаної української народної художниці, основоположниці українського наївного мистецтва *Марії Примаченко*. Її живопис – це найчастіше небачені звірі на яскравому тлі жовтого, червоного, синього кольорів, розцятковані декоративними візерунками. Саме вона вперше запровадила на своїх картинах орнаментоване оздоблення звірів українського фольклору (напр., «Бичок-третячок», «Бура», фантастичні тварини, «Добрий лев» – оксюморонне поєднання образу хижака із квітчастим оздобленням).

Художниця родом із села Болотня на українському Поліссі, яке за її життя стало чорнобильською зоною. Всупереч катастрофі зі своєї батьківщини виїжджати відмовилась, малювала до кінця життя. І хоча й була інвалідом з дитинства (перехворіла на поліомієліт), проте своїми добрими картинами вселяла в людей наснагу і віру в життя. Її авторські колоритні назви картин відображають незамулений народний погляд на світ, а часом звучать, як пророцтва. Її звірі стають персоніфікаціями не лише природних стихій, але й суспільних сил та явищ: «Довгохвоста видра на Україну збігла»; «На Україні добре жить: один робить – сім лежить. Жарт»; «Летяка чухається. А вже весна, а у неї до діла охоти нема – а ротяра здорова»; «Вовк наїв черево і ще вие, щоб десь поживитись» (1989 р.); «Старий бобер не захотів у болоті жити, а захотів у полі робити. А з бобра, як із того козла: ні вовни, ні молока – сади повигризав і нічого не напав» (1988 р.).

Ведмедиця з ведмежам на курортах,
а ведмідь удома лапу ссе із горя.

Бичок-третячок

Довгохвоста видра на Україну збігла.
На Україні добре жить: один робить – сім лежить. Жарт.

Вовк наїв черево і ще вие, щоб десь поживитись

Чарлун перевозить через річку кочубирок

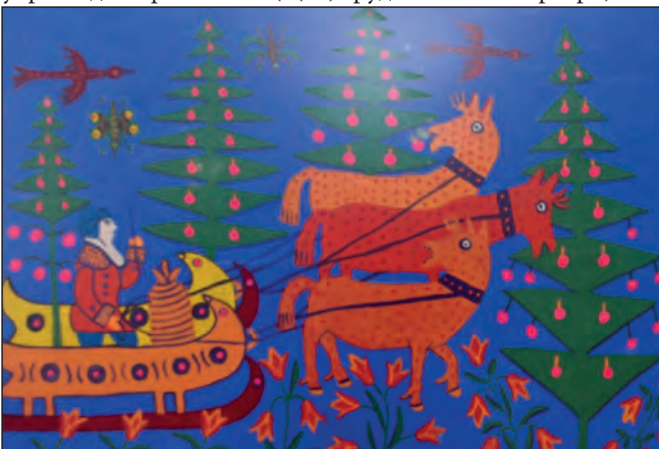
Актуальне і щире побажання миру українській землі: «Ця птиця ходить, не літає, людям у Новому році щастя бажає, щоб був мир» (1991 р.). Деякі витвори мистецької уяви М. Примаченко видаються «пригадуванням» вигляду доісторичних звірів або персоніфікаціями віджилих явищ суспільства, напр., «Стародавній їжак» (1987 р.), «Допотопний звір» (1990 р.) та ін.

Трапляються у Марії Примаченко і людські персоніфікації – також дуже цікаві, бо не називні, а сюжетно-ситуаційні: «Мороз приїхав на Україну на саних. А на Україні тепло – чорнобривці цвітуть» (1988 р.).

Дізналися відвідувачі виставки, і що за звір такий – «Стародавній корочун». Як дослідив С. Килимник, за давньоукраїнськими віруваннями у свято Різдва – Корочуна відбувався зимовий сонцеворот на літо, збільшення світлового дня, назва «Крачун» збереглася у болгар. Свої зороастричні язичницькі погляди український народ у приказках переніс і на християнських святих: «Пресвята Варвара ночі украла, дня приточила» (4(17) грудня – свято Варвари). ■

Ушатка гуляє з папугами на прогулянці

Мороз приїхав на Україну на саних.
А на Україні тепло – чорнобривці цвітуть

Стародавній корочун

АВТЕНТИЧНІ РИСИ БІСЕРНИХ ПРИКРАС ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ НОШІ XIX ст.

Олена Федорчук

кандидат мистецтвознавства,
ст. наук. співроб.
відділу народного мистецтва
Інституту народознавства
НАН України,
м. Львів

Бісер (дрібні намистинки, головню зі скла) відноситься до улюблених українцями матеріалів для художньої творчості. В українському народному мистецтві бісер знайшов широке застосування у виконанні та оздобленні компонентів народної ноші (одягу): накладних прикрас, вбрання (натільний, нагрудний, поясний одяг) і доповнень одягу (торбинки, хустинки). Створення та функціонування таких виробів в обрядовості і повсякденності українців становить самобутню мистецьку традицію бісерного оздоблення народної ноші, яка сьогодні переживає фазу пасіонарно-креативного піднесення. Однією з причин актуалізації давньої традиції стало зростання етнічної та політичної самосвідомості, викликане загрозою національній державності через військову інтервенцію на сході України. Усвідомлення і позиціонування себе як представника українського народу багатьма реалізується через прилучення до народної творчості. Справді, в останні роки у містах і селах України почало стрімко зростати число народних майстринь, зокрема тих, хто захопився створенням накладних прикрас з бісеру.

Майстрині з високим рівнем етнічної свідомості в композиціях своїх творів прагнуть відтворювати національну орнаментику, проте не завжди вдало. Основною причиною промахів є брак знань. Упродовж 1950–1970-х рр. з низки причин у багатьох містах і селах України традиції бісерного оздоблення народної ноші творчі практики припинилися; не обійшлося без втрати значного пласту автентичного мистецького спадку та досвіду. Цінним джерелом для сучасної творчості є відомості про творчість майстрів XIX ст. як часу становлення основних рис орнаментики бісерних прикрас українців.

Рис. 1. Театральний гурт після прем'єри дитячої опери «Коза-дереза». 1892 р., с. Тишківці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. (Покуття)

Отож звернемося до витоків. Традиція бісерного декору народної ноші українців зародилася на рубежі XVIII–XIX ст. [1], коли бісер як художній матеріал з'явився також в народній творчості й інших європейських етносів. У кожного народу використання дрібних намистинок для прикрашання одягу мало свої технологічні, типологічні та художньо-стилістичні загальноетнічні й локальні особливості.

В Україні перші осередки нової мистецької традиції виникли на заході країни (Північна Буковина, Західне Поділля та Покуття) в сучасних межах Чернівецької, Тернопільської та Івано-Франківської областей (рис. 1).

Зважаючи на розташування найдавніших осередків, можемо зробити припущення, що традиція використання бісеру в оздобленні компонентів народної ноші була занесена в Україну з південного заходу, правдоподібно через угорські та румунські землі [2].

Упродовж XIX ст. осередки традиції бісерного оздоблення народної ноші з'явилися також на інших українських теренах, зокрема на Гуцульщині, Бойківщині, Лемківщині, Опілілі, Східному Поділлі, Київському Поліссі.

Найдавнішими творами з бісеру стали накладні прикраси одягу, які носили на голові, шиї та грудях. Бісерними стрічками також оздоблювали парубочі та дівочі святкові й весільні головні убори. Більшість бісерних прикрас мала орнаментальну структуру. Винятки складали мониста (разки бісеру) та трясунки (пучки волосин з набраним на них бісером). Загалом, у XIX ст. побутувало 11 типів накладних прикрас: мониста, стрічковий гердан, стрічковий гердан з підвісками, однодільна силянка, обплетені мониста, об'ємна плетінка, розетковий гердан, хрещатий гердан, кутовий гердан, пояс, трясунки. Багате типологічне розмаїття творів – одна з особливостей мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців (рис. 2, 3, 4, 5) [3].

Рис. 2. Дівча в монистах

Першість за популярністю належала орнаментальній прикрасі у вигляді стрічки, що була відомою на заході України під назвою «гердан». Найімовірніше, така назва в перекладі з румунської означала «оберег». Справді, ученим добре відомо, що прикраси належать до кола найдавніших творів мистецтва, основною функцією яких було відвертати біду. Первісно апотропеї (ті, що відвертають біду) виконували з мушель моллюсків, зубів тварин, камінчиків з отворами тощо. Коли людина навчилася обробляти природні матеріали, вагомою частиною оберегового кодування став орнамент як універсальна мова символів.

Відомий дослідник української орнаментики *Михайло Селівачов* у монографії «Лексикон української орнаментики» переконливо довів, що всі мотиви традиційної орнаментики українців мали полісемантичний зміст, який зводився до захисту від злих сил, магічної стимуляції фертильності, оберігання життя і продовження роду [4]. Враховуючи, що більшість типів виконаних з бісеру оздоб мали орнаментальну структуру, стає зрозумілим широке зацікавлення українців бісерними прикрасами як оберегами, наділеними життєдайною магією.

Рис. 3. Дівчина в стрічковому гердані з підвісками

Рис. 4. Обплетені мониста. Кінець XIX ст., Покуття. Музей етнографії та художнього промислу (м. Львів)

Рис. 5. Кутовий гердан. Кін. XIX ст., Західне Поділля. Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького

Традиція бісерного оздоблення народної ноші українців, що народилася відносно пізно, успадкувала архетипи національної орнаментики, які пройшли тривалий розвиток у художній мові архаїчних видів народного мистецтва. Зокрема, основою для творчості з бісером стала орнаментика тканих та вишитих компонентів народного одягу. Основні відмінності між графічним рішенням орнаментальних мотивів обумовлювалися техніками виконання.

У XIX ст. бісерні прикраси виконували переважно у техніці нанизання, однією з народних назв якої було слово «силяння» – звідси назва ще одного популярного типу прикраси у вигляді ажурного комірця – «силянка». Найвідомішим технічним прийомом нанизання (силяння) стала «сіточка», яку виконували у спосіб «на декілька ниток». Використання декількох робочих ниток розосереджувало на них вагу бісеру й робило плетиво прикраси достатньо міцним, що було доречним у XIX ст., коли майстрині послуговувалися не дуже міцними матеріалами – кінським волосінням або ручнопряденими лляними нитками. Нанизання на декілька ниток потребувало підвищеної уважності й чимало часу. Лише в XX ст. у селянок з'явилася можливість використовувати міцні фабричні нитки та тоненькі голки, що сприяло поступовому розповсюдженню у народній творчості нанизання «на одну нитку», застосування якого значно пришвидшило творчий процес.

Технічний орнамент (технічна структура) нанизаних «сіточкою» прикрас має вигляд ажурного плетива з ромбічних секцій, розміри яких можуть бути різними. Зокрема, у XIX ст. найбільш знаними були варіанти «сіточки» зі стороною ромба на три та чотири бісеринки (рис. 6, 7).

Майстрині з Північної Буковини та Покуття головню нанизували свої прикраси «сіточкою» на три, а із Західного Поділля – на чотири бісерини. Відзначимо, що обидва варіанти «сіточки» (зі стороною ромба на три та на чотири бісерини) популярні дотепер, але з тією різницею, що сучасні майстрині використовують спосіб нанизання «на одну нитку».

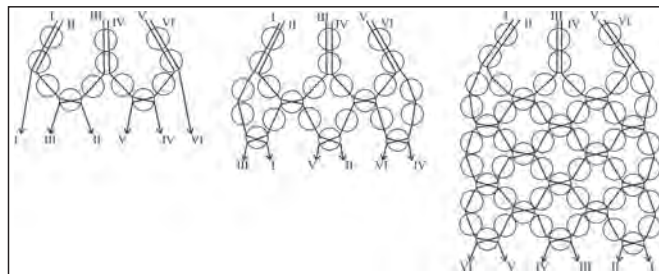

Рис. 6. Схема нанизання на 6-и нитках сіточкою зі стороною ромба 3 намистини

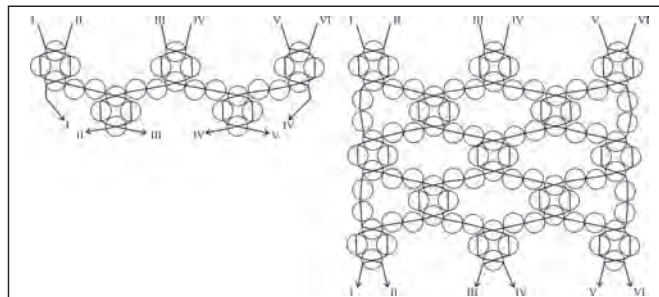

Рис. 7. Схема нанизання на 6-и нитках сіточкою зі стороною ромба 4 намистини

Техніка нанизання обумовлювала панування геометричної орнаментики з мотивами ромба, напівромба (трикутника), хреста (прямого і скісного), свастики, зигзагу, «ріжку», шеврону, «гребінчастого», S-видного знаку абощо, які часто поєднувалися між собою в одній композиції (рис. 8).

Рис. 8. Стрічковий гердан. Фрагмент. Кінець XIX ст., Покуття. Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького

Зокрема, найбільшою варіативністю графічного вирішення вирізнялися мотиви буковинських і покутських композицій. Для прикладу: на весільних головних уборах буковинців побутовув об'єднуючий символіку жіночого і чоловічого начала знак родючості – ромб, увінчаний ріжками [5]. Середину такого ромба заповнювали особливо вишукано – часто усередині ромба розміщували скісний хрест, що ділив його на чотири частини, які в свою чергу теж могли мати різне багатоелементне вирішення (рис. 9).

Рис. 9. Стрічкові гердани для головного убору нареченої. Фрагмент. Рубіж XIX–XX ст., Північна Буковина. Приватна колекція І. Снігура

А от для західноподільських композицій характерними були нескладні лінійно-крапчасті обриси мотивів. Як і повсюдно, найпоширенішим мотивом орнаментики був ромб, що міг мати обрамлення з крапок або схематичних ріжок (рис. 5, 10, 11).

Рис. 10. Стрічковий гердан. Фрагмент. Кінець XIX ст., Західне Поділля. Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького

Рис. 11. Стрічкові гердани. Фрагменти. Кінець XIX ст., Західне Поділля. Музей етнографії та художнього промислу (м. Львів)

Невід'ємним складником локальних особливостей бісерних оздоб був їхній колорит. Так, західноподільські бісерні прикраси XIX ст. вирізнялися чорним тлом, на якому розміщували тонко окреслені одно-, рідше – двоколірні мотиви, виконані білими, темно-вишневими, темно-синіми, темно-зеленими, теракотовими намистинками (рис. 11) [6]. А ось покутянки у XIX ст. при виконанні бісерних прикрас використовували білу, темно-вишнюву, темно-зелену і теракотову барви [7]. До традиційних кольорів майстрині Західного Поділля та Покуття могли долучати й інші барви, напр., рожеву, світло-зелену, жовту (рис. 8, 12).

Рис. 12. Стрічковий гердан. Фрагмент. Рубіж XIX–XX ст., Покуття. Приватна колекція О. Тріскі

Якнайбільшою палітрою виділялися буковинські композиції, мотиви яких настільки щільно перепліталися між собою, що важко було розгледіти колір тла. Відтак, на буковинських бісерних прикрасах рівнозначно поєднувалися білий, різні відтінки зеленого, червоного, синього, теракотового та рожевого кольорів. Нерідкісною була чорна барва (рис. 9, 13, 14). Завдяки вишуканій орнаментіці з багатим графічним репертуаром і колоритом бісерні прикраси Північної Буковини вигідно відрізнялися від аналогічних творів із Західного Поділля й Покуття та інших українських теренів.

Уважно споглядаючи та вдумливо аналізуючи бісерні прикраси XIX ст. з різних куточків України, можна зробити ще не одне відкриття. Знайомство з безцінними пам'ятками здатне відкрити кожному небайдужому українцю могутній потенціал народженої понад два століття тому мистецької традиції, тим самим сприяючи сучасному розвитку бісерних оздоб народної ноші. ■

Рис. 13. Квітка (прикраса головного убору нареченого). Кінець XIX ст., Північна Буковина. Приватна колекція І. Снігура

Рис. 14. Гердан стрічковий для головного убору нареченого. Рубіж XIX–XX ст., Північна Буковина. Приватна колекція П. Василюка

Література

1. Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру. Львів: ІН НАН України; Вид-во «Свічадо», 2007. С. 17.
2. Федорчук О. С. Концепція етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців. Народознавчі зошити. 2017. № 3. С. 573.
3. Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру. Львів, 2007. С. 49–58.
4. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). К., 2005. С. 270.
5. Федорчук О. С. Типологічні та художні особливості бісерного декору буковинського народного одягу XIX століття. Народознавчі зошити. 2013. № 6. С. 1082.
6. Федорчук О. С. Бісерні компоненти західноподільського одягу XIX століття. Народознавчі зошити. 2015. № 4. С. 845–846.
7. Федорчук О. С. Мистецька традиція бісерного оздоблення народної ноші Покуття. Народознавчі зошити. 2017. № 1 (133). С. 190–191.

ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО РІДНИХ ДЖЕРЕЛ

2 січня 2019 року виповнилося 81 рік всесвітньо відомому українському математику, академіку НАН України, директору Інституту математики НАН України Анатолію Михайловичу Самойленку.

Математичний талант і неабиякі організаторські здібності здобули йому заслужений авторитет і повагу наукової спільноти. Що сприяло поступу такої особистості, що додавало снаги і сили на нелегкому шляху до наукових вершин? Якими були джерела натхнення?

Нівроку багате й щедре на таланти мальовниче древлянське містечко Малин. Відомо і за межами області, що одним із найпрестижніших тут вважається лицей № 1 ім. Ніни Сосніної. Свого часу в цьому лицей навчався академік **Анатолій Михайлович Самойленко** – учений зі світовим ім'ям, людина широких природничих інтересів і глибокої ерудиції.

Життя... У кожного воно лише одне – таке непередбачуване, багатогранне, яскраве (чи ж, буває, навпаки – тьмяне і безрадісне). Кожній людині доля дарує два береги: берег дитинства і берег, до якого вона неодмінно має коли-небудь причалити. І на цьому нелегкому шляху зустрічаються добро і зло, витончена краса і потворність, радість і біль; а якщо кому пощастить – то унікальний, майже богоподібний талант та безмежна всепрощаюча людяність. Ось такого славетного земляка, що завше викликає захоплення та повагу сучасників, подарувала нам доля в особі Анатолія Михайловича. Для нас, членів педагогічного й учнівського колективу школи-лицею № 1, це – мудрий цікавий співрозмовник, окрилений відданістю обраному шляху й нестримною жагою до нових звершень. Він по-справжньому надійний старший товариш і щирий порадник, який ніколи не залишить людину сам-на-сам з бідою. В житті не часто зустрічаються люди досить-таки солідного віку, які, навіть не помічаючи того, своєю запальною молодечею енергією надихають на цілеспрямовану творчу роботу й усіх оточуючих. Поза роботою Анатолій Михайлович любить українські пісні, вміє гостинно зустрічати друзів. Під час коротких передишок від активної наукової роботи – лекцій, семінарів і різних «мозкових штурмів» – він найліпше відчувається на природі. Тому й їде академік у відпустку до рідного серцю Полісся, щоб покупатися в тутешніх кришталево чистих водоймах, порибалити з вудочкою на сома чи карася, а вже десь ближче до осені – збирати гриби та ягоди.

У кожного є свої власні спогади: у когось вони світлі й радісні, а хтось, навпаки, рано пізнав горе, біль і тугу. Але чомусь завжди крізь десятиліття кличуть у минувшину загублені стежки, де причаїлося оте заросле вже бур'яном обійстя, де блукає безтурботна юність, де живуть нездійснені хлопчачі мрії... Адже всі ми родом з тієї країни, що зветься Дитинством. Кожен з нас був маленькою, слабкою і беззахисною істотою, відкритою для всього світу, але водночас і не захищеною від нього... Тож попри численні повсякденні справи, конференції, поїздки в далеке і ближнє зарубіжжя знаходить академік А.М. Самойленко вільну хвилинку, аби приїхати до колишньої рідної оселі, обов'язково зазирнувши хоч на мить і до школи-лицею № 1, де пройшли щасливі незабутні роки його дитинства і юності...

За ініціативи Анатолія Михайловича учні школи-ліцею №1 регулярно запрошуються на заочні мехматівські олімпіади (при столичному університеті ім. Тараса Шевченка). На їхньому послужному рахунку – кілька престижних перемог на фізико-математичних фестивалях та аналогічних змаганнях з економіки. Ну й, звичайно ж, цілком традиційними стали для ліцеїстів зустрічі з самим академіком, після яких у вдячній пам'яті учнівської молоді навіки залишається часточка душі й серця геніального вченого-мецената. А ще від 1999 року в нашому навчальному закладі діє «Фонд сприяння розвитку обдарованих дітей та юнацтва», завдяки якому ми маємо можливість за підсумками навчального року віншувати найкращих на «Святі талантів», виплачуючи їм іменні стипендії. Багатьом корінним мешканцям міста Малина добре знайомі прізвища *Василя Мойсієнка* (головного інженера місцевої паперової фабрики), ну й, звичайно ж, колишніх наших відмінниць, а нині кращих у районі педагогів *Лесі Родіної* та *Ірини Колісниченко* (друга, до речі, стала навіть переможницею загальноміського конкурсу «Вчитель року»). Всім їм дав путівку в доросле життя вищезгаданий фонд!

Тож чи варто дивуватися, що саме за значні досягнення у багаторічній науковій діяльності, як, утім, і за невтомну безкорисливу підтримку юних талановитих паростків «цариці наук», рішенням міськради міста Малина Анатолія Михайловича Самойленка було удостоєно звання «Почесний громадянин Малина». ■

*Педагогічний колектив
школи-ліцею №1
м. Малин*

ТРИ ЗУСТРІЧІ В БОГУСЛАВСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ

ПІД ЗНАКОМ ТВОРЧОГО ЗНАЙОМСТВА

На початку нового навчального 2018 року до Богуславської районної бібліотеки з цінними подарунками завітав наш земляк **Мельниченко Володимир Юхимович** – доктор історичних наук, лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка, академік НАПН України, заслужений діяч науки України, член Національної спілки письменників України.

Він вкотре поповнив нашу бібліотеку унікальними творами, важливими і захоплюючими для кожного свідомого українця. Це і його власні твори, і поезія незабутнього **Бориса Олійника**, двотомник **Леся Танюка** «Лінія життя», твори **Бориса Грінченка**. З цих книг можна почерпнути і народну мудрість, і мораль, познайомитися з обрядами і звичаями українського народу, з питаннями утвердження української мови та національно-патріотичного виховання в українських школах.

З низки власних книг Володимира Юхимовича привертає увагу книга «Микола Гоголь у Москві»: авторська енциклопедія-хроноскоп. Видання щедро ілюстроване графічними і архівними знахідками, багато з яких друкуються вперше. Цікавинкою також є його книга «Прапор України на Арбаті», де особливого значення має розділ «Грушевський на Арбаті», бо висвітлюється діяльність великого українця з осені 1916 року до весни 1917 року. Викликають інтерес роздуми автора на різні теми історії та культури України.

Принадно хочу зазначити, що Володимир Юхимович народився в місті Хашурі в Грузії, але в 1949 році родина повернулася до України і оселилася в селі Медвін, в сім'ї Юхима Феногеновича з села Дешок та енергійної життєрадісної матері – Ольги Василівни, родом із села Дмитренок. Старша сестра Володимира Юхимовича – Ніна – мала дві вищі освіти, викладала в Медвінській середній школі. До неї дуже тепло ставився **Богдан Ступка** і високо цінував її. Вражає його дарчий напис на братовій книжці «Богдан Ступка: штрихи до портрета»: «Ніні Юхимівні! На пам'ять! Мудрій! Чарівній! Жінці!!! З глибокою повагою Б. Ступка».

Свого часу мудрий Борис Олійник зазначив: «Культурний центр України в Москві своїми реальними справами в пропаганді духовних надбань нашої держави чинить щоденно і подвижницьки. І значною чинністю завдяки його директорів, який стоїть при колісці цієї Інституції – Володимиру Юхимовичу Мельниченку та його славному гурту талановитих особистостей».

Ось такий він, наш земляк із Медвіна – талановитий, скромний, справжній щирий українець. ■

Наталія Федорченко
провідний бібліограф
Богуславської районної бібліотеки

ЗУСТРІЧ ІЗ ВЧЕНИМ-ІСТОРИКОМ ТА ВИДАВЦЕМ

Цікава та захоплююча в затишній читальній залі Богуславської районної бібліотеки відбулася творча зустріч з науковцем, доктором історичних наук **Тарасом Васильовичем Чухлібом** та видавцем **Олегом Васильовичем Філюком**. На зустріч прибули бібліотекарі, учасники літературно-поетичного клубу «Розтоки», вчителі історії та громадськість району.

Тарас Васильович Чухліб – український історик, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України, директор Науково-дослідного інституту козацтва імені Степана Бандери, дослідник воєнної історії України, Польщі та Туреччини, геополітичного розвитку Східної Європи, громадський діяч, геополітик, культуролог, краєзнавець, член Українського комітету з вивчення країн Центральної та Південно-Східної Європи.

Народився Тарас Васильович Чухліб 20 серпня 1966 року в селі Ольшаниця Рокитнянського району Київської області. Закінчив історичний факультет Київського університету Драгоманова, стажувався у Варшавському університеті. Закінчив Міжнародну школу гуманітарних досліджень країни Центральної та Центрально-Східної Європи. Проживав у місті Добропіллі Донецької області та місті Українка поблизу села Трипілля Київської області, де навчався в школі. Служив у Північно-Кавказькому військовому окрузі, працював робітником на Київській книжковій фабриці. Викладав у Львівському національному університеті ім. Івана Франка, Полтавському педагогічному університеті ім. В.Г. Короленка та Чорноморському університеті ім. Петра Могили.

Тарас Васильович Чухліб вивчає міжнародні відносини, дипломатію, зовнішню політику України і Східної Європи у XVI–XVIII ст., історію козацтва, проблему збереження культурних цінностей.

Він є автором 5-ти монографій та близько десятка науково-популярних книг, а також учасником міжнародних конференцій в Білорусі, Казахстані, Польщі, Швейцарії та Україні.

Тарас Васильович Чухліб – головний редактор наукового щорічника «Український історичний збірник», заступник відповідального редактора наукового видання «Україна в Центрально-Східній Європі (від найдавніших часів до кінця XVIII ст.)». Член редколегії журналів «Архіви України», «Краєзнавство», «Воєнна історія», «Гетьман», «Сіверянський літопис» та інших.

Він – член Ради українського козацтва при Президентіві України, вченої ради Національного музею історії України, Національної спілки краєзнавців України та Лисянського краєзнавчого товариства «Витоки» Черкаської області. Керівник секції історії Київської Русі та Козаччини Малої Академії Наук (МАН) у місті Києві. Заступник директора Вишгородського державного історико-культурного заповідника, один із керівників міжнародної оборонно-спортивної громадської організації «Українське козацтво».

Його книги неодноразово номінувалися на «Найкращу книгу року», а видання «Пакти і конституції Української козацької держави» отримало перемогу на конкурсі «Книга року – 2011», а 2015 року – в номінації «Дослідження/Документи». Автор нагороджений премією НАН України імені Михайла Грушевського. Заслужений діяч науки і техніки України.

У своєму виступі перед присутніми в залі Тарас Васильович Чухліб розповів про свій трудовий шлях, який пронизаний почуттям патріотизму, любові до українського народу та вивчення історичної спадщини.

Вивчаючи та досліджуючи історичні архіви, Тарас Чухліб пише історичні книги про козацтво з часів кінця

XVI століття і до кінця XVIII століття. Головна мета – це показати правдиві факти із життя. Українське козацтво виникло в тяжкі для нашого народу часи, коли Україна втратила державність, а її землі захопили кілька держав, які часто-густо ворогували між собою. Це зумовлювалося розташуванням українських земель у зоні так званого Великого кордону. Той кордон – умовна межа, що розділяла два протилежні світи, між якими споконвіку тривало протистояння: Європейський (християнський, хліборобський) та азіатський (мусульманський, кочовий). У XV–XVI століттях боротьба двох світів набула особливої гостроти через агресивність Османської імперії.

Опинившись у ситуації, що загрожувала самому існуванню українців як окремого народу, жителі прикордонних територій змушені були опанувати складну військову науку. Постійна боротьба проти нападників виробила із хлібороба, ремісника, священика особливий вид воїна. Такими воїнами були козаки. Слово «козак» прийшло зі сходу. У давніх тюрків козаками називали молодих хлопців, які відбували складний і небезпечний обряд посвячення в повноправні члени племені: юнаки йшли в степ і мусили там прожити кілька місяців, змагаючись із ворогами й доводити своє вміння виживати за тяжких природних умов. Згодом це слово набуло кількох значень й означало здебільшого вільну озброєну людину.

Тарас Васильович Чухліб розповів про поселення козаків, появу перших січей, зокрема про першу зведену в 1556 році *Дмитром Вишневецьким* Хортицьку Січ, про походи запорожців у володіння кримського хана: на турецькі фортеці. Цікавою була розповідь про передумови, початок та перебіг національно-визвольної війни українського народу проти польського панування під проводом *Богдана Хмельницького*.

Згадав відомий історик про події в нашому краї, коли наприкінці XVII ст. та на початку XVIII ст. виникло повстання на Правобережній Україні на чолі із *Семеном Палієм*. У липні 1702 року рух охопив і Київщину.

З великою увагою присутні слухали розповідь про *Пилипа Орлика*, якого 5 квітня 1710 року на козацькій раді в м. Бендерах (Молдова) було обрано гетьманом після смерті *Івана Мазепи*. На цій раді було схвалено документ «Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького» (згодом цей документ називали «Конституція Пилипа Орлика» та «Бендерською конституцією»). Основа їх становила угода між гетьманом і козацтвом. У документі обґрунтовувався державний лад України. Саме тому його вважають першою українською конституцією.

Правовий збірник Пилипа Орлика вважається одним із перших демократичних документів у світі.

Згадав історик і гайдамацьке повстання на Правобережжі 1750 року. Полум'я народної боротьби охопило також і Київщину. Своєрідним продовженням повстань середини XVIII ст. став виступ козаків під проводом *Максима Залізняка* та *Івана Гонти*. В історії це повстання відоме як Коліївщина.

Згадав Тарас Васильович Чухліб і полковника *Самійла Самуся*, який два роки перебував у Богуславі і був гетьманом. Розповів вчений і про розгром Запорізької Січі на Лівобережжі російською царицею *Катериною II* в 1775 році та про долю останнього відважного отамана *Петра Калнишевського*. Закованого в кайдани Калнишевського відрядили до столиці, а потім у Соловецький монастир, що на Білому морі. Утримували його в льоху під монастирською баштою і тільки тричі, на Великдень, на Спаса і на Різдво, виводили з льоху. У такій тяжкій неволі Петро Калнишевський пробув 25 років, показавши стійкість проти царизму.

Далеко не всіх була змога згадати. Багато вірних синів віддало своє життя, визволяючи Україну з темряви неволі, наближаючи день її незалежності.

Цікавим був виступ видавця *Олега Васильовича Філюка*, який розповів про співпрацю з видатним вченим-істориком та про книгу Тараса Васильовича Чухліба «Донеччина та Луганщина XVI–XVIII століття – козацькі землі України». Після короткої презентації книги присутні в залі змогли придбати цікаву і корисну книгу за помірну ціну.

В кінці зустрічі із гостями директор Богуславської районної бібліотеки *Галина Степанівна Добровольська* вручила гостям вишиті рушники на пам'ять про гостинну Богуславщину.

... Швидко пролетіли майже дві з половиною години цікавого екскурсу в минуле нашого народу. Всі присутні отримали величезний багаж знань з історії України. Адже протягом кількох століть від кінця XV до кінця XVIII століття тривала на нашій землі «козацька доба». Як багато важила вона в історії України, свідчить той факт, що нас, українців, і сьогодні звать у світі козацьким народом. Та й самі ми не втрачали духовного зв'язку з лицарями-козаками. Хіба ж випадково й досі називаємо козацькими свої степи, свої пісні, силу й свій характер? Козацтво для нас стало втіленням невмирущого українського духу. Про це ми не повинні забувати. ■

Микола Діденко

член літературно-поетичного клубу «Розтоки»
Богуславської районної бібліотеки

ТВОРЧА ЗУСТРІЧ ІЗ НАУКОВЦЕМ ТА КРАЄЗНАВЦЕМ

18 квітня в читальній залі Богуславської районної бібліотеки відбулась творча зустріч із кандидатом технічних наук *Олександром Гнатовичем Бондаренком*. Це його перший публічний виступ в місті Богуславі перед громадськістю. Олександр Гнатович Бондаренко проводить вели-

ку краєзнавчу роботу, вивчаючи історію минулого нашого краю. Ця тема сьогодні є однією з найактуальніших. Адже ще *Цицерон* писав: «Перше завдання історії – утримати-ся від брехні, друге – не приховувати правди».

Олександр Гнатович Бондаренко народився 7 лютого 1939 року в селі Лісовичі Таращанського району Київської області. Після здобуття семирічної освіти закінчив будівельний технікум. Певний час працював на роботі, де проводився магнітний запис для розробки апаратури розвідувальних служб.

В 1966 році Олександр Гнатович закінчив Київський політехнічний інститут. Він – кандидат технічних наук, член національних спілок письменників та краєзнавців України. Він також автор та співавтор 180 наукових праць в галузі автоматизації зварювальних процесів, ергономіки та неруйнівного контролю, з них 47 авторських свідоцтв та 4 патенти на винаходи.

Зараз **Олександр Гнатович Бондаренко** працює старшим науковим співробітником Інституту електрозварювання ім. Є.О.Патона НАН України. Він, займаючись науковою діяльністю, одночасно проводить титанічну роботу з вивчення історії рідного краю, тим самим продовжив справу свого рідного брата, теж краєзнавця.

У своїй розповіді Олександр Гнатович Бондаренко розповів про важку долю українського народу, який зазнав жорстокого та страшного терору з боку поневолювачів, особливо з боку царської Росії. Як уродженець села Лісовичі, Олександр Гнатович Бондаренко описав його історію, яке раніше називалося Самбір. Таращанщина – наш сусід, тож на теренах обох районів відбувалися майже ідентичні історичні події.

Олександр Гнатович Бондаренко приділив дуже багато часу для вивчення архівних матеріалів, які стали основою написання його книг. Тож одночасно із розповіддю про історичні події, які відбувалися на теренах Таращанщини

та Богуславщини, він презентував свої надзвичайно цікаві з точки зору історії книги.

2012 року вийшла в світ книга Олександра Гнатовича Бондаренка «Повернення із забуття», написана в співавторстві з рідним братом **Іваном Гнатовичем Бондаренком**. У цій книзі автори на документальній основі відтворили національно-визвольну боротьбу українського селянства за самостійність України з часів козацької доби XV-XVIII століть.

В цій боротьбі український народ народжував нових героїв-борців, однією з яскравих особистостей серед яких був організатор і провідник таращанських повстанців, житель села Лісовичі Таращанського району **Федір Прохорович Гребенко**.

Федір Прохорович Гребенко (1887-1919 рр.) - польовий командир та військовий діяч громадянської війни, колишній прапорщик царської Росії та прихильник Центральної Ради. Він організував майже тримісячні бойові рейди таращанських повстанців влітку 1918 року теренами Київщини проти німецьких окупантів і гетьманських каральних загонів. Крім того Федір Прохорович Гребенко був керівником партизанського руху на Таращанщині проти німецьких інтервентів в 1918 році та керівник партизанської бригади.

У другій книзі «Протистояння», яка побачила світ 2013-го року, Олександр Гнатович Бондаренко на документальній основі відтворює історію рейду таращанських повстанців під приводом Федора Гребенка теренами Полтавщини.

Як розповів Олександр Гнатович Бондаренко, історичні події 1918–1919 років змінювалися так блискавично, що люди не встигали зрозуміти їх правильність. Тож даремно, військові діячі часто змінювали не тільки свої погляди, а й позицію, воюючи по обидва боки барикад.

У своїй третій книзі трилогії «Роздоріжжя» Олександр Гнатович Бондаренко, спираючись на першоджерела та архівні документи, спростував допущення та міфи про Федора Гребенка, а також висвітлив період військової діяльності Федора Гребенка у складі більшовицьких військ проти армії УНР в січні – травні 1919 року. Цей шлях коштував йому життя.

Детально зупинився Олександр Гнатович Бондаренко над презентацією своєї книги «Під знаком молоху», яка вийшла в трьох томах. У першому томі на основі архівних документів наведено історичні факти правового насилля проти власного народу від часів правління **Івана Грозного** та **Петра I** до буремних подій колишньої царської Росії. У другому томі Олександр Гнатович Бондаренко на основі документів відтворює події за короткий період з 30 серпня 1918 року до кінця 1919 року. У третьому томі автор відтворив події з вересня 1919 року аж до розпаду СРСР, коли каральні загони перехоплювали владне домінування над суспільством. ■

Микола Діденко

член літературно-поетичного клубу «Розтоки» Богуславської районної бібліотеки

НОВОРІЧНІ КЛОПОТИ

Київ – 2069 рік

Новорічний подарунок вона вирішила зробити собі сама. Для цього справно поповнювала рахунок в роботехнічній компанії «Софія». Їх офіс виглядав не надто привабливо: підфарбований фасад старої 16-поверхівки та малопомітна голографічна вивіска. Нудьгуючи перед вічком міні-камери, вона мусила роздивлятися графіті, що густо вкривали стіни. Нарешті двері відчинилися. Обстановка всередині також не вирізнялася оригінальністю: стилізація під хайтек, послужливо байдужа секретарка і кіб-охоронець, що втупився в одну точку. Співробітники натужно зображували привітність і службове завзяття. З оглядкою на дату, в кутку зеленіла пластикова ялинка в світловому мереживі, генеруючи синтетичний аромат «Свіжа хвоя».

Біля кабінету шефа розміщала мармурова статуя легендарної «Соні», роздрукована на 4D-принтері. Розповідають, що у минулому сторіччі на стіни чіпляли Леонардову «Джоконду», намальовану ... значками принтера. Така атрибутика не претендувала на високе мистецтво, а скоріше демонструвала можливості місцевих програмістів.

Перед святами клієнтів побільшало і їй довелося чекати менеджера, гортаючи проспекти. Сторінки рясніли рекламою останніх моделей і пропозиціями апгрейда застарілих зразків: від прибиральниць – до економок; від секретарів – до менеджерів; від охоронців – до бодігардів.

Були й оригінальні пропозиції, наприклад «благородні супутники» для супроводу на сімейні вечори та зустрічі випускників, а також весільний ексклюзив – генерал космофлоту в парадній формі.

Прейскурант послуг з оренди біоклонів та андроїдів маячив на видному місці поруч зі «Схемою евакуації при пожежі». Все чинно і благопристойно: прибирання, дрібний ремонт, допомога по господарству. Щоправда, деякі позиції не афішувалися. Дарма. Вони були вельми цікавими. Наприклад, місцеві умільці допрацювали пакет «Щаслива господиня», адаптувавши домашніх помічників до всіх принад сімейного життя.

Власне, така корекція не виглядала надскладною: лише розширення психосоматики. Загроза чатувала з іншого боку: не дрімали податківці та, що небезпечніше, – організації по захисту клонів. У разі викриття, фірма могла натрапити на штрафні санкції чи навіть на відкликання ліцензії. Тому на подібну «оренду» могли розраховувати тільки перевірені клієнти.

За ризик доводилося доплачувати, та орендований клон з бонусною програмою був оптимальним рішенням. Клопоту з ним небагато: брикет поживної суміші двічі на день і висока «готовність до використання». До того ж клони мали незаперечні переваги: не дзижчали сервомоторами як андроїди, та не хропіли вві сні, як люди.

У підсумку все складалося до вигоди обох сторін: фірма отримувала дохід, а втомлені від самотності замовниці надійних і небагатослівних партнерів. Тут навіть вимальовувалася економія: кібер-жигало представницького класу коштували скажених грошей, а економ-класу (при відчутному зниженні якості) обходився ненабагато дешевше. Чоловіки? Ця категорія, з урахуванням накладних витрат, стала майже недоступною. У натуральних ціла купа забіганок! Адже їх потрібно годувати, розважати, водити в ресторани... І при цьому – ніякої гарантії! А ще – чутки! В їхньому науковому колективі це найнеприємніше ...

* * *

«Подарунок» прибув наступного вечора в фірмовому фургоні зі стилізованим зображенням «Соні» на дверцятках. Перед господинею постав худорлявий хлопець з блідим обличчям та млосними, але байдужими очима. Зовні «гальмівний», навіть для клона. Тільки й зміг вимовити: «Привіт! Ви – гарна. Я... Мене звали Вася». Вона хмикнула, списавши все на нерозторопність тренера-лінгвіста.

Не забарившись, вони приступили до справ. З навесами кухонних шафок та прикрашанням ялинки він упорався на трійку з плюсом, а з ремонтом розетки вийшло непорозуміння, доведеться, звично, доробляти самій. Дивно, але її кішка Ася – розумниця, вона клона «визнала», терлася біля його ніг і зрадницьки муркотіла.

Васю неочікувано зацікавили її паперові книги, які він узявся гортати. Причому вибирав фантастику, що абсолютно не в'язалося зі смаками цієї категорії. Клони, за визначенням, «не розуміють» казок, вигадок, абстракцій, а тут ... фантастика. «Може їм вже прошивають тонкі емоції», – ще подумала вона.

Покінчивши з господарськими справами, хазяйка рішуче попрямувала до спальні, а Вася слухняно плентався за нею. Як вона й передбачала, підготовка клона залишала

бажати кращого... Довелося самій поповнювати його навички. При цьому через обмежений час «на все про все» без усіляких церемоній. Поступово справа пішла на лад. Можливо, став у нагоді її викладацький досвід, а може клон виявився здібним учнем. Розчулившись, вона навіть кілька разів назвала його «мій зайчик» (не інакше, як під впливом реклами довгограючих батарейок ...) Потім вона швидко заснула, без звичної порції снодійного.

Ранком її розбудив сторонній шум. Поруч нікого не було. З огляду на тариф гарячої води вона кинулася в душу. Але й там було пусто...

Ні, криміналом тут і не пахло. Клон не зник, прихопивши колекцію антикварних мобілок (де був рідкісний екземпляр – «чоловічий» «Еріксон» з бічною антеною). Ситуація була прозаїчною. «Зайчик» у одних джинсах маячив на кухні біля холодильника, поглинаючи їжу. І це були не брикети з поживною сумішшю, а заготовки на свято. У банці лишилося ледь половина огірків, а «шуба» на блюді з одного боку була обгризеною. Поруч «вишивала» Ася, явно розраховуючи на свою частку.

Не тільки включене світло, а й спалах Надної не змусили б Васю перервати своє заняття. Тим більше, що він дістався до миски з олів'є. З набитим ротом говорити було важко, але вона розібрала, що він... студент 3-го курсу Політехніки. Стипендія невелика, ось деякі спудей й підробляють «на фірмі, типу, клонами».

Як не дивно, визнання вона вислухала спокійно і не стала погрожувати поверненням авансу і відшкодуванням моральних збитків.

– Гарзд, студенте, – поблажливо посміхнулася, – доїдай...

Схоже, полум'яні борці зі секс-експлуатацією клонів поки що можуть спати спокійно. ■

Юрій Симонов

Нам пишут

СВІТОГЛЯД

Шановний Ярославе Степановичу!
Шановні колеги!

Вітаю з Новим 2019 роком! Міцного здоров'я, щастя, успіхів, багатьох приємних подій! Ясного неба у всіх смислах! Як завжди наприкінці року, пересилаю вам підбірку двійкового подання років, у тому числі, 2019-го, а також моє новорічне віршоване привітання.

З повагою,

Іван Андронов, доктор фіз.-мат. наук, професор,
завідувач кафедри Одеського національного морського
університету, м. Одеса, 31 грудня 2018 р.

2017=11111100001
2018=11111100010
2019=11111100011
2020=11111100100
2024=11111101000
2032=11111110000
2047=11111111111
2048=100000000000

Проходит год, трудами полный,
И снова – новый горизонт.
Что принесет, какие волны?
Куда ведет нас жизни мост?

С большим хочу я оптимизмом
Смотреть в грядущие года,
И пожелать: чтоб в нашей жизни
Исчезли беды навсегда;

Чтобы здоровье было крепким;
Успехов длинный ряд, статей;
Поездок новых интересных
И плодотворнейших идей;

Учителей нам добрых, мудрых,
Что в мир откроют Знания дверь;
Учеников упорных, чуждых,
Что превзойдут нас – ты поверь!

Коль были б все открыты двери,
То было б сложно выбрать путь.
Но ураганные метели
Придется все же обогнуть!

В большой флотилии плывущий
На малом судне капитан, –
Чтоб обеспечить хлеб насущный,
Чтоб повидать побольше стран,

Чтоб сохранить корабль целым,
Чтоб дать возможность процветать, –
Команде должен быть примером,
И от невзгод оберегать.

Горит огонь энтузиазма-
Его столь важно поддержать
И из идей довольно разных
Нам оптимальную создать!

Вся жизнь идет в сплошном движении,
Так пусть без кочек будет путь!
И пусть успехи в восхищенье
Друзей всех наших приведут!

Путь каждый, как звезда в созвездье,
Сияет ярко и легко!
К Прогрессу путь проходим вместе,
Хотелось бы, чтоб далеко!

Пусть личность будет многогранной,
Взойти на личный Эверест
Помогут пусть друзья команды,
Что лишь усиливают блеск!

Пускай находится в движении
Корабль каждый, в даль несет
Задора, Счастья и Умения
И Процветания полет!

Студенты пусть гранит науки
Успешно в модулях грызут,
Не оставляя время скуке
К вершинам Знания идут!

Желаю радостного смеха,
Чтоб жизнь была повеселей;
И чтобы жизни нашей веки
Добром светили для людей!

Із вибірки астрокосмічних фотографій (http://uavso.org.ua/uavso/Happy_New_Year_2019_fm_ILA.zip):

